

GRASTYÁN- FÜZETEK 2.

Szerkesztette:

HAMERLI PETRA
VARGA TÍMEA
PINTÉR TAMÁS
RAB VIRÁG

PTE Grastyán Endre Szakkollégium
Pécs, 2023

Cím
Grastyán-füzetek 2.

Kiadó
PTE Grastyán Endre Szakkollégium
7634, Pécs Rácvárosi út 70. • +36 20 533 6650
grastyan@gmail.com • grastyan.pte.hu

Szerkesztők
Hamerli Petra
Varga Tímea
Pintér Tamás
Rab Virág

Lektorok
Bertalan Péter Tamás
Botos János
Csibi Norbert
Deak, George
Fritz János
Halász Imre
Hamerli Petra
Kaposi Zoltán
Nagy Mariann
Pintér Tamás
Rab Virág
Varga Tímea

Tördelő-szerkesztő
Palanca Gábor

Nyomdai munkák
Kontraszt Plusz Kft. • www.kontraszt.hu

Nemzeti
Tehetség Program

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
UNIVERSITY OF PÉCS

A kötet megjelenésére az NTP- SZKOLL-22-0048
„Értékeink a változó világban” című projektprogram keretében került sor.
ISSN 2939-7367 (nyomtatott kiadvány)
ISSN 2939-7510 (online kiadvány)
Pécs, 2023

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ	5
BORDÁS BERTALAN	
Viktória királynő színrelépése az európai diplomáciában (1861–1878)	7
BÖDŐ KRISZTIÁN	
Tájalakítás és térszervezés az ercsi uradalomban	23
SÁRA CZINA	
Additives to the success of New York Kávéház. Vilmos Tarján's network of contacts	39
FRITZ JÁNOS	
Gróf Széchényi Imrének, a dualizmuskor agrárius politikusának, közírójának élete, munkássága	57
GYÓRFI GERGELY	
Az izraelita tulajdonban álló üzletek és üzemek zár alá helyezése Kaposváron a német megszállást követően.....	77
JEKI GABRIELLA	
A századforduló újságíróinak kapuári szerepe a nyilvánosság újjászületésének kontextusában.....	101
KOVÁCS DÁNIEL	
Sextus Iulius Frontinus: Róma város vízvezetékei. Fordította: Nyíró András (Budapest, 2022) 135. pp.....	113
KOVÁCS NOÉMI	
A rovott múltú Papp Piroska, avagy egy szorgalmas női bűnöző története.....	117
LUKA DÁNIEL	
Agrárpolitikai ütközőpontok és a kollektivizálás kérdése az „új szakaszban”, 1953–1955	131
PINTÉR TAMÁS	
Baranya vármegye reformkori követei (1825–1848)	175
RAB VIRÁG	
Sorsformáló utazások Hegedüs Loránt életében	201
SZERZŐK ÉS LEKTOROK	217

ELŐSZÓ

Hat hónappal ezelőtt a PTE Grastyán Endre Szakkollégium (GESZ) azzal indította útjára a Grastyán-füzeteket, hogy nyisson olyan fiatal kutatók felé, akik osztják Grastyán Endrének azt a meggyőződését, *hogy igazi eredményt csak a közös gondolkodástól remélhetünk*. Ez az igyekezetünk már a második számban eredményes, hiszen a szerzők között – a GESZ egyre bővülő – szakmai hálózatának tagjai is megtalálhatók. Ennek háttere, hogy a szakkollégium tanárai azzal is segítik hallgatóik tudományos munkáját, hogy szakmai párbeszédük elindításával biztosítják számukra a szakmai kontroll lehetőségét. Ez gyakran informális formában történik, ám a periodika most arra is lehetőséget nyújt, hogy láthatóvá váljanak a szakkollégiumot más tudományos műhelyekkel összekötő, egyben a tágabb szakmai közösségbe integráló „gyenge kötélekek”. Ez alkalommal Nagy Mariann professzor asszony – a GESZ külsős, vagyis a PTE-n kívüli tanára – és Pintér Tamás, a szakkollégium doktorandusz tagja jelentették a hidat a PTE és két másik intézmény között. Így Nagy Mariann révén a Károli Gáspár Református Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájában tevékenykedő három doktorandusz – Bödő Krisztián, Jeki Gabriella és Kovács Noémi – legfrissebb kutatási eredményeit is közreadjuk a szakkollégium Bölcsész- és Társadalomtudományi Műhelyének tagjaién túl. Pintér Tamás segítségével pedig a Soproni Múzeum egy fiatal régészének, Kovács Dánielnek a recenzióját is közöljük. Mindez azt is jelenti, hogy a tanulmányok alapvetően most is a történettudomány területéről valók, ám problémafelvetésük és alkalmazott módszereik folytán továbbra is több tudományterület figyelmét felkelthetik. A hallgatók és tanáraik szakmai közösségének alapját tehát sokrétű *közös szakmai tevékenység* jellemzi, amit az is mutat, hogy a szerzők és a szerkesztők között a hallgatói és tanár tagok, a mentoráltak és mentorok együtt szerepelnek. Végezetül reméljük, hogy ezúttal is sikerül több olyan olvasót megszólítanunk, akik akár szerzőként is csatlakoznak hozzánk!

A szerzők

BORDÁS BERTALAN
VIKTÓRIA KIRÁLYNŐ SZÍNRELÉPÉSE
AZ EURÓPAI DIPLOMÁCIÁBAN (1861–1878)

A BRIT KÜLPOLITIKAI DÖNTÉSHOZÁS SZÍNTEREI
A VIKTORIÁNUS KORBAN

A 19. század utolsó harmadában szinte egy időben korszerűsödtek az európai nagyhatalmak külügyminisztériumai. Az európai országok ugyan már a vesztfáliai békék (1648) dinasztikus diplomáciája óta törekedtek külkapcsolataik professzionális kezelésére, a strukturális átalakulás több lépcsőben a bécsi kongresszus kora, és még inkább a bismarcki diplomácia eljövételével történt meg. A külügyminisztériumok személyzete és intézményi szerkezete egyre inkább modern kereteket öltött. A követi posztokon nemesi előjogokat élvező arisztokraták soraiba bejuthattak immár a polgári személyek, a diplomácia latin és francia közvetítőnyelvén kívül a hivatalokban egyre elterjedtebbé vált a helyi nyelvek használata. A külképviselők szintén professzionalizálódtak: a nagyköveteket fogalmazók, írnokok, fordítók, politikai ügynökök, futárok és katonai attasék segítették munkájukban. A nemesi és nem nemesi származású tisztviselőknél megjelent az állandó fizetés és a képviseleti költségvetés állami fenntartásának gondolata, majd gyakorlata. Az 1860-as évektől az 1870-es évek végéig Európa-szerte sor került a diplomáciai kapcsolatokat ellátó külügyi apparátus reformjaira, csakúgy Gorcsakov kancellár javaslatára Oroszországban, mint Beust külügyminiszter intézkedéseinek köszönhetően az Osztrák–Magyar Monarchiában.¹ Hasonló szellemiségben történt a Brit Birodalom külügyi feladatait ellátó Foreign Office reformja, amely az 1870-es években ment végbe.² A külpolitika demokratizálódásának köszönhetően

1 Lásd ebben a témában: RUMPLER 1989. 30.

2 OTTE 2011. 2–8.

egyre inkább előtérbe került a kabinetpolitika, különösen Angliában, ahol a 18. század kezdetétől már a miniszterelnök és a kormány kezében volt az egykori uralkodói felségjog (*reservata*). E dolgozat keretei között azt a kérdéskört tárgyaljuk, mégis hogyan juthatott befolyáshoz Viktória királynő a késő 19. század alkotmányos viszonyai között.

A BRIT KÜLPOLITIKAI DÖNTÉSHOZÁS LEGFELSŐBB SZÍNTERE: VIKTÓRIA KIRÁLYNŐ ÉS CSÁSZÁRNŐ

Amikor egy ország külpolitikájával foglalkozunk, érdemes a formális hatalmi hierarchia csúcsán, az Egyesült Királyság esetében az uralkodónál, Viktória királynőnél (1837–1901, császárnő 1876-tól) kezdenünk az elemzést. Így szembesülhetünk a következő kérdésekkel: Viktória királynő egy alkotmányos monarchia fejeként mégis mekkora ráhatással bírt kormányára? Továbbá milyen *de facto* politikai hatalommal bírt a végrehajtó hatalom, illetve – az ahhoz kapcsolódó – külügyek felett? Az említett kérdések a 20. század eleje óta foglalkoztatták a történészeket, mióta több kötetben napvilágot látott a királynő válogatott levelezése.³ Az említett levelekből Viktória (és Albert hitvesherceg) életrajzírói számára nyilvánvalóvá vált, hogy a jogi kereteken túl a gyakorlatban is informális hatalommal bírt a királynő a kormányára és alattvalóira.⁴

Viktória személyes kvalitásait tekintve nem tartozott a legkiválóbb filozófusok vagy a legszellemesebb társalgók közé, de hosszú időn keresztül nem is volt szüksége az állam irányításához szükséges tudásra. A viktoriánus kor névadója 1819-ben Kent hercege és a Szász-Koburg-Saalfeldi Viktória lányaként, az orosz rokonság miatt Alexandrina Viktória néven született, és a kensingtoni palota elszigetelt világában tanult bele az uralkodói lét mindennapjaiba. Apját korán elveszítette, s szigorú neveltetését anyja és a hozzá

3 BUCKLE 1926.

4 HARDIE 1963. 13–15; lásd továbbá a Hardie által hivatkozott egyik első teljes Viktória életrajzot: STRACHEY 1928.

közel álló könyvelő (*comptroller*), John Conroy felügyelte. Gyerekkorában nagybátyja, I. Lipót (Szász-Koburg belga uralkodó, 1831–1865) gyakorolta rá a legnagyobb hatást, s vette pártfogásába, majd pedig uralkodóként Lord Melbourne politikai gyámsága alól került Albert pártfogásába.⁵ Viktória királynő egyik legjelentősebb életrajzírójaként Giles Lytton Strachey a politikai aktivitást Albertnek tulajdonította, akinek halálával szinte „meghalt a fejedelem”. Az általa megszólított források és személyek – például későbbi miniszterelnöke, Benjamin Disraeli – szerint Albert „huszonegy évig kormányzott”, és akár az abszolút monarchia áldásait is elhozhatta volna. Albert kifejezetten az intellektuális és politikai kihívásokat kereste, amíg Viktória megelégedett házasságukban a kevésbé ambíciózus, kornak megfelelő ’női nemiszerep’ betöltésével. Utóbbi alól kivételt csak uralkodása kezdetén a Lord Melbourne-höz kapcsolható politikai válság jelentett, amikor a királynő, lerázva a konzervatív Robert Peel befolyását, Melbourne tanácsára maga döntött udvarhölgyei kinevezéséről.⁶

Viktória 1837-ben lépett a brit trónra, és uralkodásának első szakasza 1861-ig tartott, amit leginkább Lipót belga király, Lord Melbourne, majd Albert hitvesherceg atyáskodó politikai útmutatása jellemzett. Az említett férfiak mind nagy szerepet játszottak Viktória életében, és nemcsak tanácsaikkal látták el a királynőt, hanem komoly befolyást gyakoroltak gondolkodására.⁷ Albert herceg Viktóriával együtt befolyást gyakorolt az állam bel- és külügyeire, s leginkább Palmerston akaratával dacoltak az 1850-es években. Így többször szorgalmazták lemondását a Don Pacifico-affér ügyében⁸, vagy Kossuth fogadásánál, amikor is Palmerston az angol diplomácia fejeként a közvéleményre hivatkozva

5 STRACHEY 1928. 13–15, 24–29, 45–56; HARDIE 1963. 28–29; HAHNER 2022. 74–77.

6 STRACHEY 1928. 192.

7 HARDIE 1992. 22–26; WENDE 2001. 260–262 végén

8 A Brit Birodalom egy zsidó származású kereskedő érdekében avatkozott be a görög partoknál, amikor a brit állampolgársággal is rendelkező kereskedőt különböző atrocitások érték.

hallgatólagosan jóváhagyta a Kossuth miatt zúgolódó radikálisok osztrák és orosz despotizmust emlegető kiáltványát. A királyi párnak akkor sikerült a minisztert átmenetileg háttérbe szorítania és távol tartania a külügyektől, amikor Palmerston Lajos Napóleon államcsínye után Franciaországot távirati úton elismerte, méghozzá a miniszterelnök és az uralkodó beleegyezése nélkül. Később azonban a krími háborút megelőző Aberdeen-kormány diplomáciai játszmájában ismét ott találjuk a politikus és a királyi pár politikai párviadalát.⁹ Ez az időszak 1861-gyel, Albert halálával zárult, azt követően pedig Viktória saját ágenciájáról beszélhünk az 1860-as évek közepétől.¹⁰

VIKTÓRIA URALKODÁSÁNAK ALKOTMÁNYOS KERETEI

Az uralkodói hatalom alkotmányos jogi kereteit és a kétkamrás képviseleti parlament hatalmát a nem kartális alkotmány garantálta, azaz a szokásjogok és egyes írott törvények dokumentumai. Utóbbiak közé tartozott az 1215-ös Magna Charta, majd a 17. században végbemenő forradalom eredményei: az 1679-es *Habeas Corpus* törvény, a parlament hatalmát biztosító 1689-es Jogok Nyilatkozata (*Bill of Rights*), az 1701-es Örökösödési Törvény (*Act of Settlement*), s ezek skót és ír területekre való kiterjesztései 1707-ben és 1801-ben (*Act of Union*), valamint az 1716-os választási törvény (*Septennial Act*). Ezen túl a 19. század elején született 1829-es Katolikus Emancipáció törvény (*Catholic Emancipation Act*), s az 1832. évi parlamenti reform (*Reform Act*) tartozott még ide. E törvények és szokásjogok együttesét a dicsőséges forradalom és Viktória trónra lépése között eltelt másfél évszázad uralkodói hatalomgyakorlása és joggyakorlata szilárdította meg a szigetországban.¹¹ Fontosabb előzmény a hatalomgyakorlás tekintetében Robert Walpole miniszterelnöki időszaka, aki

9 STRACHEY 1928. 151–153; WILLIAMS–RAMSDEN 1990. 298–299; WENDE 2001. 262–269.

10 HARDIE 1992. 16–22.

11 KONTLER 2009. 230–233; HAHNER 2006. 166–174.

megszilárdította e pozíciót az angol parlament alsóházában, valamint az ő hivatalától kezdve szilárdult meg a gyakorlat, miszerint a király nem vesz részt a kabinetüléseken, a miniszterek kiválasztása pedig a felelős miniszterelnök feladatává vált.¹² Szintén közvetlen előzménynek tekinthető az említett 1832-es választójogi reform¹³ véghezvitele, mely nemcsak a szavazati joggal bírók körét szélesítette ki majd vizsgálta felül és alakította át a választói körzeteket, hanem a koronaválság botrányos utcai zavargásai után a mindenkori uralkodó helyét is kijelölte a rendszerben.¹⁴ Közjogi értelemben az uralkodó személye sérthetetlen, hivatalának gyakorlása közben nem vétethet hibát (*rex non potest peccare*), a tévedhetetlenségét azonban az garantálja, hogy a nevében a kormány tagjai cselekednek.¹⁵ Ahogy azonban az angol alkotmányt több kötetben tanulmányozó – Sir Thomas Erskine May gondolatait kiegészítő – Francis Holland fogalmazott az angol alkotmányról írt művében, III. György (1760–1820) kora óta nem, vagy csak alig történt számottevő változás az uralkodó hatalmában. Az uralkodó felkéri a miniszterelnököt a kormányalakításra, kinevezi a minisztereket, akik tanácsára véleményezi és szentesíti a törvényt (Anna királynőt leszámítva nem vétőzött újkori uralkodó), azonban a kormány és az alsóház gyakorolták a végrehajtói hatalmat. A szigetország kiemelkedő alkotmányjogásza, Walter Bagehot ugyan hangsúlyozta, hogy Viktória jogában állna a békekötés és a háború, az egyetemek bezárása, és a Lordok Házába kinevezhetné Anglia összes lakosát, de a valóságban leginkább csak három joga maradt egy alkotmányos monarchiában: *megvitatni, bátorítani és figyelmeztetni*. A 20. század elején alkotójogtudós azonban ezzel alábecsülte az uralkodók informális befolyását, mely inkább a prerogatív hatalomhoz fűződő egyéb, az

12 URBÁN 1981. 11–13.

13 A választójogi reformok tekintetében az 1867. évi szavazati jogot kiterjesztő törvényt érdemes még megemlítenünk, továbbá az 1872. évi törvényt, mely a titkosságot garantálta. URBÁN 1981. 15.

14 HAHNER 2006. 177–179; SMITH 2007. 156–162; O. MORGAN 2001. 494–495.

15 URBÁN 1981. 10–11.

állam ügyeit érintő aktusokban keresendő. Az uralkodó belelátott az összes kormányiratba, kifejezhette véleményét, és mindig kikérték véleményét miniszterei, így állandó tudással és belátással bírt az állam ügyeire.¹⁶ Bár béke idején az uralkodó a Parlament hozzájárulásával tarthatott állandó hadsereget az országban, a haderőhöz szükséges összeget egy-egy költségvetési évre a Parlament szavazta meg, s inkább jelképe ssé vált az uralkodói cím és jog a hadsereg irányítása felett. A gyakorlatban a hadügyminiszter és az admirális első lordja szintén polgári személyek voltak, akik az angol parlament szuverenitását és a polgári hatalom katonai hatalommal szemben viselt elsőbbségét fejezte ki.¹⁷

ALBERT HALÁLA ÉS VIKTÓRIA SZÍNRELÉPÉSE AZ ORSZÁG KÜLPOLITIKÁJÁBAN

1861-től Viktória „Albert örökébe lépve” a külpolitikát egyre aktívabban kezdte követni és befolyásolni, és – főként Disraeli hatására – visszatért az aktív politizáláshoz.¹⁸ Mivel az európai nagyhatalmak külpolitikájában még mindig jelentős szerepet töl ttek be a dinasztikus szálak, a francia, német és olasz nyelveket beszélő királynő szerepe nem volt elhanyagolható, ráadásul unokái és gyermekeinek dinasztikus házasságai révén a század végére az „Európa nagymamája”¹⁹ ragadványnevet is megszerezte. Bár a külpolitikában a fentebb kifejtett alkotmányos keretek miatt más európai (például az osztrák vagy épp az orosz) uralkodókhoz képest a hatalma nem volt olyan közvetlen és kézzelfogható, a kontinens dinasztikus politikája folytán az angol kormányok sokszor rászorultak a királynő levelezésével elért diplomáciai manőverekre. Így a királynő és az azzal meglehetősen hűvös viszonyban

16 H. J. Laski és Walter Bagehot megállapításait idézi HARDIE 1963. 14, 23–28.

17 URBÁN 1981. 16–17.

18 WILLIAMS–RAMSDEN 1990. 260.

19 Az angol uralkodói családot a hessen-darmstadtai ág révén összekötötték unokái a német és orosz uralkodócsaládokkal is. Viktória fia, Alfréd, Edinburgh hercege 1874-ben feleségül vette a cárnő lányát, Marija Alekszandrovna nagyhercegnőt. HALL 2020. 95–105.

álló Gladstone-kormány (1869–1874) alatt is egyfajta kölcsönös-ség jellemezte a két döntéshozói szintér működését.²⁰ Ennek per-sze az ellenkezője is előfordult. A királynő már 1864-ben, a né-met egység előepizódjaként értelmezhető Schleswig-Holstein konfliktusban²¹ az Albertnek tulajdonított politikai vonalat akar-ta továbbvinni, ám akkor Palmerston, Russell és a békeparti kor-mány politikusai nem tették lehetővé a királynő számára az eré-lyes fellépést sem Dánia elszigetelésében, sem később az Ausztria melletti erődemonstrációt illetően. Hasonlóképp egyedül ma-radt Gladstone miniszterelnöksége alatt a francia–porosz hábo-rú és a német egység kérdésében (1870–1871), sőt, Lord Granville külügyminiszterrel megpróbálták meggyőzni, hogy írjon levelet III. Napóleonnak, és győzze meg a császárt a poroszokkal való Hohenzollern-konfliktus békés rendezéséről. A háborút azonban nem tudta megakadályozni, minthogy nem tudott és nem is kí-vánt vehemensen szembeszállni kormánya akaratával.²²

Látható tehát, hogy a királynő valódi befolyásának kulcsát a kormányaihoz és kormányfőihez fűződő viszony határozta meg. Mindenképpen meg kell említenünk tehát a királynő Gladstone-hoz és Disraelihez fűződő viszonyát. Gladstone mélyen vallásos politikus és hívő anglikán volt, aki számára a királynő nem pusztán uralkodó volt, hanem az anglikán egyház feje. Egyúttal Gladstone a reformer liberálisok nemzedékének egyik legmeghatározóbb alakja is volt, így számtalan politikai kérdésben az alsóház többségét maga mögött tudva kész tények elé állította a királynőt. A törvénytervezetek tartalmát összegző Albert-féle rövid leírások és iránymutatások nem segítettek már Viktória munkáját, helye-te Gladstone summázatait találta az iratokon, még hozzá meglehe-tősen sok aktán: az ír egyház és földkérdés reform, az újabb válaszó-jogi reform, az oktatási reform, az igazságszolgáltatási reform,

20 HARDIE 1963. 143–145.

21 E dán konfliktus során dőlt el, hogy Ausztria vagy Poroszország tud-e fellépni hatatósabban a némettség érdekében.

22 STRACHEY 1928. 197–201; HARDIE 1963. 146–152, 154–160.

és a tengerészeten belüli hivatalvátsárlást felszámoló reform iratain és még folytathatnánk a sort. Viktóriát azonban Gladstone áhíthatossága és túl hivatalos, személytelen viselkedése irritálta. Kettejük kapcsolatán az sem segített, hogy a tekintélyes összeget tartalmazó civillista alapos kivizsgálását sürgető Sir Charles Dilke és republikánus radikálisok vádjait minden politikai erejét latba vetve hátrította el Gladstone. *„Olyannyira arrogáns, zsarnoki és konok, valamint tudatlan a világ dolgairól vagy az emberi természetről (...) mindez párosul azzal a nagy szándékkal, hogy tekintettel legyen érzelmeimre”* – írta a liberális miniszterelnökről Viktória.²³ A királynő megalázva került ki az 1872-es civillistavátságából, 1874-ben viszont levelezőtársa kerülhetett kormányra.²⁴

Disraelihez (a későbbi Lord Beaconsfieldhez) olyan viszony fűzte, ami a politikai befolyással való pervazív visszaélés határát súrolta, legalábbis a későbbi Lord részéről. Disraeli írói vénáját a végletekig kihasználva a gyászoló királynővel bensőséges, sőt, intim viszonyt alakíthatott ki, s úgy mutatkozhatott be, mint az egyetlen politikai szereplő, aki igazán megérti Albert iránti érzelmeit. Albertet leveleiben úgy emlegette, mint az egyetlen férfit, aki ismerte az ország számára ideális viszonyokat.²⁵ A kialakuló viszony Disraeli egyik „bon mot”-jával kitűnően jellemezhető. *„Bizonyára hízelgő alaknak mondanak. (...) Nos, ez mind igaz. Mindenki szereti a hízelgést, és ha királyi méltóságokról van szó, akkor egy lapáttal kell rátenni.”*²⁶ Az alsóház padsoraiban a régebbi udvarhű iránynak szöges ellentéte volt a Viktória kegyeivel elhalmozott új tory generáció. Disraeli és Derby azáltal váltak az 1860-as évek végére a Konzervatív Párt meghatározó alakjaivá, hogy sikeresen megbuktatták a párt számára egykor kiutat jelentő Robert Peel-féle vezetést, és a reformkonzervativizmusát – ha nem is

23 Idézi HURD–YOUNG 2013. 241.

24 STRACHEY 1928. 212–219.

25 STRACHEY 1928. 209–210.

26 Idézi STRACHEY 1928. 221. Az eredeti idézetben a *‘lay it on with a trowel’*, az otrombán hízelgés idiómáját használja Disraeli.

sikerült teljességében felszámolni – saját képére formálta Disraeli a politikai filozófiájának krédóját adó irodalmi műveiben.²⁷ Miután Edward Stanley visszavonult 1868-ban az aktív politizálástól, a pártot 22 évig vezető férfi helyére Disraeli került Stanley fiával, Henryvel szövetségben, s az 1867-es újabb választójogi reform kidolgozása után következő rövid Disraeli–Derby-kormány idején (1868 februárjától decemberéig) férközhetett komolyan Viktória bizalmába. A koronát a 15. század óta hű módon szolgáló Stanley család státuszban maradhatott az új Derby gróf, Henry révén, Disraeliék pedig e rövid idő alatt az etiketten túlmutató kiváltságokban részesülhettek.²⁸ 1874-es választási győzelme után Disraeli szüntelenül bókolt a királynőnek, és minden alkalmat megragadott, hogy gratuláljon neki vagy ajándékokkal halmozza el. Találkozásait valóságos ünnepi ceremóniákká emelte. Hol kedvenc virágaikat küldték egymásnak, hol pedig kölcsönös politikai kéréseiket patetikus verscsokrokban és romantikus prózában tálták. Bár Strachey szintén az angol irodalom rendkívüli szókészletével és szellemességével tárta olvasói elé e különleges viszonyt az életrajzban, a szöveg idézeteiben és áthallásaiban felfedezhető Disraeli és Viktória levelezésének szentimentális közhelyei. Jól példázza ezt, amikor a hízelgő miniszterelnök a királynőt egy tündérhez, vagy épp William Shakespeare Szentivánéji álmának Titániájához hasonlította, aki kedvenc virágát, a kankalint küldte az osbornei palota ligeteiből nimfái és faunjai (udvarhölgyek és tanácsnokok) kíséretéből.²⁹ Disraeli később tudatosan erősítette a királynőben a gondolatot, hogy uralkodói befolyása miatt az ország történeti alkotmánya folytán a kormány ügyeiben is vezető szerepre készíti. Disraeli ráadásul e manipulációt a tájékoztatás hívószava alatt terjesztette ki a politikusok mindennapos párviadalaira: a királynő első kézből Disraeli interpetációjának

27 BLAKE 2010. 37–43; EGEDY 2004. 157–162,

28 STRACHEY 1928. 209.

29 Uo. 225.

megfelelően értesülhetett a parlamenti vitákról és pártviszonyokról.³⁰ A királynő és miniszterelnökének plátói kapcsolata 1876-ban tetőzött, amikor Disraeli kiharcolta Viktória számára az alsóházban benyújtott uralkodói címről szóló törvénymódosítás átvitelével az India császárnője címet. Az ellenzék vehemensen támadta az arcátlan politikai manővert, amire a királynőnek azért is szüksége volt, hogy rebellis menyével, Marija Alekszandrovnával legalább azonos rangban legyenek. A királynő politikai átnevelése révbe ért: ezt követően meggyűlölte a liberális ellenzéket, nézeteiket egyenesen 'tévesnek' nevezte. Derby pedig azt írta naplójában, hogy a királynőről a miniszterelnök titkára – Montagu Corry – is úgy nyilatkozott, mint korlátozott intellektusú despotáról, akinek az önteltsége határtalan.³¹ Disraeli ezzel a párttársain és más, a királynőhöz közel álló politikusokon pedig felülemelkedve elnyerte az uralkodó feltétlen támogatását, melyet kismértékben csak a nagy keleti válság politikai hullámai tudtak megingatni.³²

A királynő talán ekkor avatkozott be legsúlyosabban az ország kül- és belpolitikájába. A nagy keleti válság során ugyanis Anglia, szemben az orosz–osztrák–német hatalmi tömbbel, egyre inkább elzárkózott a keleti beavatkozástól, amellyel szemben a királynő az aktívabb, agresszívabb, oroszellenes beavatkozás irányvonalaát támogatta. A királynő azonban Disraeli várakozásán felül direkt konfrontációt, háborút akart Oroszországgal.³³ Ilyesféle módon a Derby és Disraeli közötti konfliktust is a királynő rendezte, minthogy az egykoron szövetséges két miniszter az oroszellenes és oroszbarát politika folytán ellenségekké váltak. Derby grófja megvetette a Disraeli és a királynő által támogatott oroszellenes politikát. Hitében csak megerősítette őt a londoni orosz nagykövet, aki bensőséges viszonyt alakított ki Lord és Lady Derbyvel.³⁴

30 Uo. 219–227.

31 VINCENT 1994. 277.

32 STRACHEY 1928. 228–232; HALL 2020. 108–110; Ković 2011. 103.

33 KOVIĆ 2011. 203–204.

34 SWARTZ 1985. 48; KOVIĆ 2011. 203.

Disraeli 1877-re megelégette a kormány megosztottságát, és saját irányítása alá vette a külügyeket, a külügyminiszteri szerepet pedig Lord Salisburynek ígérte. Derby naplójának 1877. október 21-i bejegyzése Disraelit a „háborút minden áron kívánók” klikkjéhez sorolta a kormányban.³⁵ A királynő még ingerültebb lett, miután kiderült, hogy Mary Derby titkos iratokat szivárogtatott ki szeretőjének. A háborús hangulat pedig mindinkább a királynő mindennapos elképzelésévé vált: egyik parlamenti nyitóbeszédében utalt a háborúra, egy II. Sándor cárnak küldött levélben szinte nyíltan megfenyegette a cárt a háborúval, egy alkalommal pedig a trón abdikálását, azaz a trónról való lemondást is felemlítette Disraelinek – amennyiben Anglia nem lép sürgősen az oroszok ellen a Balkánon.³⁶ A királynő ugyanis megalázónak érezte az oroszok térnyerését. „Úgy tűnik, hogy Lady Derby politikáját egy másik uralkodónak kell majd véghezvinnie”³⁷ – panaszkodott Disraelinek. A királynő haragja kapóra jött a miniszterelnök számára: 1878 tavaszára a királynő segítségével eltávolította a kormányból azokat, akik nem értettek egyet vele, vagy a királynő politikájával. Ekkor jegyezte meg Gladstone az új kabinetről: ha a kormányról beszélsz, akkor Lord Beaconsfieldet érted alatta.³⁸

KONKLÚZIÓ: VIKTÓRIA KIRÁLYNŐ ÉS DISRAELI KAPCSOLATA A NAGY KELETI VÁLSÁG IDEJÉN

Disraeli 1881-es halálával valósággal megszakadt Viktória összeköttetése a politika hétköznappjaival. Miután a berlini békével lezárult Disraeli külpolitikai programja, a *becsületes béke* (*peace with honour*) nem szorult többé az uralkodó támogatására. A későbbiekben Viktória így nem követte az ország külpolitikáját olyan rendszerességgel, mint a válság éveiben. 1887–1888 között például jelentést követelt Disraeli konzervatív utódától, Lord

35 VINCENT 1994. 446.

36 KOVIĆ 2011. 220, 227, 230–233; Hardie 1963. 162–163.

37 Idézi: HARDIE 1963. 163.

38 KOVIĆ 2011. 238.

Salisburytól a földközi antant szövetségével kapcsolatban. A jelentésben annyi állt csupán, hogy Anglia a szövetséghez leg hasonlóbb formában lép fel – amennyire azt a parlamenti intézmények engedik.³⁹ S bár az országok között nem létezett egyértelmű defenzív szövetség, elégedett lehetett Salisbury jelentésével. Hasonlóképp elmondható az 1890-es évek diplomáciájáról, hogy a királynő ugyan uralkodásának utolsó periódusában is követte a nemzetközi eseményeket – például átlátta, hogyan körvonalazódik az antant országok szövetsége a német birodalmi törekvések körül – nem avatkozott bele közvetlenül az ország külpolitikájának meghatározásába.⁴⁰ Viktória királynő külpolitikai aktivitásáról tehát elmondható, hogy Albert halálával kezdődött, Disraeli rövid miniszterelnöki hivatalának idején érte el csúcát, s Disraeli halálával egyre mérsékeltebb lett. Viktória az alkotmányos kereteket betartva ugyan, de az informális politikai hatalmát a végletekig kihasználva, olykor akár a trónról való lemondást is követelve érvényesíthette akarátát a szigetország 19. századi történelmében.

IRODALOMJEGYZÉK

BLAKE 2010 = Blake Robert: *The Conservative Party from Peel to Major*. Faber Finds, London, 2010.

BUCKLE 1926 = *The Letters of Queen Victoria. Second Series. A Selection from Her Majesty's Correspondence and Journal between the Years 1862 and 1878*. Szerk. Buckle, George, Earle. John Murray, Albemarle Street W., London, 1926.

BRIDGE–BULLEN 2005 = Bridge, France-Roy – Bullen, Roger: *The Great Powers and the European States System 1814–1914*. Second Edition. Pearson Education, Harlow, 2005.

EGEDY 2004 = Egedy Gergely: *Disraeli és a konzervatív gondolkodás kialakulása*. In: *Angliától Nagy Britanniáig: Magyar kutatók tanulmányai a brit történelemről*. Szerk.: Frank Tibor. Gondolat Kiadó, Budapest, 2004.

HAHNER 2006 = Hahner Péter: *A régi rend alkonya. Egyetemes történet, 1648–1815*. Panem Kiadó, Budapest, 2006.

39 BRIDGE–BULLEN 2005. 238.

40 HARDIE 1963. 163–167.

HAHNER 2022 = Hahner Péter: *Egy korszak névadója. Viktória királynő és császárnő egy világbirodalom urának személyisége*. Rubicon 33. (2022) 10. sz. 72–29.

HALL 2020 = Hall, Corynee: *Queen Victoria and the Romanovs. Sixty Years of Mutual Distrust*. Amberley Publishing, Stroud, 2020.

HARDIE 1963 = Hardie, Frank: *The political influence of Queen Victoria 1861-1901*. Frank Cass, London, 1963.

HEDEEN 2015 = Hedeem, Jonathan James: *Tamworth Conservatism and the Repeal of the Corn Laws: The Foundation of Modern Conservative Political Discourse*. PhD-disszertáció, University of North Dakota, 2015.

HURD–YOUNG 2013 = Hurd, Douglas – Young, Edward. *Disraeli: Or the Two Lives*. Weidenfeld&Nicolson, London, 2013.

KONTLER 2009 = Kontler László: *Királyság, rendiség és alkotmányosság: korona, tanácsok, bíróságok, parlamentek Angliában és Nagy-Britanniában*. In.: *A kora újkor története*. Szerk.: Poór János. Budapest, Osiris Kiadó, 2009.

KOVIĆ 2011 = Ković, Milos: *Disraeli and the Eastern Question*. Oxford, 2011.

O. MORGAN 2001 = O. Morgan, Kenneth: *The Oxford History of Britain. Revised Edition*. Oxford University Press, Oxford, 2001.

OTTE 2011 = Otte, Thomas G.: *The Foreign Office Mind. The Making of British Foreign Policy, 1865–1914*. Cambridge University Press. Cambridge, 2011.

STRACHEY 1928 = Strachey, Lytton: *Queen Victoria*. Chatto and Windus, London, 1928.

RUMPLER 1989 = Rumpler, Helmut: *Die Rechtlich-organisatorischen und sozialen Rahmenbedingungen für die Aussenpolitik der Habsburgmonarchie 1848–1918*. In.: *Die Habsburgmonarchie 1848–1918*. Szerk.: Wandruszka, Adam – Urbanitsch, Peter. Band VI./1. Die Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Bécs, 1989. 30–121.

SWARTZ 1985 = Swartz, Marvin: *The Politics of British Foreign Policy in the era of Disraeli and Gladstone*. Palgrave-Macmillan, London, 1985.

URBÁN 1981 = Urbán Aladár: *A nyugat-európai államrendszerek és a reformkor nemzedéke*. In.: *A magyar politikai államrendszerek*. Szerk.: Pölöskei Ferenc – Ránki György. Tankönyvkiadó, Budapest, 9–49. Tankönyvkiadó, Budapest, 1981.

VINCENT 1994 = *The Diaries of Edward Henry Stanley, 15th Earl of Derby (1826–1893). Between September 1869 and March 1878*. Szerk.: Vincent, John. Offices of the Royal Historical Society, University College London, London, 1994.

WENDE 2001 = Wende, Peter: *Angol királyok és királynők*. Korona Kiadó, Budapest, 2001.

WILLIAMS–RAMSDEN 1990 = Williams, Glyn – Ramsden, John: *Ruling Britannia. A political history of Britain 1688–1988*. Longman Publisher, London, New York, 1990.

ABSZTRAKT

Bordás Bertalan

VIKTÓRIA KIRÁLYNŐ SZÍNRELÉPÉSE AZ EURÓPAI DIPLOMÁCIÁBAN
(1861–1878)

A 19. század politikatörténetét illető általános vélekedés szerint a korszakban a kontinentális Európa nemzetközi kapcsolatait nagyrészt a dinasztikus politika és a kabinetpolitika határozta meg. Ez alól kivételt jelent a korban mintaállamként működő szigetország, Nagy-Britannia, amit hagyományosan úgy említünk, mint alkotmányos monarchiát, sőt, a kortársakhoz hasonló módon parlamentáris rendszerként tekintünk rá. Ezt a képet ellensúlyozza az állam egyik szuverén szférájának történeti látképe, a külpolitikai döntéshozás szférája. A hagyományosan uralkodói felségjogokhoz tartozó diplomácia Angliában a 17. és 18. század alkotmánytörténeti fejleményei során bár fokozatosan a parlament kezébe került, mégsem beszélhetünk arról, hogy az uralkodó pusztán reprezentatív szerepet töltött volna be a 19. század diplomáciai játszmáiban. Az alkotmányos jogainál fogva, különösen a megvitatás jogát felhasználva, egyfajta informális hatalomgyakorlásról beszélhetünk, amennyiben az uralkodó képes volt nyomást gyakorolni a kormányaira és minisztereire. A tanulmány így arra tesz kísérletet, hogy e jelenséget Viktória királynő (1837–1901) uralkodásának egy szakaszán keresztül szemléltesse. Viktória – bár hosszú uralkodása során a 19. század nagypolitikai fordulatait végigkövethette – igazán csak a hitvesherceg, Albert halála után szembesült az uralkodó informális hatalomgyakorlásának követelményeivel, s kaphatott egyre aktívabb szerepet a kormányzás mindennapjaiban miniszterelnökei közvetítéseivel. A királynő kormányra gyakorolt

informális hatalma különösen a nagy keleti válság végén mutatkozott meg, amikor miniszterelnöke politikai szövetségeseként oroszellenes álláspontja révén meghatározta a szigetország politikáját, s egyúttal az európai diplomácia sorsát.

Kulcsszavak: Nagy-Britannia, Viktória királynő, külpolitika, Disraeli, Gladstone

BÖDŐ KRISZTIÁN
TÁJALAKÍTÁS ÉS TÉRSZERVEZÉS
AZ ERCSI URADALOMBAN

HÁTTÉR

A Fejér vármegyében elterülő, kiterjedt pusztákkal tűzdelt ercsi uradalom 1650-ben került a Szapáry família kezelésébe. A család földesurasága alatt a hozzávetőlegesen 24 000 holdat kitevő nagybirtok a 18. század utolsó harmadában lassan regenerálódott. A lakosság száma a földesúri betelepítések révén növekedésnek indult, a területek egyre nagyobb arányban kerültek művelés alá. Az 1790-es évek második felében a Szapáry családdal – házasság révén – rokoni kapcsolatba került Lilien József báró 1828-ig haszonbérlokként irányította az uradalmat, nevéhez kötjük a magyarországi birtokracionalizációt, az okszerű birtokgazdálkodás egyik korai példáját. Lilien József veszfáliai családból származott, felmenői között Werl városának sókereskedőit találjuk, akik kimagasló gazdasági érzékkel – további hat kiváltságos családdal együtt – irányították a térség sókereskedelmét, jókora presztízsrre és vagyonra téve szert ezzel.

Lilien József édesapja, Franz Michael Florentin von Lilien azonban szoros kapcsolatba került a Thurn und Taxis házzal és a Habsburgokkal, talán befolyásának is köszönhető, hogy mind-egyik fiát, köztük Józsefet is a Theresianumba küldte tanulni, ahol tizenegy év alatt minden bizonnyal komoly gazdasági ismeretekre tett szert, hiszen akkor a kor neves tanárai közül Sonnenfels és Mitterpacher Lajos is az akadémián tanított.¹ 1831-ig özvegye, Lilien Julianna (született Szapáry Julianna) igazgatta a birtokkomplexumot, halála után pedig a vásárosnaményi Eötvös

1 Lilien József életéről bővebben lásd: BÖDŐ 2023. 56–58.

*Joseph Freiherr von Lilien,
Herr auf Hohenbrugg
(Stadtarchiv Werl, saját felvétel)*

család irányította a gazdaságot 1845-ig,² amikor is a família ellen kibontakozó csődeljárás az uradalom eladására kényszerítette Eötvöséket.

Rövid tanulmányunk célja, hogy a mostoha forrásadottságok ellenére képet kapjunk arról, miként változott a tájkép, miként alakult az uradalom szerkezete Lilien József földesurasága idején. Hogy a változásokat jobban érzékeltesük, kitérünk a nagybirtok Szapáry-időszakára, a 18. századi viszonyokra is.

HELYSZÍNRAJZ

A szalagtelkes Ercsi község 130 méterrel a tengerszint felett, a vármegyét kelet felől határoló Duna jobb partján helyezkedik el, Batta és Adony között. A településhez tartozott még egy kiterjedt sziget is (Káposztássziget), amelyet a dualizmus korában töltéssel és húzással az ercsi parttal egyesítettek, mert a folyóáradások során adott esetben hatalmas jégtorlódások keletkeztek.³ Kiterjedt pusztái (Göböljárás, Rác-Szent Péter, Agg-Szent Péter, Alsó-Besnyő, Felső-Besnyő) a faluközponttól dél, délnyugati irányban terültek el, a Dunával való közvetlen érintkezésüket Ivánca puszta zárta el kelet felől. Az éghajlati viszonyok kedveztek a szántóföldi növénytermesztésnek: meleg, mérsékelten forró nyarak, magas

2 Eötvös Ignác és fia, Dénes, 1841-ig árendásként kezelték a Szapáry-birtokot, majd 1841-ben megvásárolták azt Szapáry Vincétől.

3 KÁROLY 1896. 14.

számú napsütéses órák és viszonylag enyhe telek jellemzőek.⁴ Az esetleges szélsőséges csapadékhányt ellensúlyozta, hogy noha tavakban, patakokban nem túl gazdag területről van szó, a község Duna menti alluviális síksága bő a talajvízben, ami állattartás, igaróbiztosítás, a hatalmas pusztákon folytatott növénytermesztés szempontjából előnyös volt.

Ercsi a Mezőföld részét képezi, annak is északi részén helyezkedik el. A Mezőföld földrajzi adottságai miatt tulajdonképpen az Alföldhöz tartozik, ahogy azt már az orvos Richard Bright is megjegyezte magyarországi utazása során: „Korábban, észak felől Pestre közeledve már volt alkalmam beszélni a kiterjedt magyarországi síkságról, amin immár másodjára jártunk. Akkor a homokosabb részeken haladtunk keresztül, ez azonban a lapos, nyílt legelővidék, ami a Tiszától keletre elterülő részekhez hasonló. A vidék jelentős része, ahol nincs futóhomok, kiválóan alkalmas a művelésre, hiszen lényegében a zsiros bánáti talaj folytatása [...]”⁵

Károly János szerint a Mezőföld nagy síksága versenyez az Alföld termékenységgel, ebben nem is tévedett,⁶ hiszen a mai Magyarország talajának 22 százalékát teszi ki a Mezőföldre is jellemző ún. csernozjom talaj, amelynek felső rétege humuszban gazdag, jó termőképességű, morzsás szerkezetű föld,⁷ amely talajművelés szempontjából – kiváltképp, ha 18. századi

4 HETÉNYI 1987. 9. Természetesen ez csupán általános jellemző. Rácz Lajos kiterjedt kutatómunkát végzett Magyarország éghajlattörténetéhez. Ha a lehulló csapadék kapcsán a legfontosabb hónapot, a májust vesszük alapul, akkor a 18. század második felében a korábbi átlagokhoz képest jóval szárazabb májusi hónapok voltak jellemzőek, kiegyenlítődés – szélsőséges értékek mellett – a 19. század első negyedében figyelhetők meg. [RÁ CZ 2001. 126-127.] Jól érzékelteti az időjárásviszontagságokat a koalíciós háborúk idejéből az alábbi beszámoló: „Ezen a tájjékon [Vác], tavasz kezdetétől fogva, soha sem ázott meg eléggé a föld, most pedig öt hetektől fogva olly rettenetes szárazság van, hogy sem szántani, sem a szőlőt kapálni jó mód-dal nem lehet.” Magyar Kurír, 1810, 24. évf., 63–64. szám, 505. A kutatás szempontjából a későbbiekben érdemes lenne specifikusan Fejér vármegyére vonatkozó adatyűjtést végezni a 18–19. század éghajlati anomáliáihoz.

5 KISS 2019. 227.

6 KÁ ROLY 1896. 1.

7 Magyarország talajtípusai, <https://portal.nebih.gov.hu/-/magyarország-talajtípusai> (2023-05-12)

vagy a 19. század első felének gyenge minőségű mezőgazdasági eszközállományára gondolunk – nem elhanyagolható tényező. Károly János azt is helyesen felismerte, hogy a kiváló talajadottság hozzájárult „*oly nagy számú nagy urodalmak alapítására és fentartására*”,⁸ Fejér a majorsági gazdálkodás egyik kiemelkedő vármegyéjévé vált az országban.⁹

Vizek tekintetében a Duna a legfontosabb táj- és életformáló tényező Ercsiben. Egyszerre jelentett szállítási lehetőséget a majorság számára, közlekedési és áruszállítási lehetőséget a lakosságnak (ercsi rév), a folyóra telepített vízimalmok pedig a molnárszakma virágzását, ezzel pedig több család megélhetését eredményezték, ugyanakkor a gyakori folyóáradások miatt – hiszen kiterjedt folyószabályozás csak a 19. század második felében indult meg – gyakran ment tönkre a termés vagy éppen vesztették el otthonaikat a falu lakói. Az ercsi uradalmon áthaladó Szent László-vizet (Szent László-patak) és a Tardos és Tolna között eredő Váli-vizet kell még megemlítenünk, utóbbi azért is roppant fontos, mert ez táplálta a birtok tavát, az úrbéres lakosság számára természeti nyersanyagot is biztosító Nádas-tavat.

TÁJKÉP A 18. SZÁZADBAN

A török impérium rányomta bélyegét Ercsire, de általában Fejér vármegye településhálózatára, népességére,¹⁰ illetve a művelésre alkalmas területek arculatára is. A török kiűzését követően ugyan Szapáry Péter ténylegesen birtokba vehette az I. Lipót által 1650-ben neki adományozott Ercsit és a hozzá tartozó pusztaságokat, effektív földesúri tevékenységet mégsem tudott kifejteni,

8 KÁROLY 1896. 14.

9 A kiemelkedő szerephez közvetett módon járult hozzá a fentebb is említett Lilién József, akinek racionális birtokgazdálkodása számos nagybirtok számára jelentett mintát, így például a József nádor kezelésében álló alcsúti gazdaságra vagy a Brunsvik-birtokra, Martonvásárra. A Fejér vármegyei birtokok fejlődéséről lásd: MÉREI 1948. 51–64., 73–74.

10 HETÉNYI 1985. 73–75.

hiszen tartósan nem tette át központját a kietlen Ercsire,¹¹ jóllehet urasági építkezések zajlottak, 1733-ból adatolható, hogy egy kétszobás, konyhával, kamrával és egy pincével ellátott épület állt a településen, amelyhez tartozott egy istálló és egy szín.¹² Birtokgazdálkodásának néhány eleme mégis elindította a nagybirtokot a lassú regeneráció útján. Elsőként a drasztikusan lecsökkent jobbágyközösség számát igyekezett növelni, hiszen ez nemcsak a földesúri bevételek növekedését eredményezte, de az elvadult táj művelés alá vonását is jelentette. Egy 1700-as összeírás szerint a faluban 5 egész telkes, 20 féltelkes, 54 negyedtelkes és 11 zsellér lakott.¹³ Az 1767-es Urbárium már 113 telkes jobbágyot és 68 zsellért vett lajstromba,¹⁴ a lakosság tehát valamivel több mint a kétszeresére nőtt, az adatsor mögött földesúri telepítést is feltételeznünk kell a természetes szaporulat mellett.

A földesúri birtokgazdálkodás érintette a kiterjedt pusztaságokat is annyiban, hogy Szapáry Péter haszonbérleti szerződések kötésébe kezdett már a 18. század elején. Kisnemesi családok közül elsőként a Szűcsök neve tűnik fel, akik 1733-ban bírták Besnyőt, de Szent Péter-pusztával is hasonlóan járt a földesúr. A korai haszonbérletek nagyban nem alakították át a táj jellegét, nem változtattak funkcióján, hiszen anyagi források, munkáskezek és eszközállomány híján csupán birkás legelőkként hasznosultak a területek. A helyzet némiképp megváltozott a 18. század utolsó harmadában, amikor a szerződések (*contractus*) megszaporodtak, az egyes pusztákat több részben (*plaga*) adta ki 12 évre a földesúr, a szerződésekből kiviláglik, hogy kétnyomásos gazdálkodást is folytattak már a területen, azaz a szántóföldi növénytermesztés lassú megindulása alapjaiban változtatta meg a nagybirtok arculatát.¹⁵ Besnyő esetén a kietlen táj átalakulását jobban jelzi egy

11 A Szapáry családról bővebben lásd: Claude – Cseh – Pozsonyi 2007.

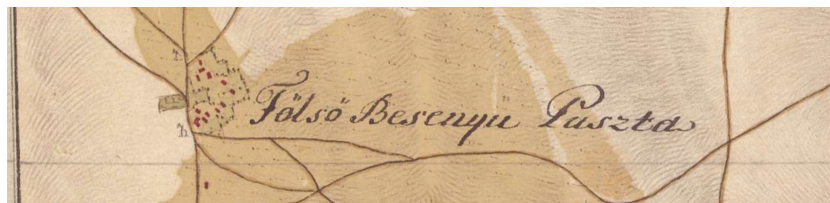
12 HU-MNL-FML-IV.A. 73. Acta Locorum (AL) Ercsi, p. 17.

13 HETÉNYI 1987. 64.

14 Az Ercsire vonatkozó úrbéri tabellák: [https://archives.hungaricana.hu/hu/urberi/view/fejer-ercsi/?document=1&pg=0&bbox=-2715%2C-4665%2C5675%2C6\(2023-06-14\)](https://archives.hungaricana.hu/hu/urberi/view/fejer-ercsi/?document=1&pg=0&bbox=-2715%2C-4665%2C5675%2C6(2023-06-14)

15 HU-MNL-FML-IV.72.c 42. doboz 20–24. számú irat

1784-ből származó, Petrás Pál nevéhez köthető lajstrom, amelyet halála közeledtével készített ingó és ingatlan javairól. Intenzív gazdálkodásra és birtokszervezésre utalnak az alacsony költségigénnyel felépített, sárból (vályogból) készült épületek, úgy mint – a kétszobás lakóházat nem számítva – a sütőház, az állatállomány tartását szolgáló különböző istállók és a kétszobás, kéménnyel ellátott birkás ház, illetve a szerszámok és betakarított javak tárolására szolgáló pincék és padlások. A szántóföldi növénytermesztést nemcsak az egyszerű gépek és szerszámok, de a tárolókban felhalmozott gabonanövények (búza, rozs, árpa, kukorica stb.) és a szérűskerteken lévő kazalok is igazolják.¹⁶ Ha egy pillantást vetünk a II. József regnálása alatt készült első katonai felmérés (1782–1785) vonatkozó térképszemelvényére,¹⁷ akkor jól látható, hogy Felső-Besnyő puszta gazdasági épületek tekintetében jócskán gazdagabb például Agg-Szent Péter-pusztánál, de jelzésértékű az is, hogy a nagybirtoknak a fele sem állt művelés vagy legeltetés alatt. Besnyő beépítettsége annyiban sem elhanyagolható tényező, hogy Lilien József a birtok átvételekor már bizonyos alapokra építve kezdhette meg az okszerű, racionalizált gazdálkodást.

Felső-Besnyő-puszta az első katonai felmérés során készült térképen¹⁸

- 16 Bár a pincékben tároltak bort is, szőlőtermesztést nem folytattak Besnyőn, erre nem utalnak az eszközök sem, ellenben a Petrások Tordason is árendáltak területet, ahol szőlőművelést folytattak. „Egy régi Préss-ház dűllő félben rongos tetőre, melyben egy régi gyalog préss vagyon helyzetve, ugyegy új Préssház mint egy 10 öles hosszára, négy öles pedig szélességire nézve [...] alatt kettős Pincze, mint egy tizen nyolc öles hosszú, kétt öles pedig szélességű [...]” HU-MNL-FML-IV.72.c. 35. doboz, 31–34. számú iratok,
- 17 Az első katonai felmérés Fejér vármegyére vonatkozó elemzését lásd: EPERJESSY 1977. 119–160.
- 18 A térképrészlet az alábbi rákereséssel érhető el: <https://maps.arcanum.com/hu/map/firstsurvey-hungary/?layers=147&bbox=2084736.7431374453%2C5972478.409626847%2C2092280.1223663385%2C5974804.961675277> (2023-06-13)

Agg-Szent Péter-puszta az első katonai felmérés során készült térképen¹⁹

TÉRSZERVEZÉS A 19. SZÁZAD ELSŐ HARMADÁBAN

A 18. században javarészt birkás legelőkként hasznosuló kiterjedt pusztákkal tűzdelt uradalom rendezése (*Guts-Ordnung*) a báró első feladata volt. Az önálló majorok kialakítása és az effektív termesztés megkövetelte a földesúri és úrbéres szántóföldek és legelők elkülönítését. 1815-ben összesen 148 telkes jobbágnak kellett megválnia régi földjétől, a korábbi 374 796 négyszögöl föld helyett 376 032 négyszögöl került kiosztásra.²⁰ A felmérések kapcsán készült jegyzőkönyvek arról is tájékoztatnak bennünket, hogy az elkülönítés nem volt teljes körű, nem fedte le a teljes telkes jobbágságot: „[...] akiknek az ujj tsere jobbágyi földben nem adódhatott, az régi jobbágyi földekben hagyata meg.”²¹ Az új jobbágyi földeket egy tagban hasították ki úgy, hogy azok közvetlenül az úrbéresek rétföldjei mellett helyezkedtek el.²² Hogy a folyamat az egész uradalomra nézve végbement-e 1815–1816 között vagy korábban is történt-e hasonló részleges rendezés, kérdéses, mindenesetre 1823-ban, amikor a falut a Duna egy hatalmas áradása rázta meg és az úrbéres földek egy része is víz alá került, s így új földek kiosztása vált szükségessé, akkor *Báro Lilien*

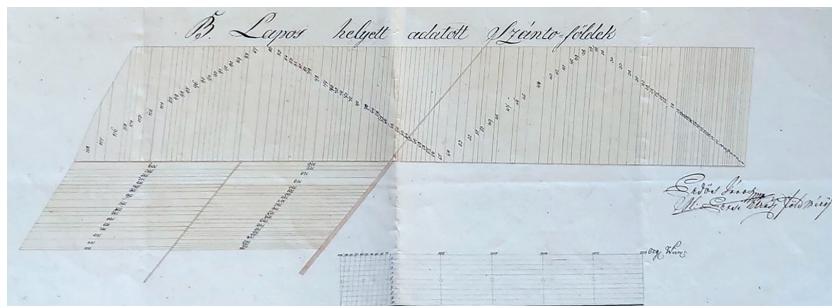
19 A térképrészlet az alábbi rákereséssel érhető el: <https://maps.arcanum.com/hu/map/firstsurvey-hungary/?layers=147&bbox=2084343.0401856208%2C5977615.846991044%2C2099429.7986434074%2C5982268.951087903> (2023-06-13)

20 HU-MNL-FML-IV.A. 73. Acta Locorum (AL) Ercsi, p. 163–166.

21 HU-MNL-FML-IV.A. 73. Acta Locorum (AL) Ercsi, p. 161.

22 „[...] az cserében adott ujj jobbágyi szántó földek pedig az Ertsi Helységben feljűl, a jobbágyoknak Rétföldjeik mellett egy tagban vannak.” HU-MNL-FML-IV.A. 73. Acta Locorum (AL) Ercsi, p. 172.

Ő Nagysága ezt oly feltétel mellett el is fogadta, hogy a tserének tsak azon esetben lehet helye, ha az eltserélendő jobbágy földek egy tagban, és nem meg szaggatva fognak az tsere alá vettetni.²³

Az ercsi uradalomban egy tagban kiadott úrbéres szántóföldek alaprajza²⁴

A báró figyelmet fordított a legelőterületek szétválasztására is, elsősorban azért, hogy a falusi birkák ne keveredjenek az uradalom állatállományához tartozó birkákkal.²⁵ 1806-ban már három legelőterület volt kijelölve a falusi közösség számára (*pascuum communae*): az egyik a faluközpontról északnyugatra feküdt, a battai határhoz közel, a másik a falutól délnyugatra, közvetlenül a belső szőlőskertek mellett, a harmadik pedig Ercsi központról egészen délre, a Duna bal partjához közel volt kijelölve.²⁶ A rendezéssel kapcsolatban mindössze egyetlen panasz maradt fenn az úrbéres jobbágyoktól, de az már az Eötvösök birtokgazdálkodása idején, 1841-ben keletkezett.²⁷

23 Az Ertsi ország utrol szollo Jelentés. HU-MNL-FML-IV.3.c 1823. 3. 115. számú irat.

24 HU-MNL-FML-IV.73. Acta Locorum (AL) Ercsi, p. 171. A tervrajzot és a földek ki-mérését Csapó Benjámín készítette.

25 Emanuel Frhr. v. Bartenstein: Reisebemerkungen über einige merkwürdige Land-wirthschaften in Ungarn In: Christian Karl André (szerk.): *Ökonomische Neuigkeiten und Verhandlungen*, XIII. évf., 45. szám, 1823., 45. szám, 358. Fontos megjegyezni, hogy bár Bartenstein írásáról van szó, az ercsi uradalom működéséről szóló melléklet Lilien báró közlésében került a folyóiratba.

26 Mappa Geometrica Repräsentans superficiem et Reparationem Oeconom Terrenorum i: Dominio Ercsi propiorum tam ipsius Possionis Ercsi, 1806. HU-MNL-FML-XV.1.a T 261.

27 Az a legelő „az soha közös nem volt, mert az Uraságunk marhája soha a mienkre nem ment legalabb a M. Baro Lilien Uraságunk azon tselédjet aki amienkre hajtott, azon-lal megvágatta.” HU-MNL-FML-IV.A. 73. Acta Locorum (AL) Ercsi, p. 194.

1806-ban – egy uradalmi térkép tanúsága szerint – már érdemi művelés alá került Felső-Besnyő, Agg-Szent Péter és Göböljárás, későbbi fejlesztés eredménye lett Rácz-Szent Péter-pusztá, illetve 1821-ben utoljára Alsó-Besnyő, amely addig Petrás András haszonbérelő kezében volt.²⁸ A pusztagazdaságok (*Prädial-Wirtschaft*) külső részében 24 osztagon kiterjedt szántóföldi növénytermesztés folyt ugaroltatás mellett, hiszen az uradalom nem rendelkezett elegendő trágyával az ugar megszüntetéséhez. Itt döntően gabonaféléket termesztettek. A belső részen 16 osztagon intenzívebb gazdálkodás folyt: döntően takarmánynövényeket és ipari növényeket vetettek, ami egyrészt a gyártási folyamatok alapanyagát adta, másrészt pedig biztosította a növekvő számú, istállózott állatállomány takarmányellátását is. A pusztagazdaságok centrumában helyezkedett el – a téri központosításnak megfelelően – négyzetes szerkezetben a tisztalak, a magtár, a hajdúk és a kocsisok lakhelye, illetve a lóistálló. Ettől távolabb helyezkedett el a béresek lakrésze, az ökoristálló és a szekérszín, míg a juhászok lakrésze és a juhakol szintén külön egységet alkotott, az épületek elrendezésében figyelembe vette a báró a tűzeset lehetőségét, így azokat kellő távolságra építtette fel egymástól.²⁹ A juhakol körül legelőteret is kialakítottak, hogy az időjárási viszontagságok miatt adott esetben ne kelljen messzire hajtani az állatokat.³⁰ Az épületekről eddig nem került elő részletes leírás vagy alaprajz.

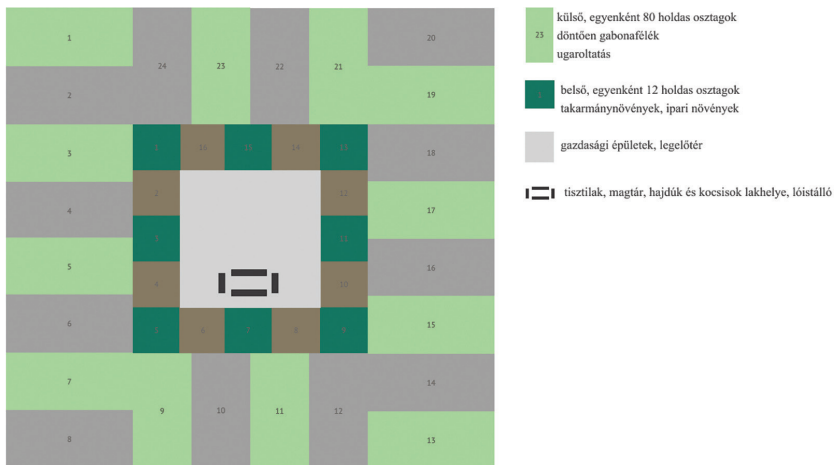
A téri központosítás eredményeként az 1820-as évek végére az ercsi uradalom teljesen átalakult. A korábbi birkás legelők nagy részét felszámolták, a puszták a legkülönbözőbb növények termesztésének és üzemi feladatok ellátásának adtak helyet, az úrbéres közösség használatában álló földek teljesen elkülönültek az urasági területektől. A térszervezésnek köszönhetően, az úthálózattal összekapcsolt – a térképen is jól látható – majorok önmagukban is működőképesé váltak.³¹

28 BÖDŐ 2022.

29 KORIZMICS – BENKŐ – MORÓCZ 1855. 374.

30 Uo. 375.

31 HU-MNL-FML-XV.1.a. U14.

Az ercsi uradalomhoz tartozó Agg-Szent Péter-pusztá sematikus ábrája

Az ercsi uradalom felépítése a 19. század közepén

A DUNA SZEREPE

A part menti település életében a legmeghatározóbb tájformálási tényező a Duna volt, hiszen a vizsgált korszakban számos alkalommal lépett ki a medréből és öntötte el a partvonallal közvetlenül érintkező falu házait vagy éppen az úrbéresek kaszálóit és legelőit egyaránt. 1784-ben, 1799-ben és 1822-ben is hatalmas áradás rázta meg a falut, adóelengedés általában nem történt a megye részéről, amely hozzájárult ahhoz, hogy Ercsi a bicskei járás legeladósodottabb településévé vált,³² hiszen a takarmány- és legelőterület nélkül állatállományuk csökkent, tavaszi és őszi vetéseikben okozott károk ellehetetlenítették terményeik értékesítését.

Nemcsak a Duna formálta Ercsit, de a közösség is átalakította a folyót. Fényes Elek is megjegyzi, hogy a lakosság rengeteg kenyeret visz Budára,³³ amihez elengedhetetlen volt, hogy malmokat használjanak, ráadásul a földesúr is – legalábbis Korizmics László szerint – néhány évig liszt formájában szállíttatta a gabonát Pest-Budára.³⁴ A vízimalmok felállítása a földrajzi adottságok miatt kézenfekvő vállalkozás volt. Pontos számmal 1822-ből rendelkezünk, akkor írták össze a bicskei járásban található malmok számát és típusát. Eszerint Érd mezőváros rendelkezett a legtöbb vízimalommal (23 db), azt követte Ercsi (13 db). Szárazmalmot nem jegyeztek fel.³⁵

*Ercsi látképe egy vízimalommal,
Adolph Kunike rajza, 1826
(Österreichische Nationalbibliothek)*

A malmokat általában a földesúr haszonbérletbe bocsátotta, Lilién József sem tett másként, a bérbeadás anyagi ráfordítás nélküli jövedelmet jelentett az uradalmi kassza számára.

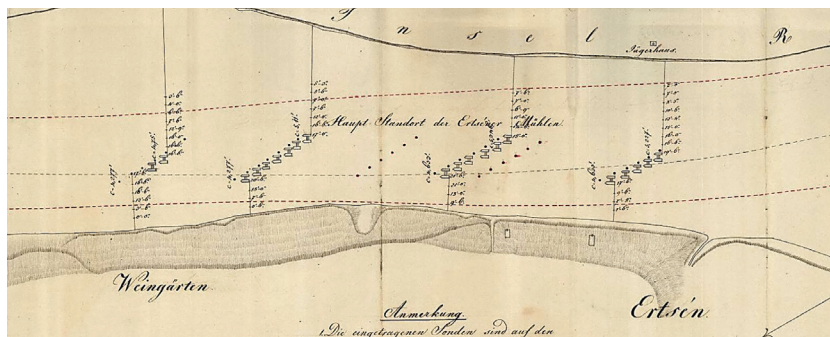
32 HETÉNYI 1987. 91–92.

33 FÉNYES 1847. 42.

34 KORIZMICS – BENKŐ – MORÓCZ 1855. 377.

35 HU-MNL-FML-IV.3.c 1822. 210. számú irat

Önmagáért beszélő adat, hogy az ercsi római katolikus plébánia halotti anyakönyvi kivonataiban 1787³⁶ és 1831³⁷ között 98 név mellett tüntették fel a molnár (*molitor*) kondíciót, ennél magasabb arányban más foglalkozást nem találunk, jöllehet az anyakönyvi kivonatok nem alkalmasak statisztikai kimutatásokhoz, hiszen előfordulhatott, hogy valakinek nem halt meg gyermeke vagy ő maga nem abban a faluban halt meg, de ettől függetlenül jelzésértékű adatról van szó.³⁸ Az 1828-as összeírás alapján tizenkét molnár élt Ercsiben, akik nyilvánvalóan segédek is alkalmaztak.³⁹ Az általuk árendált malmok lehorgonyzott vízi fa-építmények voltak, házhajóból, völgyhajóból és az őrlést biztosító nagykerékből állt össze.⁴⁰ Lilien halála után a malmok számának növekedése nem maradt abba, 1836-ban, amikor a Duna szabályozása miatt a lehorgonyzott malmokat új helyre kívánták tenni, 20 malom üzemelt a folyón.⁴¹

A Duna Ercsi melletti szakaszának hajózási térképe a vízimalmok feltüntetésével

36 1787-től kezdve jegyezte fel a pap a kondíciót, foglalkozást.

37 1831-ig kezelte a birtokot Lilien, illetve egy rövid ideig özvegye, Szapáry Julianna.

38 Ercsi római katolikus plébánia halotti anyakönyvi kivonatai, pag. 43–85. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSYD-N3LH-L?i=361&cat=258821> (utolsó megtekintés: 2023-06-14)

39 HU-MNL-OL-W-21-2-N-26. ComAlbensis 33, Ercsi, p. 54.

40 HETÉNYI 1987. 137–138.

41 HU-MNL-OL-S-12-Div.-XIX.-No. 47.

ÖSSZEGRZÉS

A rossz forrásadottságok ellenére, a rendelkezésre álló térképek segítségével megfigyelhető a nagybirtok arculatának átalakulása. Amíg a 18. század első felében a népesség növekedése, illetve a földek haszonbérletbe adása jelentette, biztosította a kietlen táj használatba vételét, addig a 18. század második felére a haszonbérlok számának növekedése, a szántóföldi növénytermesztés térhódítása változtatta meg a birtok képét. Lilien József egy mezőgazdász szakértelmével formálta át Ercsit a 19. század első harmadában: a földesúri és úrbéres földeket elkülönítette, a pusztákat integrálta és a jövedelmezőség jegyében azokat racionális szempontok alapján osztotta részekre. A tájat a földesúri hatások mellett a Duna is jelentősen formálta.

FELHASZNÁLT ONLINE FORRÁSOK

Az első katonai felméréshez készült térkép: <https://maps.arcanum.com/hu/map/firstsurvey-hungary/?layers=147&bbox=2067478.5925822505%2C5973358.388727644%2C2127825.626413397%2C5994034.604878785> (utolsó megtekintés: 2023-06-14)

Ercsi római katolikus plébánia halotti anyakönyvi kivonatai: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSYD-N3GF-N?i=137&cat=258821> (utolsó megtekintés: 2023-06-14)

Ercsi úrbéri tabellák: <https://archives.hungaricana.hu/hu/urberi/view/fejer-ercsi/?document=1&pg=0&bbox=-2715%2C-4665%2C5675%2C6> (utolsó megtekintés: 2023-06-14)

Magyarország talajtípusai: <https://portal.nebih.gov.hu/-/magyarorszag-talajtípusai> (utolsó megtekintés: 2023-06-14)

FELHASZNÁLT LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár Fejér vármegyei levéltára
HU-MNL-FML-IV.A. 73. – Acta Locorum (AL) Ercsi
HU-MNL-FML-IV.3.c – Fejér vármegye közgyűlésének iratai
HU-MNL-FML-IV.72.c – Fejér vármegye nemességének iratai
HU-MNL-FML-XV.1.a. – Fejér vármegye térképtára

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

BÖDŐ 2022 = Bödő Krisztián: „Róna határja tágas és igen termékeny” – Besnyő, az ercsi uradalom egyik pusztája. KRE-DÍT 5. (2022) 2. sz. online elérhetőség: http://epa.niif.hu/03500/03515/00011/pdf/EPA03515_kredit_2022_02_14.pdf

BÖDŐ 2023 = Bödő Krisztián: *Eötvös József anyai nagyapja, Lilien báró*. História 51. (2023) 2. sz. 56–58.

Claude – Cseh – Pozsonyi 2007. = Claude André Donatello – Cseh Géza – Pozsonyi József: *A muraszombati, szécsiszigeti és szapári Szapáry család története*. Debrecen, Hajdú–Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága és a Tiszántúli Történelem Társaság, 2007.

EPERJESSY 1977 = Eperjessy Kálmán: *Fejér megye katonai leírása II. József korában*. In.: *Fejér Megyei Történelmi Évkönyv A Fejér Megyei Levéltár Évkönyve*, 11. Szerk.: Farkas Gábor. Székesfehérvár, 1977, 119–160.

FÉNYES 1847 = Fényes Elek: *Magyarország leírása II*. Beimel, Pest, 1847.

HETÉNYI 1985 = Hetényi István: *Ercsi*. In.: *Fejér Megyei Történelmi Évkönyv A Fejér Megyei Levéltár Évkönyve* 16. Szerk.: Farkas Gábor. Székesfehérvár, Fejér Megyei Levéltár, 1985, 69–128.

HETÉNYI 1987 = Hetényi István: *Ercsi története*. Ercsi Nagyközség Tanácsa, Ercsi, 1987.

KÁROLY 1896 = Károly János: *Fejér vármegye története 1*. Székesfehérvár, 1896.

KISS 2019 = Kiss Sándor (ford.): Richard Bright: *Utazás Bécsből Alsó-Magyarországon keresztül II*. Attraktor, Máriabesnyő, 2019.

KORIZMICS – BENKŐ – MORÓCZ 1855 = Korizmic László – Benkő Dániel – Morócz István: *Mezei gazdaság könyve, 1. köt. Stephens Henry The Book of the Farm című munkája nyomán*. Herz János, Pest, 1855.

MÉREI 1948 = Mérei Gyula: *Mezőgazdaság és agrártársadalom Magyarországon 1790–1848*. Teleki Pál Tudományos Intézet, Budapest, 1948.

RÁCZ 2011 = Rác Lajos: *Magyarország éghajlattörténete az újkor idején*. JGYF Kiadó, Szeged, 2001.

ABSZTRAKT

Bödő Krisztián

TÁJALAKÍTÁS ÉS TÉRSZERVEZÉS AZ ERCSI URADALOMBAN

A Fejér vármegye bicskei járásában fekvő, 24 000 holdas ercsi uradalom a törökök kiűzését követően demográfiai mélypontra esett, a kiterjedt pusztákkal tűzdelt nagybirtok földjeit nem hasznosították. A 18. század második felére Szapáry Péter birtokgazdálkodásának hatására a népesség növekedésnek indult, a kishemesi családok, akik haszonbérliként jelentek meg az uradalomban, javarészt birkás legelőként hasznosították a területet, de a növénytermesztés is megjelent. A 19. század első harmadában Lilien József báró, mint egyedüli haszonbérelő vette kezelésbe az uradalmat. Szakértelme, korszerű mezőgazdasági ismeretei révén teljesen átformálta a birtokot. A javarészt kietlen pusztákat integrálta, azokat felosztotta, az úrbéres közösség földjeit elválasztotta az urasági területektől. Meghatározó tájformálási tényező volt a Duna, amely egyaránt generált válságot és jelentett megélhetést a helyi molnárcsaládoknak.

Kulcsszavak: uradalom, mezőgazdaság, puszta, malom

SÁRA CZINA

ADDITIVES TO THE SUCCESS OF NEW YORK KÁVÉHÁZ.
VILMOS TARJÁN'S NETWORK OF CONTACTS

Even though Vilmos Tarján had a significant role in Budapest's public life throughout the first half of the 20th century, it's possible that only a small number of people know his name. Fame is temporary. But who was he? He was a columnist at "Magyarság", "Friss Újság" and "Magyar Hírlap".¹ He went on to become the "Az Est" magazine's top police reporter between 1910 and 1920. He was one of the first to inspect Elza Mágnás' body,² and he was one the first journalists to report on the Sarajevo assassination³ and the start of the First World War.⁴ Due to the scandal that resulted from the article he wrote about Béla Kun's beating, he was forced to leave the "Az Est" in 1920.⁵ After a short stay as a refugee in Vienna he bought the New York Coffeehouse from his card winnings, which was his entry into the coffeehouse industry.⁶ He didn't stop there, though, he started building an empire. He owned the restaurant of the "Margitsziget Nagyszálló", the "Felső Vendéglő" both were located on Margit Island. For a while, he also owned the "Royal Orfeum", the "Papagáj Mulató", and the "Lukács Fürdő" restaurant.⁷ His attraction to the artistic world, which had already developed in his childhood, did not go unnoticed either. He was the secretary of the Passage Theater in Berlin in 1919 and also worked on the stages of the Paradicsom Cabaret, the Jardin in Városliget, and the Bonbonnière. He was the manager of the Operetta Theatre of Budapest and was also the president of the Hungarian Association

1 BUZA 2007. 15.

2 TARJÁN 1937. 32.

3 TARJÁN 1943. 74–84.

4 TARJÁN 1943. 84–88.

5 BUZA 2007. 41.

6 TARJÁN 1943. 41–46.

7 TARJÁN 1943. 50–53.

of Artists.⁸ Considering his most significant positions in order, we can say that he was well-known in many spheres of Budapest's public life. During this time, he not only developed a wide social network but also used it to achieve his goals.

RESEARCH QUESTIONS

But with all of his accomplishments, social circles, responsibilities, and roles, how can we define him? How did he gather his contacts, and on what principles? From a psychological perspective, network science may distinguish between two different sorts of phenotypes. Those who develop a network of contacts with a broad, varied background as opposed to those who focus on a small number of tight relationships.⁹ Which group's traits are more authentic to him in terms of personality and attitude? Did he intentionally work toward it, or did the most diverse people in society simply gravitate around him? As a necessity of his profession, he developed a wide social network. What role did the weak connections—those interactions with low probability, little duration, and no potential for impact on the network's structure—play in this?¹⁰ How did he manage to use these for his success and prosperity?

RESEARCH METHOD AND SOURCES

The purpose of the case study is to illustrate and analyze Vilmos Tarján's egocentric social network of relationships using network research as a methodology. Four autobiographical books written by Vilmos Tarján served as the basis for the network's representation. The 1937 book "A (t.v.)-től Tarjánig" covers his life from his early years until 1936, when the New York Coffeehouse was sold, and provides information on the significant turning points in both his personal and professional lives. Its underlying purpose of the

8 TARJÁN 1943. 56–57.

9 CSERMELY 2004. 138–139.

10 CSERMELY 2004. 85–87.

book is to introduce the reader to the people who were there for his life's major events. It places more of an emphasis on historically unknown individuals than on well-known public characters.

A "Pesti Éjszaka" (1940) examines the entertainment industry of the nightlife of Budapest, from the turn of the century until the Second World War. He has known this world since he was a young child. He expanded his understanding of nightlife and lifestyle later on while working as a journalist and a coffeehouse owner.

Through his personal successes, the "A riporterititkaimat nem viszem a sírba" (1943) seeks to explain the ins and outs of the reporter's trade. He prepared an enlarged version of the "Reporter's Ten Commandments" in which he articulates his philosophy using examples from his most important publications.

Lastly, he wrote "A bedeszkázott riporter" between March 19, 1944, and April 7, 1945. The diary-style book chronicles Tarján's experiences as a citizen of Jewish ancestry during the siege of Budapest. He makes numerous references to friends who either supported him or shared his sufferings.

The NodeXL tool was used to plot and to make a visualisation about the names of the individuals whose interactions with Tarján were mentioned in the sources at least once. How did they contribute to his prosperity and well-being? I break Vilmos Tarján's life down into four stages in order to assess my findings.

CHILDHOOD

Tarján was born as Vilmos Klein¹¹ in Budapest on March 25, 1881. His parents were millers of Jewish origin, and later opened a spice shop.¹² Through his father's business, he got to know Sándor Nádas, the writer, during these years.¹³ Their relationship lasted a lifetime. He even remembers it in his diary written during the siege of Budapest.

11 SALY 2017. 105.

12 BUZA 2007 9–10.

13 TARJÁN 1937. 9–10.

His attraction to the world of artists developed in his childhood. The wall of his room was neighboring to the Herzmann Orfeum. During the day he sneaked into the rehearsals, and at night he fell asleep listening to the songs performed there.¹⁴ Between 1890 and 1895, he studied in the “Pesti főreál”, where he met and became friends with Antal Beliczay, the grandson of the owner of the Somossy Orfeum.¹⁵ Thanks to his friendship, he could regularly visit the Orfeum, an experience he regularly recalled with of nostalgia.

He then completed his studies at the “Kereskedelmi Akadémia,” graduating in 1898. His aptitude for journalism was already apparent at that point, and he demonstrated his ability for diplomatic and delicate self-expression by. If parental strictness had not prevented him, he would have liked to become a journalist. Instead of a profession that was associated with poverty at the time, he entered a commercial career that meant financial security. At first, he worked for the Guttman brothers’ company dealing with coal transportation, where he felt like a prisoner living a meaningless life in the captivity of quiet and uneventful days. In his memories, he didn’t even give the names of his coworkers. He decided to quit and accept a position at the Wertheimer and Frankl, a business dealing with colonial goods. He felt happier at this job because it had a lot more exciting environment. He had two goals in his new position: first, he wanted to make business letters more effective. On the other hand, he enjoyed this unpredictable style of life that promised something new every day and desired to become a travel agent.¹⁶ His passion for the bohemian lifestyle with its loose rules and structures and journalistic inclination came to light.

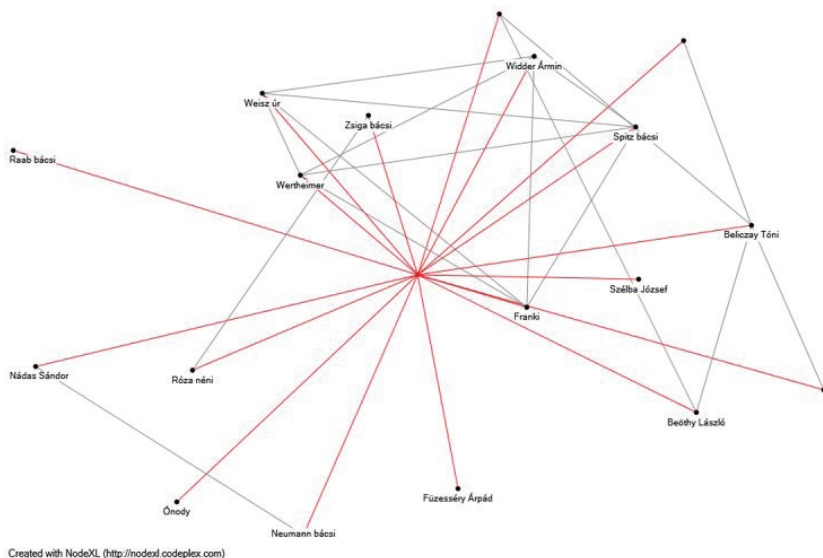
To sum it up, we can say that the first crucial part of his life, up to the age of 19, was when all of his habits, skills, and desires

14 TARJÁN 1937. 11–12.

15 TARJÁN 1940. 5–11.

16 TARJÁN 1937. 13–18.

became apparent. He came from a stable family, received a good education, and formed a few significant social ties that he carried with him for a very long time and were crucial to his later bohemian existence.

YEARS SPENT AS A JOURNALIST (1900–1920)

He gave his parents every reason to be concerned after resigning because he spent months without a job sitting in Coffeehouses with his friends Pipi Lányi and Tóni Beliczay, the latter of whom went on to become a sculptor.¹⁷ He would have enjoyed this life, but he had to get a new job because of his financial situation. He made the decision to pursue his passion of becoming a journalist. He got in touch with László Fényes, the editor-in-chief of the recently published "Magyarság", and with the help of his doorman, he was hired.¹⁸ His entire life and work have been characterized

¹⁷ <https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html> downloaded: 06.16.2023.

¹⁸ TARJÁN 1937. 19–26.

by his efforts to be kind, not just to the significant individuals but also to the people who served them and who consistently supplied accurate information.¹⁹

However, the obscure newspaper did not fulfill his expectations. He used a light summer flirt to expose a “girl dealer,” but still, he was not chosen to be a police reporter.²⁰ As a result, he swiftly switched to the “Friss Újság,” followed by the famed “Magyar Hírlap,” where his dream came true.²¹

He needed to expand his social network first. He established a good relationship with Béla Rudnay,²² the police commissioner. This was his entrance to a new world since whoever was able to gain the trust of the chief superintendent was accepted by the entire board. He was given information in advance, occasionally even before the captain. It was typical for the era that the reporter did not only report but also helped the police with investigations, and a fruitful relationship for both parties developed.²³ Tarján established his strong relationships with the police in these years, which laid the foundation for his work as a police reporter. In a few years, he became an almost legendary police reporter.²⁴

When Rudnay, the network’s most crucial hub, vanished from the network, the system fell apart. Dezső Boda,²⁵ a new police head, was chosen. The two men got along well at first, but Boda refused to let Tarján, and his business partners open a dance club. Tarján made his displeasure public, so Boda initiated proceedings against him.²⁶ He was accused of blackmailing, as the head of an entire journalistic cartel, the owner of the luxury brothel Maison Frida. Tarján reacted to the shame by fleeing to Berlin.²⁷

19 TARJÁN 1943. 145.; TARJÁN 1937. 197.

20 TARJÁN 1937. 24–26.

21 BUZA 2007. 15.

22 <https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html> downloaded: 06.16.2023.

23 LENGYEL 2011. 73–74.

24 TARJÁN 1943. 22–33.

25 <https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html> downloaded: 06.16.2023.

26 TARJÁN 1937. 51–54.

27 LENGYEL 2011. 67.

He relied on his relationships and impudence while he was in Berlin. He lost all of his money in a bar on his first night there, therefore he urgently needed financial assistance. His first task was to go to the Central Coffeehouse, which the local Hungarians frequented, and there he quickly met with two of his friends. One of them, Tímár, offered him a job, as a cheese agent. However, Tarján understood that this position was not right for him after meeting with a different acquaintance (Stern Pál) and realizing that his Budapest-based friends were making fun of him. After his failure, through another acquaintance, he met the director of the Passage Theater, who gave him a job. In half a year, he became the secretary of the Cabaret business manager.²⁸

He must return home, nevertheless, for his trial. In this case, he was successfully defended by his attorney, who was also his childhood swimming partner (dr. Jenő Ács) He was able to uphold his honor, but his reputation was lost. He was fired from his position and was not welcomed at any newspaper's editorial staff.²⁹ This is why he turned to the cabaret, an old and familiar world. He first planned a theatrical group and a tour in the countryside. However, this could not be successful, in October 1908 he was already working on the stages of the Paradicsom Cabaret in Pest and the Bonbonnière.³⁰ He was, as usual, expanding his network in the acting industry at this time. He became acquaintances with Ernő Szép³¹ the writer, Etel Judik³² the later wife of Dezső Kosztolányi, and Artúr Somlay³³ the famous actor, to mention the most well-known people.³⁴

28 TARJÁN 1937. 54–63.

29 BUZA 2007. 20–21.

30 BUZA 2007. 29–32.

31 <https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html> downloaded: 06.17.2023.

32 <http://mek.niif.hu/02100/02139/html/sz12/121.html> downloaded: 06.17.2023.

33 <https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html> downloaded: 06.17.2023.

34 TARJÁN 1937. 67–72.

It was then that Simon Kemény³⁵ introduced him to Andor Miklós³⁶, the owner of “Az Est”, which was established at the time. A new world began, as the “Est” needed an experienced police reporter, and Tarján needed a newspaper.³⁷

Later, with the help of Vladimír Székely, head of the police press office, he was able to get his police ID. Along with his prior relationships with police, one of the main nodes of his social network was established between 1910 and 1920 while he worked as the police reporter for the “Az Est” magazine. He rose to prominence among the editorial team of the “Est” as one of its key figures.³⁸ His most important writings were written about events like Elza Mágnás’s passing, the Sarajevo assassination, the start of World War I, or a lengthy series of articles about the scams perpetrated by military transporters.³⁹ Each report’s writing conditions are an indication of the weak links in his social network. He discussed the ad hoc informants, the acquaintances of acquaintances, and the skillfully identified strands of connections. In his publications, Tarján emphasized numerous times that the reporter’s network of contacts is his most valuable resource.⁴⁰ He proudly declared that “he knew the most people in Budapest”⁴¹ and, if feasible, greeted them in advance. However, he actively sought out the closeness of little people in addition to his famous and powerful connections. Like the janitors, wait staff, and doormen.⁴² People who appear powerless yet are truly all-seeing and all-hearing. They needed to be bought off with something, like cash, flattering words, or an appealing appearance. Tarján’s engaging manner demonstrated his skill in fostering relationships. He even made certain that for the kids of the janitor always had sweets in his pocket...⁴³

35 <https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html> downloaded: 06.17.2023.

36 <https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html> downloaded: 06.17.2023.

37 TARJÁN 1937. 67–72.

38 TAJRÁN 1937. 75–76.

39 LENGYEL 2011. 67–69.

40 TARJÁN 1937. 197.

41 TARJÁN 1943. 66.

42 TARJÁN 1943. 64–65.

43 TARJÁN 1943. 145.

soon as he could, with the assistance of friends (Sugár, Baruch, Aczél).⁴⁸ Arriving back to Pest in 1920, however, he no longer had a job as a journalist.

His years of experience as a reporter have taught him that keeping relationships and expanding his network of connections is what's most crucial. One of Tarján's tenets is that his most crucial role is to forge connections with individuals from the most varied societal strata. One must understand the type of information needed, who has it, and how to get it. In addition to maintaining strong ties, he placed a heavy focus on developing weak, even a one-time cooperation, where his engaging and highly adaptive personality played a significant role.

TARJÁN, THE COFFEEHOUSE OWNER

During the transition between the two professions, he lived a bohemian lifestyle. He believed that he wouldn't need much money to live by being a bachelor, so he sat down in the card room of the "Otthon Írók és Hírlapírók Köre", and lived for his neglected hobby, gambling. He played cards methodically, winning a little bit of money every day. Within a few months, he had amassed half a million of koronas when he decided that he needs a proper profession for which at that point he had the capital.⁴⁹

He decided to rent a coffeehouse, which was the hub of the bohemians. He persuaded Miklós Magyar, an influential local politician and former classmate, to partner with him and rent the New York Coffeehouse. His previous boss, Andor Miklós, was the owner of the New York Palace, the building that provided the place for the Coffeehouse. He presented him to the Weiss Manfréd Acél és Fémművei Rt.'s chief treasurer, Béla Zoltán. The restaurant dynasty's daughter Olga Herskovits was selected as well by them.⁵⁰

48 TARJÁN 1937 155–156.

49 TARJÁN 1937. 159–160.

50 BUZA 2007. 49.

The four of them launched their new enterprise and restored the prosperity of the once-famous Coffeehouse. When Tarján was a reporter, he could not afford the luxury of getting married,⁵¹ but it did not take him more than two years to marry his fellow shareholder, Olga Herskovits as a coffeehouse owner.⁵²

The First World War left the New York Coffeehouse in a poor condition.⁵³ However, Tarján figured out what was required to make it profitable once again. After cleaning the Coffeehouse, he prepared a grand opening. He made wise use of his personal network of contacts, which he expected to play a significant part in making it successful. He wanted a luxurious venue, so he visited his friends Ervin Mészáros and baron Gyula Chekonich in the Nemzeti Kaszinó. They had been promoting New York's food in affluent circles since their first visit. It was also made possible to maintain the high-class audience thanks to constant developments and exclusive programs.⁵⁴ It is proven by the 365 foreign or Hungarian signatures can be found in the sole guest book during this time period. Artists from all fields paid their tribute here, including musicians, actresses, writers, visual artists, politicians, officers, and athletes. Even foreign visitors were unable to leave Budapest without spending a night in New York. This coffeehouse has become one of the centers of Pest's nightlife.⁵⁵

The café, which had more than 1,000 seats, served not just the society's elite but also bohemians, poor journalists, artists, and retired, impoverished actors.⁵⁶ The old actors were free to enter the location until noon without having to consume anything, and many acquaintances drank for free in the café. Tarján never forgot his friends.⁵⁷

51 TARJÁN 1943. 157.

52 BFL. VII.2.e – Cg.2497 New York Kávéház – 1659. box

53 KONRÁDYNÉ 1965. 14–15.

54 CSAPÓ 1996. 186–192.

55 SALY 2017. 101–112.

56 SALY 2011. 106.

57 TARJÁN 1937. 165–166.

However, thanks to the unfavorable economic conditions and the increase in rent, the New York Coffeehouse became unprofitable from 1931. He tried to patch up the holes until 1936,⁶¹ but he had to sell the New York Coffeehouse.⁶² After that, only the café at Erzsébet körút remained in his ownership, which, however, belonged to him until his death. The years of being a caterer played a much smaller role in his writings, even though it accounts for the same part of his life as police reporting. Tarján admitted that he would remain a reporter until his death.⁶³

THE LAST YEARS OF HIS LIFE

In none of his novels did he expressly discuss the years 1936 to 1944. They had to relocate from their villa on Istenhegyi street to the Bem wharf, that much is evident. He never truly achieved the money and financial security he had spent his entire life seeking. According to the “Bedeszakozott riporter”, he likewise passed away in poverty.

He had many struggles in the final year of the war as a Jew, which he detailed in his diary. The brief, no longer regularly published entries discuss the people who were his partners at this time in the misery of daily existence. He fled his home 16 times while recording the diary in order to have a better chance of surviving. He lists 119 people by name who were his companions at this time. This time, in contrast to earlier periods of his life, family members were mentioned more frequently. It is not a coincidence because his wife and sister were the ones who suffered the most alongside him. During the continuous escape, the help of friends helped them to find housing options that were horrible, but safe considering the circumstances. They have to share their residences with a lot of people. Among them there were both new

61 CZINA 2021. 102–103.

62 TARJÁN 1937. 193–196.

63 TARJÁN 1937. 200.

and old acquaintances, from all stages of his life. What is certain is that he reported several times about friends who visited them with the intention of helping. For example, when they shared an apartment on Vályog Street with their brother and 16 other people, 5 friends regularly brought them food. They also received a Swedish passport from his sister's friend, Langlet Valdemárne, the boss of the Swedish Red Cross.⁶⁴

He recalls in many diary entries the way they lived in the ghetto's streets and how many friends he met and made there. In the crowd of the ghetto, it was hard to stumble upon acquaintances if you were an introvert, but the opposite is true for an extroverted person with a huge personal social network, like Vilmos Tarján. There were numerous people he knew there, which allowed him constant connection and opportunity to gain information that might have saved their lives. He continued to routinely visiting his friends even after the siege ended. He visited his old friends in various parts of the city, which must have been burdensome for Tarján, who was already ill at the time. His relationships were his lifeline, so it was crucial to maintain them despite his severe medical condition.⁶⁵

At the end of the war, he tried to return to his former life. He re-opened their coffee shop on Erzsébet körút with his wife, but it is her responsibility, because Tarján is not able to work anymore. His prior bohemian lifestyle paid itself. He shifted from gambling to rummy, but he still couldn't give up playing cards. He spent his nights in the FÉSZEK club at his regular table with his regular companions. He wanted to publish his diary, but at that time he has been unable to do so. His condition started to seriously deteriorate on November 1st, 1947. He and György Tarján, his adoptive son, were contacted for an ambulance. But when he got to the hospital, he was already dead.⁶⁶

64 BUZA 2007. 67–150.

65 Uo.

66 BUZA 2007. 59–66.

He consistently used his connections, even the weak ones, to his advantage. Looking at his life path, we cannot mention an acquaintance who did not serve him well in one way or another during his career. He creates a technique to get this result. he reporter must always be reliable and discreet. In addition, his courtesy was an important virtue. You have to be considerate and kind. As a coffee shop, he made up for it by handing out countless free dishes, and by giving countless loans to his old comrades, poor artists, and writers who were like him. So he managed to put into practice the principle that “A reporter must know everyone and be on good terms with everyone.”

BIBLIOGRAPHY

BFL. VII.2.e – Cg.2497 New York Kávéház – 1659. box

BUZA 2007 = Buza Péter: *Tarján Művek Részvénytársaság Egy okos gyerek a pesti éjszakából*. In.: *A bedeszkázott riporter*. Szerk.: Buza Péter Budapesti Városvédő Egyesület, Budapest, 2007.

CSAPÓ 1996 = Csapó Katalin: *A százéves irodalmi kávéház, a „New York”* Budapesti Negyed 4. (1996) 12–13. sz. 177–198.

CSERMELY 2004 = Csermely Péter: *A rejtett hálózatok ereje*. Vince Kiadó, 2004.

CZINA 2021 = Czina Sára: *The Brief History of the New-York Coffeehouse Company Limited*. In: *Economic and Social Changes: Historical Facts, Analyses and Interpretations*. Ed: Zoltán Kaposi – Virág Rab. Working Group of Economic and Social History Regional Committee of the Hungarian Academy of Sciences in Pécs, Pécs, 2021. 95–104.

KONRÁDYNÉ 1965 = Konrádyné Gálos Magda: *A New Yorktól a Hungáriáig*. Minerva, Budapest, 1965.

LENGYEL 2011 = Lengyel András: *A „bűn” elbeszélhetősége. Tarján Vilmos, Az Est és a modern büntügyi riport (1910–1919)*. ME.DOK Média-Történet-Kommunikáció 6. (2011) 2. sz. 63–82.

SALY 2011 = Saly Noémi: *„Itt élt és halt, mert másképpen nem lehetett.” Krúdy és a pesti kávéház*. Budapesti Negyed, 9. évf. (2001.) 81–110.

SALY 2017 = Saly Noémi: *Tarján Vili asztalánál, avagy mit mesél egy vendégkönyv?* In.: *MKVM 50. A Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum jubileumi évkönyve*. Szerk.: Török Róbert, MKVM, Budapest, 2017, 101–112.

TARJÁN 1937 = Tarján Vilmos: *(t.v.)-től a Tarjánig*. Pápai Ernő Műintézet, Budapest, 1937.

TARJÁN 1940 = Tarján Vilmos: *Pesti éjszaka*. Tarján Vilmos, Budapest, 1940.

TARJÁN 1943 = Tarján Vilmos: *Riporteri titkaimat nem viszem a sírba*. Tarján Vilmos, Budapest, 1943.

VÖRÖS 2016 = Vörös Boldizsár: *Terek, tömegek, filmek. Rendezvények magyar híradókban 1915-ben és 1919-ben*. In.: *Propaganda – politika, hétköznapi és magas kultúra, művészet és média a Nagy Háborúban*. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 2016. 303–312.

ABSTRACT

Sára Czina

ADDITIVES TO THE SUCCESS OF NEW YORK KÁVÉHÁZ. VILMOS TARJÁN'S NETWORK OF CONTACTS

The name of Vilmos Tarján (1881-1947) is mostly known for his achievements as a police reporter, but he was also successful in many other areas of life. He was also an actor and a theater director. before he took over the management of the New York Coffeehouse in 1920. Tarján turned from a contemporary bohemian into a businessman, one of the most successful coffeehouses in Budapest between the two world wars.

The motivation of the case study is the graphic representation and analysis of Vilmos Tarján's egocentric social network using the method of network research.

The focus is on the individual and his network of relationships, especially his weak relationships. Through this, the research interprets the interactions, intentions, and decisions of Vilmos Tarján, which helped him to build a business. The main questions of the research are: who made up the nodes of Tarján's network? To whom he was bound by a weak connection; and what qualities they had? What kind of relationship they had with Tarján? Answering these questions will help us learn how Tarján's diverse social capital influenced the success of the New York Coffeehouse.

The reason for Tarján's success lay in his personality. He was a master of building and maintaining his relationships. He connected with everyone from the waitress to the prince easily. He used his social capital with insight to make his business successful.

It can be concluded that Vilmos Tarján's relationships can be visually represented with the help of the network research method. This helps us organize his contacts into groups and evaluate the relationship between them that contributed to making your business successful.

Keywords: Tarján Vilmos, New York Coffeehouse, network

FRITZ JÁNOS
GRÓF SZÉCHÉNYI IMRÉNEK, A DUALIZMUSKOR
AGRÁRIUS POLITIKUSÁNAK, KÖZÍRÓJÁNAK
ÉLETE, MUNKÁSSÁGA

BEVEZETÉS

Jelen tanulmányban a 19. század végi agrárius mozgalom egy kevésbé ismert somogyi vezéralakjával, gróf Széchényi Imrével foglalkozom, aki disszertációm¹ írása során került a látókörömbe. Korábban a társadalomtörténészek írtak róla olyan esetekben, amikor az újkonzervativizmus eszméi kerültek terítékre. Továbbá a helytörténészek is hivatkoztak rá az egykézés kapcsán. Kétségtelen, hogy a korabeli agrárius mozgalom vezetői közül a közvélemény inkább Károlyi Sándor és Darányi Ignác nevét ismeri. Ebben persze szerepet játszik az is, hogy Somogy – amelynek Széchényi Imre az egyik nagybirtokosa volt – abban az időben ennek a mozgalomnak a másodvonalába szorult az élenjáró Pest vármegye, Erdély és a Kisalföld mögött.

Ki is volt gróf Széchényi Imre? A modern Magyarország atyjának számító – „legnagyobb magyar” – Széchényi István legidősebb bátyjának, Lajosnak az unokája, aki a 19. század végén reformkonzervatív politikusként szerzett magának nevet. A vele foglalkozó historiográfiát illetően leginkább Vári András², Szabó Miklós³, Anka László⁴, Fehér György⁵ munkái relevánsak.

1 Fritz János Ádám: *Az „agrárállamból” az „ipari államba” való átmenet Közép-Európa eltérő adottságú paraszti társadalmaiban, Pomeránia és Somogy példáján*. PhD-disszertáció, PTE, Pécs, 2021.

2 Vári 2009. 394–396.

3 Szabó 2003. 127.

4 Anka 2005. 43–44.

5 Fehér 2019. 197.

A helytörténészek közül főleg Király István⁶, T. Mérey Klára⁷ írt róla. Király István szerint Széchényi Imre jelentőségét mutatja, hogy *1848 után egyedül ő tartotta ébren a parasztkérdést, ami általában nem képezte a magyar közbeszéd tárgyát. Különös hidat építve ki ezzel 1848 és 1891, az első agrárszocialista megmozdulás között.*⁸ Folytatva ezt a gondolatot, munkásságának kicsit ezt az aspektusát szeretném megvizsgálni a közgazdász szemével.

Elemzésem négy aspektusból mutatja be Széchényi Imrét: 1. mint arisztokratát. 2. mint közírót. 3. mint országos politikust. 4. végül, mint helyi politikust.

AZ ARISZTOKRATA

A Széchényiek, akiknek a fészke Sopron környékén volt, 1677-ben váltak somogyi birtokossá, amikor Széchényi György esztergomi érsek –, aki a családnak a „Sárvári-Felsővidéki grófi” címet is kijárta – adományként megkapta a most Marcalit képező Bizefalut.⁹ 1726-ot követően pedig a Széchényiek a császártól további adományokban részesültek a megyében. Marcali mezővárost uradalmi központtá, mintabirtokká építették ki.¹⁰ Később a család egyik ága Felső-Segesden hitbizományt hozott létre.

Rátérve a Ferenc-féle ágra (lásd az 1. ábrát), gróf Széchényi Ferenc volt Széchényi István apja, aki a Magyar Nemzeti Múzeumot alapította. Ám emellett Somogy megye főispánja is volt, és – az érsek öséhez hasonlóan – ő is nagy birtokszerzőnek számított a maga korában, aki főleg a Dráva mentén gyarapította jószágait. Itt Barcsot uradalmi központtá építette ki, és a településnek 1794-ben kijárta a mezővárosi rangot. Mint azt Kaposi Zoltán kutatásaiból tudjuk, gróf Széchényi Ferenc a 18–19. század fordulóján Nyugat-Magyarországon és Dél-Dunántúlon 300 ezer

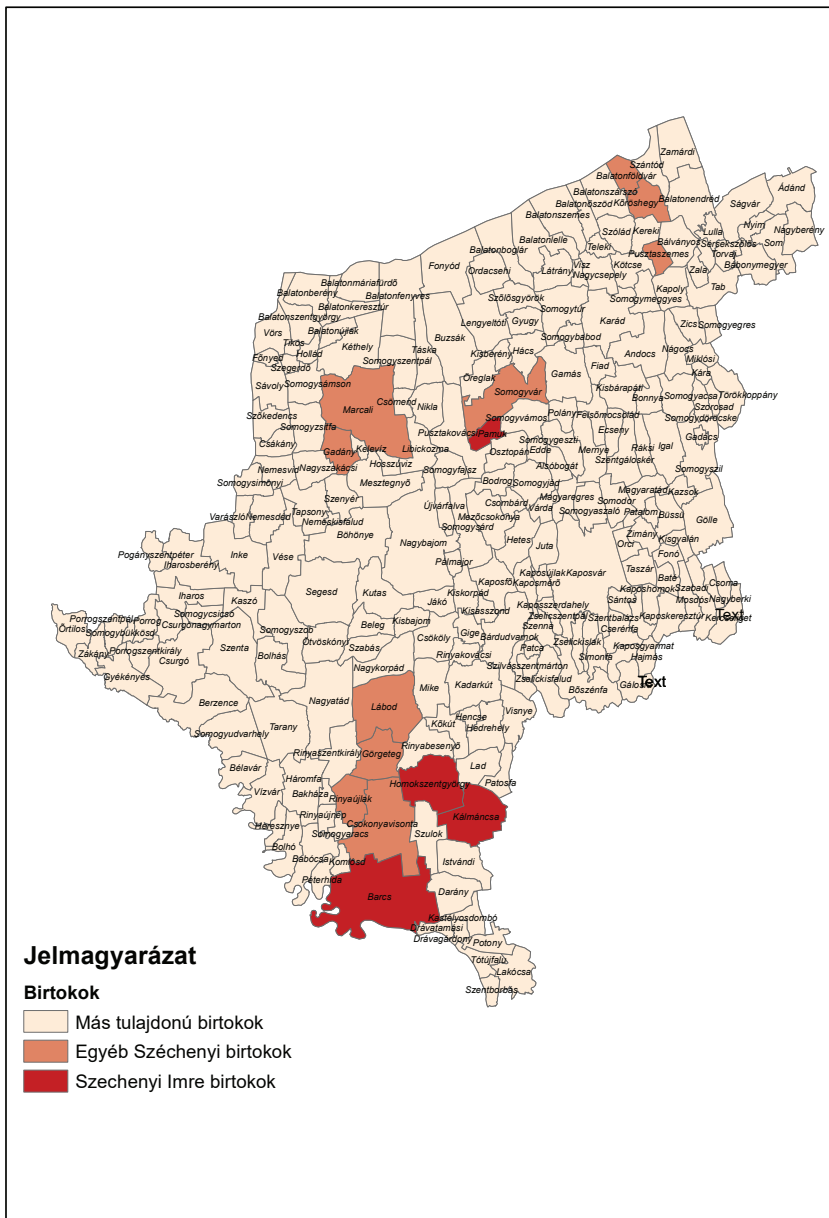
6 Király 1992. 289–298.

7 T. Mérey 1979. 44–46.

8 Király 1992. 289.

9 Borovszky 1914. 266–267.

10 Kaposi 2003. 45–75.

1. térkép. A Széchenyiek birtokai Somogy megyében a 19. század végén
(forrás: Gazdacímár II. 1895. 100–110.)

holdat mondhatott magáénak. Ebből 176 ezer hold Somogyban volt. Az 1814-es végrendelete ezeket a birtokokat három örökös, Lajos, Pál és István grófok között osztotta el. Széchenyi István, aki a legfiatalabb volt, 1842-ben eladta a testvéreinek a 62 ezer holdas csokonyai uradalmát, és Nagycenken kezdett gazdálkodni. Az 1830–1840-es években a helytartótanács akkori birtok-összeírásainak adatai szerint Széchenyi Lajosnak Somogyban 95 ezer, Széchenyi Pálnak pedig 80 ezer holdja volt. Ám ezek a nagybirtoktestek a 19. század folyamán osztódtak. Széchenyi Imre esetében – mint azt Kaposi Zoltán levezeti – annak 1905-ben bekövetkezett halálakor az örökösök már csak 8629 holdon osztozhattak Somogyváron és környékén.¹¹

A főbb életrajzi adatokat tekintve gróf Széchenyi Imre, az agrárius politikus, teoretikus 1858. március 31-én született Sopronhorpácson. Édesapja gróf Széchenyi Dénes, édesanyja gróf Hoyos Mária volt. Gyermekkorát részben Sopronhorpácson, részben Somogyváron töltötte. Az apa részt vett a szabadságharcban, majd eltekintve attól a rövid időszaktól, amit Münchenben követségi tanácsosként töltött, a gazdálkodásnak szentelte az életét, inkább sportlovasként, a lósport megújítójaként volt ismeretes.¹² Imre gróf szülei voltak azok, akik a somogyvári kastélyt egy úri lakból kiépítették. Közéleti szerepet nemigen vállalt, helyette a gazdaságnak szentelte az életét. Ám ifjabb Imrére valószínűleg inkább a nagybátyja, a szintén Imre, lehetett nagy hatással, aki elsőként lépett a családból diplomáciai szolgálatba. Idősebb Imre a pályáját Rómában kezdte, de szolgált Stockholmban, Frankfurtban és Szentpéterváron is. Külügyi pályája a Nápolyi Királyság bukásával egy időre véget ért, és ekkor rendelkezési állományba került. Ezt az időszakot felhasználta arra, hogy modernizálja sopronhorpácsi

¹¹ Kaposi 2017. 127–156.

¹² Szinnyei 1909. 501–502.

gazdaságát. Őt tehetséges zeneszerzőként is számon tartották. Mint diplomatát, 1878-ban reaktivizálták, ekkor a monarchia berlini nagykövete lett.¹³ A gyermeknevelést illetően mind az idősebb Imre, mind az öccse, Dénes abból indult ki, hogy a korszellem megköveteli, hogy az arisztokratáknak is komoly foglalkozásuk legyen. Ezért Dénes gróf a fiait, Imrét és Gézát a pozsonyi főgimnáziumba járatta, majd az érettségét követően a berlini gazdasági akadémiára küldte.¹⁴

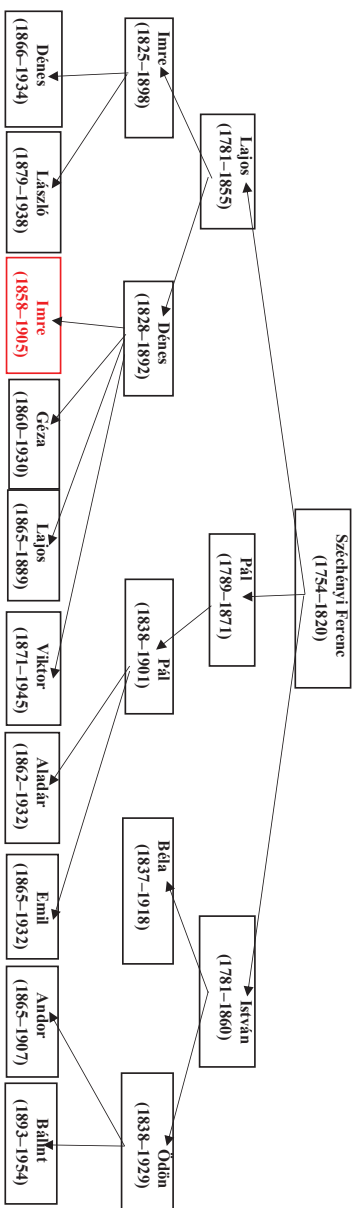
A szülői intencióknál azért figyelembe kell venni, hogy az arisztokrácia gazdasági hanyatlása a jobbágyfelszabadítást követően eléggé kézzelfogható volt. Az 1870–80-as évek válsága pedig más preindusztriális csoportokat is háttérbe szorított, így például a parasztságot vagy a kispolgárságot. A helyzet megváltoztatására Közép-Európa monarchiáiban újkonzervatív mozgalmak indultak: egyrészt az agráriusok, másrészt a politikai katolicizmus hívei szervezkedtek. Ezen csoportok számára a szellemi muníciót az olyan német katedraszocialista professzorok szolgáltatták, mint Wilhelm Roscher,¹⁵ és az olyan katolikus teoretikusok, mint a francia Fédéric Le Play¹⁶. Magyarországon ezen eszmei alapokra támaszkodva alakították meg 1896-ban gróf Károlyi Sándor vezetésével a Magyar Gazdaszövetséget. Itt talán többről volt szó, mint a reformkorban a hazai ipar védelmében elindított Védegyelet-mozgalom esetében, mivel erre társadalmi program is épült. Az agráriusok a szövetkezeteken keresztül be akarták vonni a falvak legkitűnőbb elemeit is a politikába, hogy ezzel egyfajta középosztályt teremtsenek.

13 VASÁRNAPI UJSÁG 1879. június 29., 26. évf. 31. sz. 1–2. (489–490)

14 Rébay 2016. 3–4.

15 Wilhelm Roscher (1817–1898) közgazdász, a Német Történelmi Iskola vezéralakja.

16 Fédéric Le Play (1806–1882) francia mérnök, statisztikus, szociológus.

I. ábra: A Széchenyiek családfája

A KÖZÍRÓ

Az 1883-ban a Somogy vármegye közigazdasági előadójaként munkába lépő Széchényi Imrét a családi és társadalmi körülményei egyaránt arra predesztinálták, hogy vezető szerepet fusson be az agrárius mozgalomban. A fiatal gróf már ekkor kitűnt az elméleti problémák iránti fogékonyságával, ami végigkísérte őt egész életén. A gazdag közírói munkásságból most csak három írásával foglalkozom: 1. az 1881-es amerikai tanulmányút tapasztalataival. 2. A poseni telepítésről szóló 1892-es beszámolójával. 3. A szűkebb pátria, Somogy vonatkozásában pedig az egy-ekézésre vonatkozó javaslataival.

Az amerikai utazásra Széchényi Imrét nem a „Grand Tour” vágya vezette, hanem nemzetgazdasági és mezőgazdasági tapasztalatok szerzése. A gabonaválság hatására más külföldiek is (pl. Max Sering, Karl Lamprecht, Emile Levasseur) Amerikába mentek, hogy célirányosan kutassák az ottani túltermelés titkát. 1881 márciusában nemzetgazdasági és mezőgazdasági tapasztalatok szerzése céljából egy fiatal magyar és osztrák mágnásokból álló társaság kerekedett fel az Újvilágba. A majd kilenc hónapig tartó tanulmányúton Rudolf Meyer német szociológus kalauzolta őket körbe az országban. A csoport tagjai a következők voltak: a két idősebb Széchényi fiú, Imre és Géza, a leendő sógor, gróf Andrássy Géza, valamint gróf Ernst Hoyos és báró Gabriel Gudenus. A tanulmányút majdnem kilenc hónapig tartott. Előzőleg Széchényi Imrét az édesapjának az unokatestvére, Pál, aki ekkor földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter – azaz egyfajta gazdasági csúcsminiszter – volt, megkérte, hogy a hazai közönség okulására küldjön tudósításokat a „Magyar Föld” c. lapnak. A Somogyváry Imre álneven írt cikkeket 1883-ban „Amerikai utazás” címen könyvként is kiadták.¹⁷

17 Somogyvári 1883.

2. térkép. Az amerikai utazás útvonala (forrás: Somogyvári 1883)

A végül „Amerikai utazás” címmel kiadott könyv fő konklúziója az volt, hogy a magyar kisbirtokososztályt – átvéve az ottani mintát – leginkább az otthonvédelemmel, a „homestead”-del lehetne erősíteni. Az USA-beli telektörvények értelmében ugyanis a földbirtokosnak egy bizonyos birtokminimumot biztosítanak, amelyet adósság fejében nem lehet elárverezni. Így az amerikai farmer, hogy ha rossz termékek vannak, megteheti, hogy nem vesz fel hitelt. Helyette elmegy napszámba, amíg újból lábra nem áll. Ezzel szemben mit tesz a magyar kisbirtokos? Magyar ember létére csak nem teszi meg, hogy napszámba megy. Mivel bőségesen kínálják a pénzt, fel is veszi, sőt jelzálogot rakat a birtokára. Fizeti a magas kamatokat és egy darabig jól megy dolga. Amikor nem tudja fizetni a kamatokat, elárverezik a jószágát. Ezzel pedig csak a proletariátus veszélyes tömege szaporodik, akiknek körében a kommunisztikus ideák termékeny talajra találnak.

Ám – ezen túlmenően – a 19. századi Közép-Európában a parasztkérdés egyben nemzetpolitikai kérdés is volt, sőt inkább ez az arculata domborodott ki jobban. Ennek hatása alól a felnőtt Széchényi Imre sem vonhatta ki magát. Ő is vallotta, hogy magyar kisbirtokosok nélkül nincs magyar föld.¹⁸ Ennek megvalósításában a

18 Paár 2020. 218.

mintát, mint sokan mások, ő is a poseni német telepítésben látta. Poroszország Posent, vagy Poznańt, ezt a Lengyelország felosztása révén elnyert – egyébként mezőgazdaságilag fontos – tartományt, kezdettől fogva be akarta tagolni államtestébe. Az ötlet, hogy az eladósodott lengyel nagybirtokokat a porosz állam felvásárolja, hogy azokon német parasztokat telepítsenek, már az 1830-as lengyel felkelés nyomán felvetődött, de az ennek megvalósítását célzó állami akcióról csak 1886-ban született törvény. Ennek értelmében létrehozták a „Königlich Preussische Ansiedlungscommission für Westpreussen und Posen”-t, aminek tevékenységét Széchényi Imre 1892 nyarán a helyszínen tanulmányozta. A vizsgálódás nyomán született meg az 1893-ban megjelent „Telepítési törekvések Németországban” című beszámoló.¹⁹

3. térkép. Posen helyzete a Német Birodalmon belül

(forrás: <https://censusmosaic.demog.berkeley.edu/data/historical-gis-files> alapján saját szerkesztés)

¹⁹ Széchényi 1893.

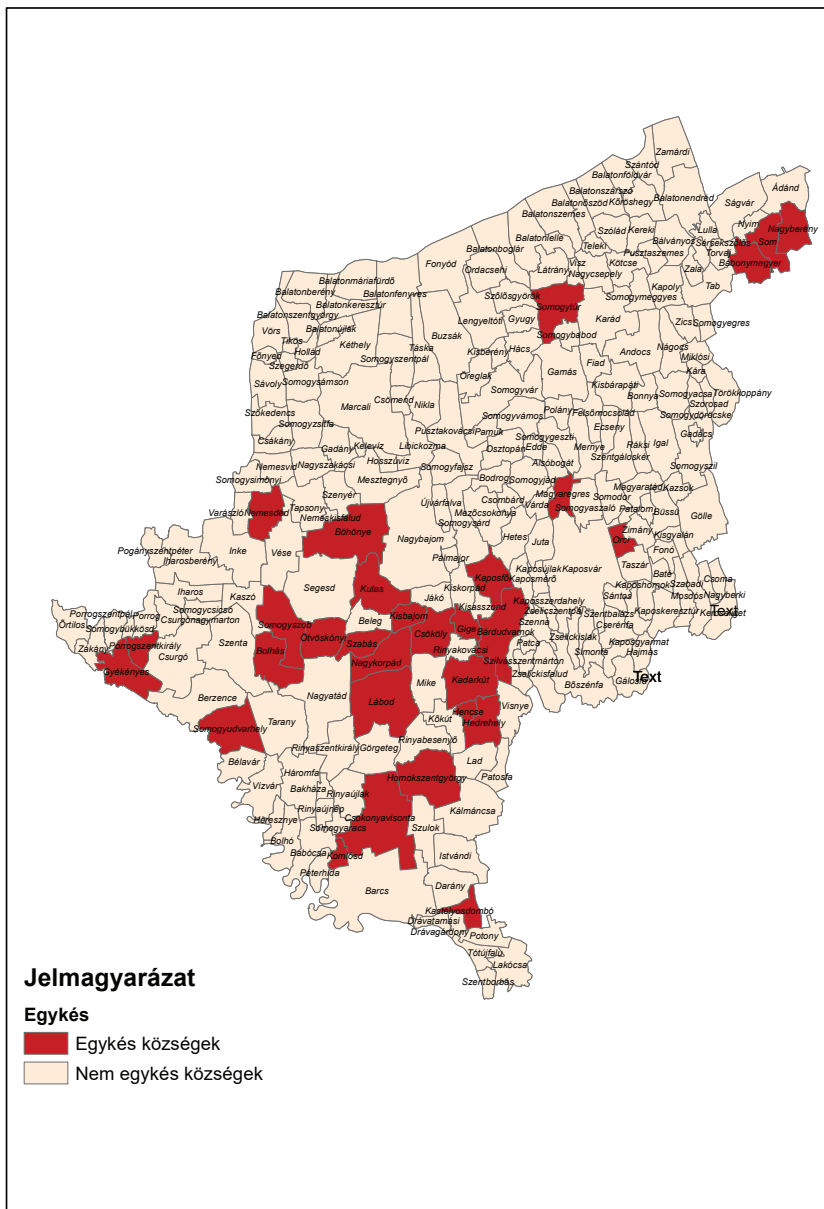
Széchenyi Imrét valószínűleg inkább a technika, azaz a járadékbirtok-konstrukció érdekelte, ami Rodbertus²⁰ elméletén alapult, miszerint a föld nem tőke, hanem járadékforrás. Miről volt itt szó? A nemzetpolitikai célok a parasztság számának szaporítását tették szükségessé, amihez parasztgazdaságok is kellettek. Ám hogyan alakítsák ki ezeket? Az örökbérlés ekkor még túlságosan feudális reminiszcenciákat keltett volna. A direkt földreformra pedig – ami eleve elriasztotta volna a nagybirtokosokat – még nem érett meg a helyzet. Ehhez előbb az intenzív mezőgazdaságnak egy olyan fokát kellett elérni, ami mellett kinevelődhetett egy kisbirtokos réteg. Ezt a problémát volt hivatott áthidalni a járadékbirtok-rendszer. Ebben a konstrukcióban a telepes hosszú távon járadékot fizet egy járadékbanknak, amit az továbbtal a tulajdonosnak. Ennek fejében a telepes egészen addig bérlőnek számít, amíg végleg a tulajdonába nem kerül a föld.

A következő fontos írás „Az egyke” volt, amit Széchenyi Imre már az utolsó éveiben írt. Ennek fontos előzményét jelentette az 1900. évi népszámlás,²¹ melynek adatai nyomán a statisztikusok megkongatták a vészharangot, hogy mennyire fogy az országban a magyarság és ezzel veszélybe kerülhet a magyar szupremácia. Ez különösen a Dunántúlra, felekezeti alapján pedig a reformátusokra volt leginkább jellemző.

Mivel Somogy ebből a szempontból az élenjáró megyék közé tartozott, Széchenyi Imre 54 református település lelkészéhez fordult, hogy egyfajta kérdőíves felmérés keretében segítsenek felmérni a helyzetet. Ezeken a településeken az egyházi anyagok szerint 1861–1886 között még nőtt a megyében a jómódú gazdaréteg, ez a magyarság számának a szaporodását is jelentette. A diagnózis szerint a bajok alapvetően a birtokfeldarabolási szabadságban gyökereztek, hiszen a másik oldalon a lakosságnak 20-40%-át kitevő gazdasági cselédeknek a szülési viszonyai lényegesen jobbak voltak a kisbirtokosokénál. A diagnózis szerint a bajok alapvetően a birtokfeldarabolási szabadságban gyökereztek.

20 Johann Karl Rodbertus-Jagetzow (1805–1875) közgazdász, szociálpolitikus.

21 Széchenyi 1906. 16–33.

4. térkép. Az egykésző települések Somogyban
(forrás: Széchényi 1906. 79–88.)

A lelkészek úgy látták, hogy a születések számának csökkenése oka egyszerre erkölcsi és gazdasági. A férfiak a birtok felosztása miatt aggódnak, az asszonyok „cicomázkodnak”. Ami az arisztokráciánál a majorátus, az a parasztnál az egykezés. A helyzet rosszabb, mint Franciaországban, amelynek példájával riogatnak. Ám érdekes módon míg a lelkészek inkább a gazdasági síkon keresték a megoldást, addig Széchényi Imre inkább az erkölcsi motívumokra helyezte a hangsúlyt. A lelkészek mindenekelőtt a többgyermekes családok anyagi gondjain kívántak segíteni. Azt javasolták, hogy adjanak számukra adókedvezményt, vállalják át a gyermek tanítási költségeinek egy részét. Részesítsék őket előnyben az állami szolgálatnál, az állami földek bérleténél. Legfőképpen pedig fejlesszék az ipart.

Mi az, amit Széchényi Imre ehhez hozzatett? Követelte, hogy üldözzék a magzatelhajtást, a községek csak okleveles bábákat alkalmazzanak, akik kapjanak a községtől tisztességes fizetséget. Lépjenek fel a fényűzés ellen! Létesítsenek alapot a több gyermeket szülő nők jutalmazására! A szétment, de nem elvált házastársakat kényszerítsék az újbóli együttélésre! Oda kell hatni, a vagyont inkább végrendelet útján tartsák egybe.

AZ ORSZÁGOS POLITIKUS

A következőkben Széchényi Imrét mint közéleti személyiséget mutatom be, azon belül is az agrárius vezérségre aspiráló arisztokratára koncentrálok. Az agráriusok nem alkottak sem külön pártot, sem egy adott párthoz szorosan kötődő érdekvédelmi szervezetet, mint ahogyan ez a németeknél jellemző volt. Nálunk a közjogi alapon szerveződött pártstruktúrárt metszette keresztül az agrárius–merkantil ellentét. Magyarul, mindegyik pártban voltak agráriusok és „merkantilisták” is. Az agráriusokat korábban Németországban és Magyarországon is prefasiszta irányként interpretálták, a mai történészek viszont hajlamosak bennük inkább olyan mozgalmakat látni, amelyek „modus vivendi”-re törekedtek

a modern nemzetállammal és gazdasággal.²² Vári András arra hívja fel velük kapcsolatban a figyelmet, hogy gyökereit tekintve itt egy 19. század eleji angliai liberális mozgalomról volt szó. A szigetországban ugyanis a választójog kiszélesítése idején a „whig” arisztokrácia a lósport népszerűsítésével igyekezett megőrizni befolyását, úgy, hogy a lóversenypályán gyakran maga lépett fel versenyzőként. A reformkor idején ez a sportszerető arisztokratakép jött át Magyarországra is.²³ A 19. század második felében azonban a tengerentúli gabona beáramlása, a mezőgazdaság súlyának csökkenése, a vidéki elvándorlás fokozatosan megváltoztatta ezt a perspektívát. Végül a gabonaválság hatására a mozgalom liberálisból konzervatívvá lett.

Széchenyi Imre az agrárius ügy érdekében kifejtett lobbitevékenységének a fő színtere a főrendiház volt, amelynek a gróf egy ideig a jegyzője is volt. Karrier szempontjából számára a dimenziókat egyfelől a Károlyi Sándorhoz²⁴, másfelől a Tisza Istvánhoz²⁵ (1861–1918) való viszonya határozta meg. Annak ellenére, hogy Somogy a mozgalomnak csak a másodvonalában szerepelt, egy darabig mégis úgy tűnt, hogy annak országosan is Széchenyi Imre lesz a vezetője. Vári András szerint ez azért hiúsult meg, mert a Somogyvárott birtokos fiatal gróf a saját szétágazó családjában, illetve Somogyban sem tartozott a leggazdagabbak közé. Annyiban vitatható ez az állítás, hogy ha Széchenyi Imrének nem lettek volna komoly esélyei, akkor nem maga a miniszterelnök, Tisza István beszéli le erről; ráadásul Tisza az agráriusokat reakciósnak tartotta, jöllehet maga is nagybirtokos volt.²⁶ Kétségtelen az is, hogy Károlyi, aki idősebb volt Széchenyi Imrénél és a szabadságharcos nimbuszával rendelkezett, Fótról egyszerre szemmel tudta tartani a megyei és országos ügyeket, ami Széchenyi esetében

22 Anka 2005. 41.

23 Vári 2009. 493–494.

24 Gróf Károlyi Sándor (1831–1906) nagybirtokos, gazdaságpolitikus.

25 Gróf Tisza István (1861–1918) nagybirtokos, Magyarország miniszterelnöke 1913 és 1917 között.

26 Anka 2005. 44.

nem volt lehetséges.²⁷ Nála viszont fontos, hogy a felesége révén szoros rokonságban állt a dualizmus korának befolyásos családjával, az Andrássyakkal. Mind az ő, mind másod-unokatestvérének, Széchényi Aladárnak a felesége Andrássy-lány volt. Az utóbbinak az anyja is ebből a családból való volt.

Ha Széchényi Imrének az agrárius vezérséget nem is sikerült elnyernie, azért 1890-ben felkérték közhivatalra az akkor viszonylag frissen alakult földművelésügyi minisztériumba. Az új miniszter, gróf Bethlen András²⁸ a filoxerajárványt követően a szőlőterületek rekonstrukciójának feladatával kinevezte homokszőlő-telepítési kormánybiztosnak. Érdekes itt néhány szót szólni Bethlen András személyéről is! Egy erdélyi gróf, aki Lipcsében folytatta tanulmányait, ahol Roschernek, a jeles közgazdásznak volt a kedvenc tanítványa. Bár az agrárius mozgalom ikonikus alakjának általában Darányi Ignácot szokták tekinteni, azért sokak szerint az igazán karizmatikus figura Bethlen András volt. Ő erősen a nemzetpolitikában gondolkodott, és az 1894. évi telepítési törvény alapján Posenhez hasonlóan a Maros mentén telepítésekkel akarta a Székelyföldet a magyarság törzsterületével összekötni.²⁹

Ebbe a koncepcióba jól illeszkedett Széchényi kormánybiztosi tevékenysége. Bár a homokszőlő-telepítés látszólag nélkülözte a nemzeti szempontot, de a filoxéra miatt elpusztult szőlőterületek rekonstrukcióját össze kívánták kötni azzal, hogy kipróbálják, hogyan működik itthoni környezetben a porosz járadékirtok intézménye. A Balaton-part ehhez ideális terepnek ígérkezett, mert a járvány következtében jelentős területek váltak itt eladóvá. Másrészt a szomszédos Zalából is szép számmal lehetett ide károsult gazdákat, törpebirtokosokat telepíteni. Ezenkívül itt ment végig a Déli Vasútnak az egyik fontos vonala is, amely az akcióhoz jó infrastrukturális háttérrel jelentett.

27 Vári 2009. 424.

28 Gróf Bethlen András (1847–1898) földművelésügyi miniszter 1890 és 1894 között.

29 Antal 2012. 9–10.

Ehhez kezdetnek Fonyód és Balatonkeresztúr környékén – valamint a Kaposvár melletti Hencse községben³⁰ – vásároltak fel birtokokat, hogy ezeken kisgazdaságokat hozzanak létre. Ehhez Zalából is telepítettek át károsult gazdákat. Ám az akció kudarcba fulladt, mert túl drágán vették a földeket és az újjazdáknak túlságosan magas részleteket kellett volna fizetniük. Ennek ellenére a telepítéssel sikerült megvetni a későbbi Balatonmáriafürdő alapjait, amit Széchényi Imre nejről, Andrássy Máriáról neveztek el. Viszont Kecskemét környékén az ugyancsak Széchényi Imre nevéhez fűződő helvéciai telepítés – Wéber Ede svájci borásznak is köszönhetően – már jóval sikeresebb volt.³¹

A HELYI POLITIKUS, A GAZDASÁGFEJLESZTŐ LOKÁLPATRIÓTA

Széchényi Imre a szűkebb pátriában, Somogyban végzett egyéb gazdaságfejlesztő tevékenysége során támaszkodott más társadalmi funkcióira is. Borovszky Samu korabeli almanachja szerint Széchényi Imre tagja volt a Magyar Földhitelintézet felügyelőbizottságának, a Mezőgazdasági Ipari Részvénytársaság (MIR), azaz a kaposvári cukorgyár igazgatóságának. Benne volt olyan nagybankok vezetőségében, mint a Magyar Ipar- és Kereskedelmi Bank és a Magyar Általános Hitelbank. Széchényi Imre ugyanakkor a szövetkezeti mozgalomnak is a húzóembere volt. Borovszky szerint nagy része volt a Magyar Gazdák Hadserreg-ellátó Szövetkezetének, a Magyar Mezőgazdák Szövetkezetének, a Magyarországi Szövetkezetek Szövetségének megalapításában. Más irányú elkötelezettségeit pedig jól mutatja, hogy a főrendháznak egy időben a jegyzője volt. A Katolikus Központi Kongrua-bizottságban szintén vezető pozíciót töltött be. Mint ahogyan a Magyar Atletikai Klub alelnöke volt.³²

30 Szabó 1987. 292–316.

31 Szabó 1987. 299.

32 Borovszky 1914. 266–267.

Helyben, mint vezető agrárius politikus szorgalmazta az élelmiszeripar kiépítését. Az ő ötlete volt a somogyszentimrei földműves iskolának a megalapítása. A másik nagy érdeme a Balaton partjának fejlesztése. Az apró balatoni településből, Balatonföldvárt – ami eredetileg a testvérének, Viktornak volt egy pusztája – ő tette a nagybirtokosok kedvenc üdülési helyévé. Széchényi Imre jó érzékkel látta meg, hogy a hegyvidéki üdülés iránti lecsökkent igényt a Balatonon lehetne hasznosítani. Ez azonban majd csak Trianon után realizálódott. Más vonatkozásban ennek a gazdaságfejlesztő munkának volt része a Balatoni Halászszövetkezet létrehozása is.³³

Széchényi Imre sikeres gazdálkodó földbirtokos és kapitalista vállalkozó is volt. A Kaposvártól északra fekvő Somogyváron élt, amelynek családja volt az egyik legnagyobb birtokosa. Noha az ő idejére már a régi nagy csokonyai uradalom Somogyvár, Barcs, Pamuk, Buzsák és Öreglak községekre olvadt össze. Bár az apja, Dénes gróf a gazdálkodásnak élt, de a 19. század második fele Magyarországon a nemesi földbirtokosok számára egy nehéz időszak volt. Előbb a nagybirtoknak a jobbágyfelszabadítás utáni nagy „újraindítását” kellett megoldani azzal, hogy áttértek a bér munkára. Majd amikor ezeket a nehézségeket sikerült leküzdeni, jött a gabonaválság! Ezek után érthető, ha Széchényi Dénes ezekben az évtizedekben annyi adósságot halmozott fel, hogy 1889-ben el kellett adni a somogyvári uradalmat. Ám szerencsére családon belül megoldódott a dolog: a vevő a fia, Imre, és a menyee, Andrassy Mária volt. A pénzügyi manőver mögött az apóst, gróf Széchényi Aladárt lehet sejteni, aki így akarta elérni, hogy leánya legyen „Somogyvár egyedüli úrnője”.³⁴

Bár Széchényi Dénes – aki a tulajdonváltást követően Sárpentelére költözött – földbirtokosként igyekezett az új kapitalista szellemhez alkalmazkodni, mégis megbukott. Baracson például, a dualizmuskornak ezen a dinamikusan fejlődő településén

33 Király 1992. 292.

34 Bószé 2001. 70–71.

benne volt különböző ipari vállalkozásokban. Itt az egyik legnagyobb gabonaraktárat is ő építtette. Imre gróf az apja nyomdokain haladt, amikor a *Barcstelepi Műmalom Rt.-ben* lett a résztulajdonos. A fiatalabb Széchényi egy gazdasági konjunktúra időszakában – és az Andrásyak támogatásával a háta mögött – földbirtokosként mindenképpen sikeresebb volt, mint az apja. Ezt jól mutatja az is, hogy az ő idejében felgyorsult Somogyváron a mezőgazdaság „intenzifikációja”. A településen – a korabeli statisztikai felmérések szerint – 1895–1911 között a megyei átlagot meghaladó mértékben cserélték le az ökröket lovakra, azaz mezőgazdasági vonóerő tekintetében minőségi változás volt tapasztalható. Ezzel párhuzamosan a szarvasmarháknál és sertéseknél is jelentős fajtaváltás ment végbe.³⁵

ÖSSZEFOGLALÁS

Széchényi Imre agráriusként inkább teoretikus volt, mint mozgalmár. Gazdaságfejlesztő munkássága Somogy megyében mindenképpen maradandó nyomokat hagyott maga után. A parasztkérdésben a többi agráriushoz hasonlóan szoros összefüggést látott a pauperizáció és az agrárszocialista eszmék terjedése között. Ezt kiküszöbölendő állt elő – az Amerikában, illetve a Posenben látottak alapján – az otthonvédelemre és a telepítésre vonatkozó javaslataival. Koncepcióját úgy lehetne summázni, hogy akiknek elegendő tőkéjük volt, azokat egy porosz típusú telepítésbe kell bevonni.³⁶ Míg azokat, akiknek nem volt, otthonvédelemben kell részesíteni. Ám mennyire adaptálhatók ezek a külföldi minták a magyar viszonyokra? Erről gróf Tisza István miniszterelnök az agráriusokkal vitatkozva azt mondja, hogy a számukra irányadó országban, Németországban a

35 Uo.

36 Az ötven évvel későbbi német telepítést tanulmányozó Kerék Mihály éppúgy le volt nyűgözve projekt szervezettségétől, hatékonyságától, mint Széchényi Imre. Kerék 1935. 6–13.

körülmények folytán a mezőgazdaság és a liberalizmus ellenségeként állnak szemben, mivel ott a szabadelvűség a városi népesség rokonszenvével forrott össze. Ezzel szemben nálunk – egyébként Angliához hasonlóan – a liberalizmus alapját nem egy bizonyos társadalmi tömb jelenti, hanem az eszme szükségképpen egyet jelent a nemzeti fejlődéssel.³⁷

Ám a terápiák adaptálásának a karakterbéli különbségeken túl gyakorlati akadályok is útjában álltak. A poseni telepítésnél ugyanis az a lengyelek rovására ment, akik idővel megszervezték magukat és emiatt a német nemzeti törekvések csorbát szenvedtek. Rubinek Gyula, az OMGE titkára egy 1904-es tanulmányában vitatta, hogy a német metódust nálunk alkalmazni lehetne. Szerinte az túl drága, és az örökösödési törvényt is meg kellett volna változtatni ehhez. A nemzetpolitikát illetően nemzetiségi vidéken a középbirtok célravezetőbb lett volna, mint a parasztgazdaság.³⁸ Az otthonvédelemnek pedig azt lehetne ellene vetni, hogy az sajátosan amerikai intézmény, hiszen Amerika már akkor is egy telepesország volt, ahol a társadalom gerincét a bevándorlók alkották, akiknek nem akarták a kedvét szegni.

Ám Széchényi Imrének a legmesszebb gyűrűző hatású munkája mégiscsak az egykézésről szóló írása volt. Egyrészt mivel ennek hatására 1909-ben – Somogyban elsőként – körjegyzőségenként, a református lelkészek bevonásával felmérő-felvilágosító céllal „egykebizottságokat” hoztak létre. (Az egykézésben Széchényi Imre is alapvetően dunántúli református jelenséget látott.) Ennek a grémiumnak a megyei elnöke – Széchényi Imre másod-únokatestvére – Széchényi Aladár lett, aki a Függetlenségi Pártnak is a somogyi vezetője volt. Másrészt – ennél is fontosabb, hogy – a terápia feletti vita vezetett el oda, hogy a párt megyei paraszttagozata önállósult, és ebből nőtt ki később országosan is a kisgazdapárt.

37 Tisza 1897. 98–100.

38 Rubinek 1905. 6–12.; 16–17.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK

VASÁRNAPI UJSÁG 1879. június 29., 26. évf. 31. sz.

Gazdacímár II. 1895 = A Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája. Második kötet. Gazdacímár., Budapest: KSH, 1897.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Anka 2005 = Anka László: *A magyar agráriusok és eszméik*. Valóság 48. (2005.) 11. sz. 23–48.

Antal 2012 = Antal Tamás: *Az állami telepítések jogi szabályozása Magyarországon a dualizmus korában, különös tekintettel a Délvidékre*. Acta Universitatis Szegediensis 2. (2012.) 1. sz. 5–32.

Borovszky 1914 = Somogy vármegye. *Magyarország vármegyéi és városai*. Szerk.: Borovszky Samu. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1914.

Bősze 2001 = Bősze Sándor: *Somogyvár*. Száz Magyar Falu Könyvesháza Kht, Budapest, 2001.

Fehér 2019 = Fehér György: *Darányi Ignác élete (1849–1927)*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2019.

Kaposi 2003 = Kaposi Zoltán: *Földbirtokosok és kultúráközvetítés a Dél-Dunántúlon a 18–19. században*. In.: Társadalom és kultúra Magyarországon a 19–20. században. Szerk.: Vonyó József. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány–Magyar Történelmi Társulat. Pécs, 2003. 45–75.

Kaposi 2017 = Kaposi Zoltán: *Nemesi birtokforgalom Somogyban a 19. század első felében*. In.: Vidéktörténet 1. Életvilágok és társadalmi gyakorlatok a 18–20. században. Szerk.: Csikós Gábor – Hegedűs István – Horváth Gergely Krisztián – Ö. Kovács József. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2017. 127–157.

Kerék 1935 = Kerék Mihály: *A telepítés félévszázada. A mezőgazdasági telepítés rendszere és eredményei Németországban 1886–1935-ig*. Magyar Út, Budapest, 1935.

Király 1992 = Király István: *Gróf Széchényi Imre elméleti és gyakorlati munkássága*. In.: Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv 23. Szerk.: Szili Ferenc. Kaposvár, 1992. 1992. 289–298.

Paár 2020 = Paár Ádám: *A populisták (h)ősei*. Magyar Nyugat Könyvkiadó Bt., Budapest, 2020.

Rébay 2016 = Rébay Magdolna: *Gróf Széchényi Dénes (1828–1892) gyermekeinek nevelése a családi levelezés tükrében*. MTA, Budapest, 2016.

Rubinek 1905 = Rubinek Gyula: *„Telepítés és földbirtokpolitika”*. „Pátria” Irod. Váll. és Nyomdai R. T. Könyvkereskedése. Budapest, 1905.

Somogyvári 1883 = Amerikai levelek. Egy hosszabb zárszóval ifj. Széchenyi Imre gróftól. Wilckens és Waidl Könyvnyomdája, Budapest, 1883.

Szabó 1987 = Szabó A. Ferenc: A dualizmus kori nemzeti célú telepítések Magyarországon. Agrártörténeti Szemle 29. (1987) 3–4. sz. 292–316.

Szabó 2003 = Szabó Miklós: Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2003.

Széchenyi 1893 = Széchenyi Imre: Homestead és birtokminimum. Válasz Láng Lajosnak a „Nemzet” 83., 86. és 89. számaiban megjelent cikkeire. („Besitzminimum und homestead. Antwort auf die Artikel von Láng Lajos erschienen in Nr. 83., 86. und 89. der 'Nemzet'”). Wilckens & Waidl, Budapest, 1893.

Széchenyi 1906 = Széchenyi Imre: Az egyke. Budapesti Hírlap Nyomdája, Budapest, 1906.

Szinnyei 1909 = Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái, 13. kötet. Hornyánszky Viktor akadémiai könyv-kereskedése. Budapest. 1909.

T. Mérey 1979 = T. Mérey Klára: Barcs gazdaság- és társadalomtörténete a feudalizmus korában. In.: Barcs múltja és jelene. Szerk.: Bihari Ottó. Barcsi Városi Tanács V. B., Kaposvár, 1979. 39–84.

Tisza 1897 = Tisza István: Magyar agrárpolitika. A mezőgazdasági termények árhanyatlásának okai és gyógyszerei.” Atheneum R. Társaság Könyvnyomdája, Budapest, 1897.

Vári 2009 = Vári András: Urak és gazdászok. Arisztokrácia, agrárértelmiség és agrárius mozgalmak Magyarországon 1821–1898. Argumentum Kiadó, Budapest, 2009.

GYÖRFI GERGELY

AZ IZRAELITA TULAJDONBAN ÁLLÓ ÜZLETEK
ÉS ÜZEMEK ZÁR ALÁ HELYEZÉSE KAPOSVÁRON
A NÉMET MEGSZÁLLÁST KÖVETŐEN

A kaposvári zsidóság története jól dokumentált, számos monográfia jelent már meg a témában és több kurrens kutatás is zajlik. A szakemberek a helyi zsidóság egyetemes történetének feltárása mellett a közösség életét jelentősebb mértékben érintő korszakokat is feldolgozták. A kutatók figyelmét természetesen a német megszállás és az azt követő események sem kerültek el.¹ Tanulmányom is erre az időintervallumra helyezi a hangsúlyt, de egy speciális és eddig rejtve maradt aspektusból járja körül a történeteket; nevezetesen a Kaposváron élő izraelita állampolgárok tulajdonában álló üzletek és üzemek zár alá helyezését, illetve a keresztény magánszemélyeknek történő kiutalását mutatja be a német megszálló alakulatok megérkezését követően. Az igénylők körének feltárásán túl sor kerül motivációik azonosítására, illetve a kiutalási procedúra folyamatának és az illetékes hatóságok döntési mechanizmusának ismertetésére is.

A ZSIDÓ VAGYONTÁRGYAKKAL SZEMBENI JOGIGÉNY
MEGSZÜLETÉSE

Magyarország az 1930-as évek során a szélsőjobboldali államhatalmakkal, a fasiszta Olaszországgal és a nemzetiszocialista Németországgal meglehetősen szoros viszonyt épített ki, majd az évtized végére – több tényező együttes hatásának eredményeként – a német államalakulat befolyása alá került, amely a szélsőjobboldali politika megerősödését és a lappangó antiszemitizmus felszínre törését idézte elő.² A Németországgal szembeni

1 Andrassy 1994. 123–150.; Gyenesei 2005. 171–181.; Kovács 2005. 147–169.; Szántó 2005. 183–191.; Szita 1994. 113–122.

2 Gergely 1997. 205–208.; Vö.: Gyurgyák 2001.; Gerlach–Aly 2005.; Braham 2007.; Kádár–Vági 2013.; Ungváry 2017.

elköteleződés egyértelmű jeleként 1938-tól ugrásszerűen megnövekedett a zsidóellenes rendelkezések száma. Az antiszemitizmus jegyében megszülető törvények és rendeletek analizálására már számos hazai történész vállalkozott. Munkájuk gyümölcseként nagyszámú tanulmány jelent meg, amelyek jelen munka elkészítésében is nagy segítséget nyújtottak.³ A súlyosan diszkriminatív intézkedések ellenére a zsidó állampolgárok eleinte kedvezőbb körülmények között élhettek, mint a szomszédos országokban lakó társaik. Az ország teljes egészére kiterjedő, központi hatalom által irányított, szisztematikus pogromok a német megszállásig vártak magukra, csakúgy, mint a gettók létrehozása és a deportálások előkészítése. A németek 1944. március 19-én bekövetkező bevonulásával azonban új időszámítás vette kezdetét. A német megszállás után már jóval erőszakosabb rendeletek kerültek beiktatásra, majd végrehajtásra. A folyamat részeként sor került a zsidó közszolgák elbocsátására; az izraelita tulajdonában álló ingatlanok és ingóvagyon zár alá helyezésére, majd államosítására; a zsidóság gazdasági szerepének teljes felszámolására, végül pedig a deportálások előkészítésére.⁴

A szélsőjobboldali orientáció és a megszállás eredményeként megszülető zsidóellenes törvények és rendeletek sem a többségi társadalom, sem a zsidók részéről nem ütköztek komolyabb ellenállásba. A zsidók többsége visszafogottan reagált a történtekre, amely a közösség magyar államba vetett bizalmával magyarázható. A zsidó kisebbség tagjai – annak ellenére, hogy komoly megaláztatásokkal kellett szembenézniük és gazdasági ellehetetlenítésükre is sor került – elképzelhetetlennek tartották, hogy a kormányzat kísérletet tegyen fizikai megsemmisítésükre. Az izraelita állampolgárok – abban bízva, hogy túlélhetik a háborút – alapvetően a magyar állammal való együttműködésre törekedtek, de szűk mozgásterüknél fogva egyébként sem kínálkozott volna lehetőségük

3 Hack 1994. 32–36.; Karády 1985. 41–90.; Karsai 2005. 140–163.; Kovács M. 2015. 49–58.; Szabady 2005. 12–24.; Vértés 2002.

4 Romsics 2019. 345.

széles körű ellenállás megszervezésére vagy éppen demonstrációk lebonyolítására.⁵ A többségi társadalom részéről tapasztalható passzivitás, illetve az államhatalmi szervekkel való kooperáció a zsidó vagyon megszerzésének lehetőségével és az erőteljes antiszemita propagandával magyarázható. A karhatalmi szervek messzemenőig számíthattak a civil lakosság többségének támogatására. A nem zsidó állampolgárok egy jelentős része ugyanis nemcsak szemet hunyt az izraelita kisebbséggel szembeni intézkedések felett, de igyekezett – elsősorban feljelentések útján – segíteni az illetékes hatóságok munkáját. A feljelentések mögött sok esetben személyes bosszú húzódott meg, de a lakosság tagjai rádöbbenek arra is, hogy az egykori zsidó tulajdon megszerzésével, komolyabb erőfeszítés nélkül tehetnek szert magasabb életszínvonalra és biztos egzisztenciára.⁶ *„Ettől kezdve szokták meg a magyar társadalom széles rétegei azt, hogy nemcsak munkával és vállalkozással lehet egzisztenciát alapítani, hanem úgy is, hogy valaki másnak a már kialakított egzisztenciáját kinézi magának, s aztán az illetőt feljelenti, nagyszülőit kikutatja, állásából kidobhatja, üzletét kiigényli, őt magát esetleg internáltatja, egzisztenciáját pedig birtokba veszi”* – összegezte az antiszemitizmus társadalmi hatásait Bibó István.⁷

Magától értetődő módon az érdeklődés a nagy értékű vagyontárgyakkal szemben volt a legerőteljesebb, természetesen beleértve az üzleteket és az üzemeket is. A magyar közvélemény többsége a zsidóság ellen irányuló törvénykezés térnyerésének és egyre durvábbá váló antiszemita frazeológiának a hatására elfogadta, sőt jogos és szükséges intézkedésként interpretálta a zsidó vállalkozói egzisztenciák felszámolását. Az üzletek és üzemek zár alá helyezése azon túl, hogy lehetőséget kínált az egykori zsidó tulajdonú vagyon megszerzésére, a konkurenciaharc csökkenését is eredményezte, így a korábbinál jobb érvényesülési és boldogulási lehetőséget kínált a keresztény vállalkozók számára.

5 Karsai 2005. 140.

6 Karsai 2005. 140.

7 Bibó 2001. 50.

AZ ÜZLETEK ÉS ÜZEMEK SZÁMA,
VÁROSON BELÜLI ELHELYEZKEDÉSE ÉS PROFILJA

Az 1939. évi IV. tc. –, amely a köznyelvben második zsidótörvényként vált ismertté – 14. §-a, illetőleg a 7720/1939. M. E. sz. rendelet 37. §-a értelmében a helyhatóságok kötelesek voltak az illetékességük alá tartozó településeken elvégezni az iparjogosítványok felülvizsgálatát, amelynek során meg kellett állapítaniuk a zsidók számára kibocsátott iparjogosítványok számát, valamint a zsidó engedélyeknek az összes kiadott iparjogosítványokhoz viszonyított számarányát is.⁸ Az 1939-ben elkészített kimutatás szerint Kaposváron 1274 keresztény személy folytatott vállalkozói tevékenységet. Az iparjogosítvánnyal rendelkező izraelita vállalkozók 420 főt tettek ki. A zsidónak tekintendő kereskedő és iparos cégek száma 396; a közkereseti, betéti és korlátolt felelősségű társaságok száma 23 volt; míg egy részvénytársaság is működött a városban. A számítások értelmében az iparjogosítvánnyal rendelkező zsidó vállalkozók aránya 24,4%-os volt.⁹

A városban 24 olyan vállalat működött, amely kivétel alá eső zsidók tulajdonában állt. Ezek közül 21 egyéni céggént, három pedig közkereseti társaságként működött. A kivételezett zsidók az 1939. évi IV. tc. előírásainak értelmében, az első világháborúban való részvételüknek köszönhették különleges jogállásukat.¹⁰ Az 1941. évi XV. tc. értelmében a magánszemélyek közül hatan, míg a közkereseti társaságok tulajdonosai közül ketten egészen biztosan elvesztették korábbi mentességüket, így vállalkozásukat 1944 áprilisában lezárták. Források hiányában a mentességet élvező másik 15 vállalkozó, valamint a Sohr Pál tulajdonában álló közkereseti társaság sorsának alakulása nem követhető nyomon. Az 1944 áprilisában keletkező listán ezek a vállalkozások nem szerepelnek, így nem kizárható, hogy

8 1939. évi IV. tc.; 7720/1939. M. E. sz. rendelet. In.: Magyarországi Rendeletek Tára. 73. évfolyam. Nagel, Budapest, 1939. 1335–1337.

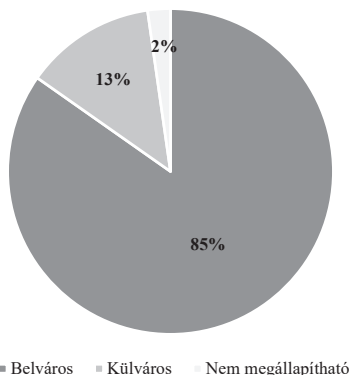
9 HU-MNL-SVL-IV-73-32833/1939.

10 1939. évi IV. törvénycikk a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról. 2. §. elérhetőség: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=93900004>. TV (letöltés dátuma: 2023. 06. 13.)

továbbra is felmentést élveztek. Ugyanakkor az is elképzelhető, hogy időközben elköltöztek a városból vagy elhaláloztak, és vállalkozásukat özvegyük, illetve gyermekeik örökölték meg, de okkal szolgálhat az üzleti tevékenység esetleges felhagyása is.

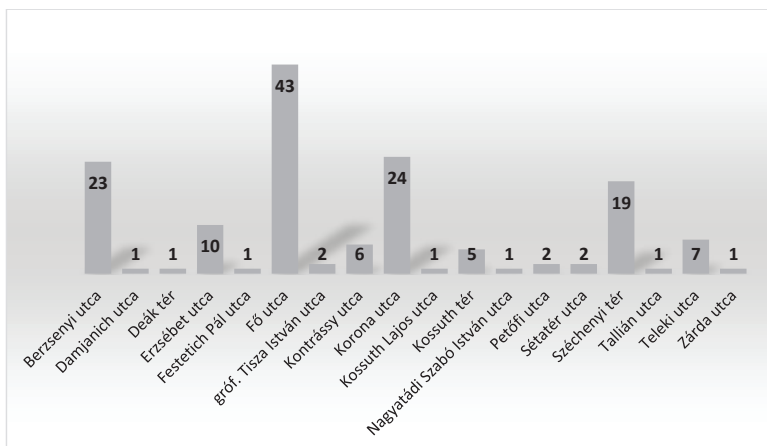
Kutatásaim során az elkövetkezendő évekre vonatkozóan nem találtam olyan dokumentumot, amely a zsidó iparjogosítványok számára vonatkozó statisztikát rögzítette volna. A szükséges iratanyag hiányában nincs lehetőség a zsidó tulajdonban álló üzletek és üzemek számának pontos nyomon követésére az 1939 és 1944 közötti időszakban. Kaposváron április 6-tól kezdődően – ahogy arról alább részletesen is beszámolok – került sor az izraelita tulajdonban álló vállalkozások zár alá vételére, amely 177 vállalkozást érintett. Négy esztendő leforgása alatt tehát drasztikus csökkenés volt tapasztalható, 243 zsidó vállalkozás kényszerült tevékenységének beszüntetésére. Ez az 1939-es esztendőhöz viszonyítva 58%-os visszaesést jelentett.

Az 1944 áprilisában lezárt 177 vállalkozásból 148 a belvárosban székelt, amely az összes izraelita tulajdonban lévő vállalkozás 85%-át tette ki. Pusztán 25 vállalkozás helyezkedett el a külvárosban, amely a valamennyi zsidó érdekeltségű vállalkozás 13%-át jelentette, míg négy kereskedés esetében, források hiányában nem megállapítható a földrajzi elhelyezkedés (1. ábra).

1. ábra: A zsidó tulajdonban álló üzletek és üzemek városon belüli elhelyezkedése százalékos megoszlásban (forrás: HU-MNL-SVL-V-73-16683/1944.)

A belvárosban található 148 vállalkozásból 43 a Fő utcában működött, ez a városban található zsidó vállalkozás közel egynegyedét tette ki. A Fő utca mellett nagy számban helyezkedtek el zsidó vállalkozások a Berzsényi, a Korona és az Erzsébet utcában, valamint a Széchenyi téren (2. ábra).

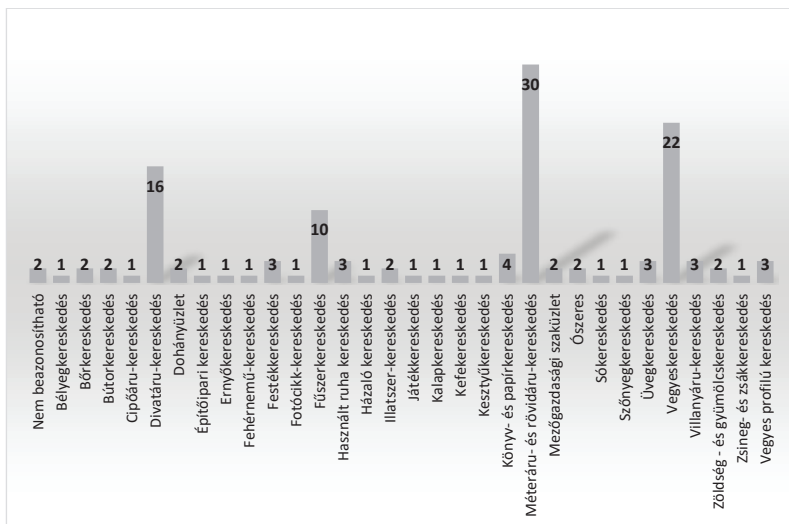

2. ábra: A zsidó tulajdonban álló üzletek és üzemek belvároson belüli megoszlása (forrás: HU-MNL-SVL-V-73-16683/1944.)

A vállalkozások elhelyezkedését illetően még annyit érdemes megjegyezni, hogy a gettó területétől kijelölt városrészben 52 izraelita tulajdonban álló üzlet- és üzemhelyiség volt megtalálható, ami a városban lévő zsidó vállalkozások szignifikáns részét – közel 30%-át – tette ki.

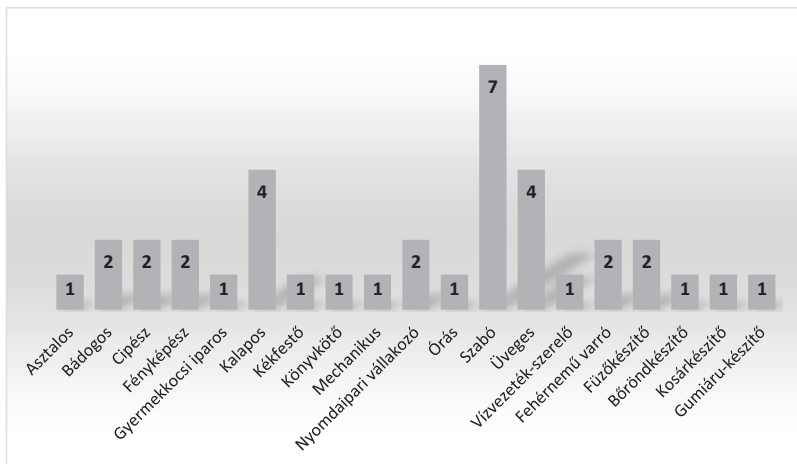
Nem rendelkezünk a zsidó tulajdonú vállalkozások bevételeire és kiadásaira vonatkozó forrásokkal, továbbá alapterületük sem ismert, így a vállalkozások értéke nem állapítható meg. Az izraelita vállalkozások elhelyezkedésének ismerete ugyanakkor lehetőséget nyújt néhány következtetés megállapítására. A zsidó tulajdonban álló vállalkozások többsége a város frekventált pontján volt megtalálható, amely tény alapján feltételezhető, hogy kiváló értékesítési lehetőségekkel bírtak, és elegendő vevőkörrel rendelkeztek ahhoz, hogy vállalkozásukat rentábilis módon tudják működtetni.

A zsidó vállalkozások profilját illetően a következő megállapításokat tehetjük. A lezárás 127 kereskedést, 37 műhelyt, három a kereskedelemben és az iparban is érdekelt vállalkozást, valamint egy ruharaktárt érintett. A szükséges adatok hiányában pedig kilenc vállalkozás kategorizálására nem kínálkozik lehetőség. A zsidó vállalkozások jelentős része, 72%-a kereskedésként működött. A kereskedések típusukat tekintve 30 különböző kategóriába sorolhatók be, illetve két esetben nem határozható meg az üzlet profilja. A legtöbb üzlet, szám szerint 30, méter- és rövidáru-kereskedésként működött. Jelentős volt még a vegyeskereskedések, a divatüzletek és a fűszerkereskedések száma. Vegyeskereskedésből 22, divatáruüzletből 16, míg fűszerkereskedésből tíz működött a városban. (3. ábra).

3. ábra: A városban működő kereskedések profil szerinti megoszlása
(forrás: HU-MNL-SVL-V-73-16683/1944.)

A 37 műhelytulajdonos – akiknek az üzemei a városban található vállalkozások 21%-át tették ki – 18 különböző iparágban volt érdekelt. A legtöbb iparos, szám szerint hét szabóként kereste a kenyerét. Nagyobb számban képviseltették még magukat a kalapkészítők és az üvegesek, ilyen típusú műhely négy-négy működött a városban (4. ábra).

4. ábra: A városban működő műhelyek profil szerinti megoszlása
(forrás: HU-MNL-SVL-V-73-16683/1944.)

A vegyes profilú, tehát a kereskedelemben és az iparban is érdekelt vállalkozások közül egy az építőiparban; egy a só- és szeszkereskedelemben, valamint az építőiparban volt érdekelt; egy pedig szabóként, valamint méter- és rövidáru-kereskedőként működött. Ezek a vállalkozások a város zsidó tulajdonú üzletek, illetve üzemek pusztán 2%-át tették ki.¹¹

AZ IZRAELITA TULAJDONÚ ÜZLETEK ÉS ÜZEMEK LEZÁRÁSA ÉS LETÁROZÁSA

A német megszállást követően azonnal megkezdődött a zsidó tulajdon államosításának előkészítése. Az április 16-án életbe lépő 1600/1944. M. E. sz. rendelet értelmében két héten belül a zsidó állampolgároknak minden olyan a tulajdonukban álló vagyontárgyat be kellett jelenteniük, amelyek értéke meghaladta a tízezer pengőt. Az előírás természetesen kiterjedt a vállalkozásokra is, amelyek számára meglehetősen alapos adatszolgáltatási kötelezettséget írt elő a rendelet. A tulajdonosnak meg kellett jelölnie,

¹¹ HU-MNL-SVL-IV-73-16683/1944.

hogy iparigazolványa milyen tevékenységi kör folytatására jogosítja fel, valamint azt is, hogy a valóságban milyen profilú tevékenységet gyakorol. Szükséges volt a vállalkozások és a hozzájuk tartozó raktárak pontos elhelyezkedésének megjelölése, illetve egy, az anyag- és árukészletre, valamint az üzleti és üzemi berendezésre kiterjedő leltár elkészítése is. A rendelet lehetővé tette az iparügyi, valamint a kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter számára, hogy további adatszolgáltatást követeljenek meg. Továbbá a két illetékes szakminisztériumnak arra is lehetősége volt, hogy közgazdasági érdekből elrendelje az vállalkozás és az ott fellelhető vagyontárgyak zár alá vételét. A tulajdonos a bejelentést és a leltár elkészítését követően ugyan tovább folytathatta tevékenységét, de a szokásos forgalmat meghaladó értékesítést nem végezhetett.¹²

A zsidó tulajdonú üzletek lezárását az április 21-én életbelépő 50.500/1944. K. K. M. sz. rendelet írta elő. Az előírás értelmében a közvetlen fogyasztásra vagy eladásra áruzó zsidó kereskedő köteles volt üzlethelyiségét bezárni, és a település előjárójának ezt jelenteni. Az üzlethelyiség bezárásával az üzlethez tartozó árukészlet és az üzlet berendezése zár alá került. Továbbá a tulajdonosnak üzlete bejáratán, jól látható helyen, az illetékes hatóság pecsétjével ellátott, a következő szöveget tartalmazó feliratot kellett elhelyeznie: „*A m. kir. kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter 50.500/1944. K. K. M. számú rendelete alapján az árukészlet és az üzleti berendezés zár alá vétetett.*” A lezárt üzletek a továbbiakban nem folytathattak kereskedelmi tevékenységet, míg az üzlethelyiségben csak a leltár elkészítésének okán tartózkodhatott a tulajdonos vagy a kereskedés alkalmazottja.¹³

Kaposvár város vezetése már a rendelkezés hatálybalépését megelőzően – április 6-án – megkezdte az izraelita vállalkozások zárolását, amely a kereskedések mellett a műhelyeket is érintette. Kaposváry Vétek György, a város polgármestere az intézkedést

12 1600/1944. M. E. sz. rendelet 10. §. Budapesti Közlöny 1944. április 16., 78. évf. 85. sz. 1–2.

13 50500/1944. K. K. M. sz. rendelet. Budapesti Közlöny 1944. április 21., 78. évf. 89. sz. 2–3.

természetesen a Kereskedelem- és Közlekedésügyi Minisztérium jóváhagyásával rendelte el. Az eljárás lefolytatása – más, Budapesten kívüli nagyvárosokhoz hasonlóan – a hivatalos indoklás szerint azért vált szükségessé, mert a zsidó vállalkozók, kihasználva a még rendelkezésre álló szabadságukat, igyekeztek portékáikat mentesíteni a zár alá helyezéstől. Erre elsősorban az árucikkek megbízható ismerőseiknél történő elhelyezése kínált opciót. A vállalkozások bezárását követően nem került sor azonnal a leltárak elkészítésére, illetve az üzletekben, üzemekben található árucikkek felhasználását illetően sem született döntés. A Polgármesteri Hivatal ugyanakkor a romlandó árucikkek bombakárosultak számára való kiutalását helyezte kilátásba.¹⁴

A kaposvári események irányításában mindvégig meghatározó szerepet játszott a Baross Szövetség helyi szervezete, amely első kapcsolódó ülését április 17-én a Katolikus Kör nagytermében tartotta meg. A rendezvényt gróf Festetics Domonkos országgyűlési képviselő – a helyi Baross Szövetség elnökének – beszéde nyitotta meg. A képviselő kifejtette, hogy a polgármesterrel való egyeztetése során megállapodtak abban, hogy a leltározást legkésőbb április 30-ig elvégzik, míg a romlandó termékeket a lehető legkorábban közfogyasztási forgalomba hozzák. Szükséges kiemelni, hogy a zsidó vállalkozások lezárására vonatkozó rendelet ekkor még mindig nem jelent meg, és a szükséges előírások hiánya számos problémát vetett fel. Erre szolgáltat példát a romlandó termékek esete is. Festetics felszólalásából ugyanis arra következtethetünk, hogy a polgármesteri koncepció, amely a romlandó termékek bombakárosultak számára történő kiutalását irányozta elő, még április első hetében egyáltalán nem, vagy csak részlegesen valósult meg, különben ekkor már nem lehetett volna relevanciája a kérdésnek. Források hiányában nem megállapítható, hogy a romlásnak kitett árucikkek milyen mennyiségben pusztultak el. Ugyanakkor az biztosra vehető, hogy az érintett termékeket

14 SOMOGYI UJSÁG 1944. április 8., 26. évf. 79. sz. 11.; UJ-SOMOGY 1944. április 8., 26. évf. 79. sz. 3.

nem sikerült kellő gyorsasággal újra forgalomba hozni, így az árucikkek egy bizonyos része – feltételezhetően igen jelentős hányada – biztosan megromlott, amely komoly anyagi veszteséggel járt. Az anyagi veszteség mértéke ugyanakkor nem számszerűsíthető.

A feladat végrehajtására Czanyó László vezetésével egy héttagú bizottságot állítottak fel, amelynek – a leltár elkészítésével megbízott szakemberek kiválasztása mellett – az egykori zsidó vállalkozások irányítását átvevő, új tulajdonosokra is javaslatot kellett tennie, érvekkel alátámasztva az ajánlott személy szakértelmét és elhivatottságát.¹⁵

A város keresztény vállalkozói közül április 19-én jelölték ki a leltár elkészítésével megbízott személyeket, akik hatósági oktatást követően a kompetenciájuknak megfelelő vállalkozások portékáit vették leltárba, feladatukat mint szakközeg látták el.¹⁶ A leltározás április 24-én vette kezdetét, amelyen a bizottság által kijelölt szakközeg, a polgármester által delegált hatósági személy és a zsidó tulajdonos lehettek jelen.¹⁷ A leltározás lezárulását követően 177 üzletre, illetve műhelyre került végérvényesen lakat. Az üzlet- és üzemhelyiségek kulcsát és a leltári jegyzék egy példányát a főjegyző június 13-án a városházán átadta a Magyar Királyi Pénzügyigazgatóság illetékeseinek.¹⁸

Az üzletek lezárását követően a zsidó állampolgároknak be kellett szüntetniük kereskedelmi tevékenységüket, de ipari ténykedésüket elviekben tovább gyakorolhatták, egészen az 58.000/1944. K. K. M. sz. rendelet megjelenéséig, amely kiterjesztette az 50.500/1944. K. K. M. sz. rendelet előírásait az ipari tevékenységgel foglalkozó zsidó vállalkozásokra.¹⁹ Az izraelita polgárok közül jó néhányan érdekeltek voltak a kereskedelem mellett

15 SOMOGYI UJSÁG 1944. április 18., 26. évf. 86. sz. 2.

16 SOMOGYI UJSÁG 1944. április 20., 26. évf. 88. sz. 2.; SOMOGYI UJSÁG 1944. április 21., 26. évf. 89. sz. 2.

17 SOMOGYI UJSÁG 1944. április 22., 26. évf. 90. sz. 11.; UJ-SOMOGY 1944. április 22., 26. évf. 90. sz. 2.

18 HU-MNL-SVL-IV-73-16.683/1944.

19 58000/1944. K. K. M. sz. rendelet. Budapesti Közlöny 1944. május 21., 78. évf. 114. sz. 2.

az iparban is. Két, eltérő típusú tevékenységüket általában közös vagy szomszédos helyiségben folytatták, így az esetek döntő többségében a bolt egyben műhelyként is funkcionált. Ez a helyzet lehetőséget teremtett a kereskedelmi értékesítés folytatására, ami rövidesen – elsősorban a keresztény lakosok bejelentéseinek köszönhetően – a hatóság számára is világossá vált. Erről tanúskodik az Iparügyi Minisztérium május 13-án kelt, az első és másodfokú iparhatóságokhoz eljuttatott rendelkezése is. A minisztérium az illetékes hatóságokat arra utasította, hogy az iparjogosítvánnyal rendelkező zsidó kereskedőket fokozott ellenőrzésnek vessék alá. A határozat értelmében a rendeletet megszegő zsidók műhelyét azonnali hatállyal be kellett zárni.²⁰ A rendeletnek Kaposvár esetében nem lehetett relevanciája, hiszen ahogy azt láthattuk, az üzemeiket – jóval az 58.000/1944. K. K. M. sz. rendelet hatálybalépését megelőzően – még április elején a kereskedésekkel együtt lezárták.

Az üzletek és üzemek zár alá helyezését követően sor került a zsidók haszonhajtó hatósági jogosítványának megszüntetésére is, amelyet a május 6-án életbelépő 1580/1944. M. E. sz. rendelet írt elő. *„Az állami egyeduraság alá eső cikkek előállítására, feldolgozására vagy értékesítésre vonatkozó engedélyt, úgyszintén hatósági engedélytől függő olyan egyéb hasznot hajtó engedélyt vagy jogosítványt, amely engedélyezésének megtagadása a hatóság szabad mérlegelésétől függ, zsidónak nem lehet adni”* – fogalmazott a jogszabály.²¹ A rendelet továbbá a már a törvény életbelépését megelőzően, a zsidók számára kiadott engedélyek megszüntetését is megkövetelte. A rendelet végrehajtásáért az engedély kiadására jogosult minisztérium felelt.²² A rendelkezés előírásainak megfelelően az illetékes szakminisztériumok sorra jelentették meg saját, a zsidóság haszonhajtó hatósági jogosítványainak megszüntetésére vonatkozó

20 HU-MNL-SVL-IV-73-18621/1944.

21 1580/1944. M. E. sz. rendelet 1. § (1). Budapesti Közlöny 1944. május 6., 78. évf. 102. sz. 1–2.

22 Uo.

rendeleteiket.²³ A zsidók által birtokolt haszonhajtó hatósági engedélyek megvonását követően sor került az ipari tevékenység folytatását biztosító jogosítványok bevonására is. Erről a május 20-án hatályba lépő 11.000/1944. M. E. sz. rendelet határozott.²⁴

Időközben a Kaposvári Kereskedők Egyesülete is hozzálátott a 'zsidókérdés' rendezéséhez. Az egyesület elnöke, Merényi Dezső a szervezet április 30-án megrendezett ülésének alkalmával tájékoztatta a tagokat arról, hogy valamennyi izraelita kereskedő tagságát megszüntették. Merényi a zsidóság gazdasági életből történő kiszorítását elemezve arra a – közhangulatot is jól tükröző – megállapításra jutott, hogy „*a keresztény kereskedelmi élet most már megszabadult a zsidó szellemtől és zsidó tőke uralmától, a jövőben oly lehetőségek nyílnak meg a keresztény kereskedők előtt, amire az előtt egy évvel még a legvérmesebb reményűek sem mertek számítani.*”²⁵ Az elnök ugyanakkor igyekezett felhívni a hallgatóság figyelmét arra is, hogy kérvények benyújtására egyelőre nincs lehetőség, és leszögezte azt is, hogy a pályázatok elbírálására a szakértelem és az addigi szakmai érdemek figyelembevételével kerül sor.²⁶

A PÁLYÁZÓK KÖRE

A zsidó tulajdonban lévő vállalkozások és az ott található vagyontárgyak esetleges megszerzésének lehetősége már kezdetektől fogva foglalkoztatta a helyi polgárokat, akik a zár alá helyezést követően kérvények sokaságával árasztották el az illetékesnek vélt intézményeket. „[A rendeletek] megjelenése óta nemcsak a kereskedelem és közlekedési minisztériumhoz, hanem a kereskedelmi és iparkamarákhoz, a másod- és elsőfokú iparhatóságokhoz, sőt más

23 1204/1944. P. M. sz. rendelet; 66.500/1944. K. K. M. sz. rendelet; 7700/1944. P. M. sz. rendelet; 100.100/1944. B. M. sz. rendelet; 74.187/1944 F. M. sz. rendelet; 111.200/1944 K. M. sz. rendelet; 286.275/1944 B. M. sz. rendelet; 31.100 Ip. M. sz. rendelet.

24 11.000/1944. M. E. sz. rendelet. Budapesti Közlöny 1944. május 20., 78. évf. 113. sz. 3–4.

25 UJ-SOMOGY 1944. május 1., 26. évf. 97. sz. 2.

26 Uo.

közigazgatási hatóságokhoz is tömegesen érkeznek zsidó üzletek át-vételére, zsidó árukészletek és üzlethelyiségek kiutalására irányuló kérvények” – számolt be az eseményekről az Új-Somogy.²⁷ A keresztény lakosok döntő többsége nem volt tisztában a vonatkozó szabályozással. Akadtak olyan személyek is, akik vállalatvezetővé történő kinevezésüket kérelmezték, miközben e tisztség betöltésére csakis kinevezés útján kínálkozott lehetőség.²⁸ A kérvényezők közül meglehetősen sokan a megfelelő kompetenciák hiányában, minden korábbi kereskedelmi tapasztalat nélkül vindikáltak jogot az izraelita vállalkozások megszerzésére. *„Nagyon sokan akadtak olyanok, akik eddig soha semmilyen kapcsolatban nem voltak a kereskedelemmel és iparral, és lám, most azonnal a könnyű megszerzés reményében egyszerre fölfedezik az önmagukban eddig csak hamu alatt lappangó nagy s mindent elsöprő kereskedelmi érzéket*” – szölt az ironikus megjegyzés az Új-Somogy hasábjain.²⁹

A kérelmezők által felsorakoztatott indokok meglehetősen széles skálán mozogtak. A kérelmekben nyomatékos érvként jelent meg a várossal szemben tanúsított lojális magatartás. A lokálpatriotizmus mellett nagy hangsúlyt kapott a katonai szolgálat teljesítése, a haza védelmében vállalt szerep, de az esetlegesen elnyert katonai kitüntetésekre való hivatkozás is fontos része volt a beadványoknak. A pályázatok gyakori eleme volt a szakmai tapasztalat és tudás kiemelése, valamint a szakmával szembeni elköteleződés hangoztatása is. A frontszolgálat és a szükséges kvalitások kiemelése mellett szélsőségesebb esetben helyet kaphatott a kérvényben a *„keresztény–magyar”*³⁰ alapokon nyugvó kereskedelmi élet újjáépítésében való aktív részvétel iránti vágy hangsúlyozása is. A Polgármesteri Hivatal a szükséges állami szabályozás hiányában e kérvényeket rendre elutasította.³¹ Az egykoron zsidó tulajdonban álló üzletek és üzemek kiutalását a május 6-án

27 UJ-SOMOGY 1944. május 2., 26. évf. 98. sz. 2.

28 Uo.

29 UJ-SOMOGY 1944. május 6., 26. évf. 102. sz. 8.

30 HU-MNL-SVL-IV-73- Olvashatatlan iktatószám.

31 HU-MNL-SVL-IV-401-a Olvashatatlan iktatószám.

kiadott 1580/1944. M. E. sz. rendelet tette lehetővé.³² Az e rendeletre támaszkodó, május 14. és június 24. között kiadott, a zsidóság haszonhajtó hatósági jogosítványainak megszüntetéséről szóló miniszteri rendeletek pedig megerősítették, illetve pontosították a rendelkezés vonatkozó pontját.³³

A gettó területén üzlet-, illetve üzemhelyiséggel rendelkező keresztény vállalkozók természetesen kivételt jelentettek. A polgármester május 25-én a *Somogyi Ujság* hasábjain szólította fel a gettó területén tevékenykedő vállalkozókat, hogy „*ma este hat órakor üzleteiket és műhelyeiket zárják be.*”³⁴ Az érintettek megnyugtatójának érdekében a városi előjáró ígéretet tett arra, hogy – miután a pénzügyigazgatóság gondoskodott a korábban zár alá vett zsidó üzletekben és műhelyekben található ingóságok elszállításáról – a város a gettó határain kívül megfelelő üzlet, illetve üzemhelyiséget fog biztosítani számukra.³⁵ A polgármester ígéretének megfelelően a gettó létrehozásáról szóló rendelet kiadását követő második héten, május 26-án a kiköltöztetett vállalkozók többségének, 90%-ának már biztosított a város a vállalkozói tevékenység folytatásához szükséges helyiséget.³⁶

A HELYI VÁLLALATI VEZETŐK KINEVEZÉSE

A vonatkozó rendeletek értelmében a közérdeket szolgáló és a hadiüzemi szempontból nélkülözhetetlen vállalkozások működését – vállalati vezető kinevezésével – továbbra is biztosítani kellett. A döntés a helyi illetékességű iparkamara kezében volt, de

32 1580/1944. M. E. sz. rendelet 5. § (1). Budapesti Közlöny 1944. május 6., 78. évf. 102. sz. 1–2.

33 1204/1944. P. M. sz. rendelet; 66.500/1944. K. K. M. sz. rendelet; 7700/1944. P. M. sz. rendelet; 100.100/1944. B. M. sz. rendelet; 74187/1944. F. M. sz. rendelet; 111200/1944. K. M. sz. rendelet; 286.275/1944. B. M. sz. rendelet; 31.100/1944. Ip. M. sz. rendelet.

34 SOMOGYI UJSÁG 1944. május 25., 26. évf. 117. sz. 5.

35 Uo.

36 UJ-SOMOGY 1944. május 26., 26. évf. 118. sz. 3.

a felterjesztést a polgármester nyújtotta be.³⁷ A Kaposvár városa esetében joghatóságot gyakorló Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara levélben kérte az önkormányzatot, hogy mielőbb jelölje meg azon zsidó üzleteket és üzemeket, amelyek működtetése a vonatkozó rendeletek értelmében továbbra is szükségszerű. A kamara igyekezett felhívni a város figyelmét a rendelkezés pontjainak betartására is: „*a lehetőségekhez képest szigorú mértéket kell alkalmazni és arra kell törekedni, hogy csak a legszükségesebb esetekben rendeltessék el vállalati vezető*”.³⁸ A Polgármesteri Hivatal köteles volt a javaslattétel mellett a már lezárt zsidó vállalkozások tulajdonosainak névsorát is továbbítani a kamara számára.³⁹

A rendelkezés Kaposváron – jelenlegi tudásunk szerint – öt üzemet érintett: három téglagyárat és kettő fakitermelő üzemet. A polgármester Schlesinger Albert és Fia cég tulajdonában álló két téglagyárának vezetésére dr. Tényi Kálmán kaposvári lakost jelölte ki, aki már korábban megbízatást kapott a Hirschfeld Jakab és Fia vállalat téglagyárának irányítására. Az újpesti székhellyű Magyar Furnir és Lemezművek Rt. április 25-én kelt előterjesztésének megfelelően a Hirschfeld Vilmos és Fia fatermelő és fakereskedő cég, valamint a Veszprémi Faipari Rt. vállalati vezetőjének pedig a fővárosi cég főtisztviselőjét, Szilágyi István oklevelés mérnököt javasolta.⁴⁰ A budapesti székhellyel rendelkező, a hadiipari termelésben is érdekelt Furnir és Lemezművek Rt. a kaposvári cégekkel már évek óta fennálló és jól működő üzleti kapcsolatára és a kereskedelem volumenére hivatkozva kérte az önkormányzattól saját főtisztviselőjének kinevezését. A kérelem szerint a két kaposvári cégnek komoly szerepe volt az újpesti vállalat nyersanyaggal történő ellátásában és a helyi erdőkitermelési

37 1600/1944. M. E. sz. rendelet 10. §. (4). Budapesti Közlöny 1944. április 16., 78. évf. 85. sz. 1–2.; 50.500/1944. K. K. M. sz. rendelet 3. §. Budapesti Közlöny 1944. április 21., 78. évf. 89. sz. 2–3.; 58.000/1944. K. K. M. sz. rendelet 3. §. (2). Budapesti Közlöny 1944. május 21., 78. évf. 114. sz. 2.

38 HU-MNL-SVL-IV-73- Olvashatatlan iktatószám.

39 HU-MNL-SVL-IV-73- Olvashatatlan iktatószám.

40 HU-MNL-SVL-IV-73-8731/1944.

munkálatok koordinálásában.⁴¹ A kijelölt vállalati vezetők megbízását a kamara vezetője informálisan már május 4-én jóváhagyta, míg a kamara hivatalos állásfoglalása két nappal később, május 6-án született meg.⁴² Szilágyi István ismeretlen okokból nem kezdte meg vállalati vezetői tevékenységét a fentebb említett két cég élén. A Polgármester Hivatal ezért Fontányi István okleveles erdőmérnököt és fakereskedőt kérte fel a vállalati vezető pozíció betöltésére, akinek megbízását május végén szintén jóváhagyta az iparkamara.⁴³

Vállalati vezető kirendelésére a Kereskedelem- és Közlekedésügyi Minisztérium körrendelete szerint abban az esetben is lehetőség volt, ha a keresztény vállalkozó üzletét, illetve műhelyét bombatalálat érte. Az ilyen esetekben a káralanyt az egykoron zsidó tulajdonban álló azonos méretű és profilú vállalkozások valamelyikének vállalati vezetőjévé nevezték ki. A keresztény kereskedőnek, illetve iparosnak lehetősége volt arra, hogy az esetlegesen épen maradt árukészletet új üzletben, illetve üzemében tovább árusítsa, de a lezárt üzlet-, illetve üzemhelyiségből és a saját forrásból származó anyagkészletet külön leltárba kellett foglalnia.⁴⁴ A helyi levéltárban nincs olyan forrás, amely arra utalna, hogy az előírást Kaposvár esetében is alkalmazni kellett.

A ZSIDÓ VÁLLALKOZÁSOK KIUTALÁSÁNAK ELŐKÉSZÍTÉSE

Az üzletek és üzemek kiutalása meglehetősen lassú ütemben haladt, lényegi előrelépés csak július hónap második felében történt. A Baross Szövetség keretein belül működő héttagú bizottság elnöke, Czanyó László július 19-én a következő felhívást intézte a város lakóihoz: „*Értesítem Kaposvár város területén lakó*

41 HU-MNL-SVL-IV-73- Olvashatatlan iktatószám.

42 HU-MNL-SVL-IV-73-8731/1944., 10110/1944.

43 HU-MNL-SVL-IV-73-10052/1944.

44 HU-MNL-SVL-IV-73-13515/1944.

összes olyan kereskedőket, iparosokat, akik zsidóktól állami vagyonnak lefoglalt áruk, gyártmányok, üzleti berendezés és ipari felszereléseket, továbbá üzlethelyiséget bármilyen jogcímen igényelnek, hogy ezen igényüket az igényjogosultság, szakképzettség, rátermettség szigorú körülírása mellett, vagyoni viszonyai ismeretével... írásban... 10 napon belül adják be.⁴⁵ A dokumentumot a szövetség ügyvezető elnökéhez, Erdős Pálhoz kellett eljuttatni. A hivatalos indoklás szerint a bejelentésre azért volt szükség, mert a bizottság a minisztérium számára elküldött javaslati dokumentumot kellő körültekintéssel, az igénylők hátterének pontos feltárásával kívánta elkészíteni.⁴⁶ Az adatok begyűjtésének határidejéhez közeledve a hetes bizottság július 27-én gróf Festetics Domonkos jelenlétében újabb értekezletet tartott, amelynek alkalmával sor került a műhelyek értékesítését illető irányvonal meghatározására. A résztvevők leszögezték, hogy a bizottságot „munkájában a pártatlan igazság fogja vezetni és a kérelmek elbírálásánál a törvényes rendelkezések szigorú betartása, rátermettség és a szakértelem lesz a mérvadó.”⁴⁷ Döntés született arról is, hogy a kérvények zökkenőmentesebb elbírálása érdekében a bizottság kérdőívet bocsát ki.

Fontos leszögezni, hogy a kiutalást illető döntés meghozatala az illetékes minisztérium kompetenciáját képezte. A Baross Szövetség berkein belül működő grémium javaslattevő és véleményező szervként kaphatott helyet az eljárásban, de ez is nagyon komoly befolyást jelentett.⁴⁸ A vállalkozások kiutalásánál komoly lehetőség mutatkozott – csakúgy, mint a lakóingatlanok esetében – a kapcsolati tőke kihasználására és az informális kapcsolatok érvényesítésére.

45 SOMOGYI UJSÁG 1944. július 19., 26. évf. 161. sz. 5.

46 Uo.

47 SOMOGYI UJSÁG 1944. július 28., 26. évf. 169. sz. 2.

48 1580/1944. M. E. sz. rendelet 5. § (1). Budapesti Közlöny 1944. május 6., 78. évf. 102. sz. 1–2.

ÖSSZEGZÉS

Az izraelita tulajdonú üzletek és üzemek zár alá helyezése, majd államosítása óriási gazdasági potenciált jelentett, de egyben komoly károkat is eredményezett.⁴⁹ A zsidó vagyonelemek elkobzása ugyanis elviselhetetlen terhet rótt az állami bürokráciára, így a közigazgatási szervek nem tudtak kellőképpen megbirkózni a feladattal. A kisajátítás az üzletek és üzemek átmeneti bezárásával járt együtt, amely közellátási problémákat okozott, illetve nagy mennyiségű és értékes portéka megromlását idézte elő.

Kétségtelen tény, hogy a zár alá helyezés átmeneti zűrzavart idézett elő. A főként rövid távon jelentkező nehézségeket eredményező zsidóellenes rendelkezéseket ugyanakkor nem meg gondolatlanul, pusztán ideológiai megfontolásból, hanem éppen ellenkezőleg, a gazdasági érdekeket messzemenőig szem előtt tartva, a hideg racionalitás jegyében dolgozták ki.⁵⁰ A magyar állam az izraelita vagyontárgyak zár alá helyezésével enyhítette a mindennapi fogyasztási cikkek hiányát, korlátozta a feketepiaci keresletet, mérsékelte az infláció további növekedését, míg az elkobozott vagyonelemek értékesítésével lekötötte a magánháztartások fölös vásárlóerejét. A gazdasági tranzakciókból származó bevételek közvetlenül az állami költségvetésbe kerültek, így további kölcsönöket sem kellett felvenni, amelynek köszönhetően sikerült – legalábbis a háborús viszonyokhoz képest – stabilizálni a költségvetést. Az intézkedések nemcsak a gazdaság területén, hanem társadalmi szintéren is eredményekkel szolgáltak. Az intézkedések révén sikerült a lakosság látens elégedetlenségét is visszafogni, és elkerülni, hogy az elégedetlenség széles tömegeket érintő megmozdulássá manifesztálódjon.⁵¹ A zsidóság jog- és tulajdonfosztásának eredményeként a magyar állam tehát a háborús erőfeszítésekből adódó veszteségeit

49 Botos 2019, 219–240.; Csósz 2002, 75–98.; Kádár–Vági 2005, 514–527.; Ungváry 2002, 287–321.

50 Ungváry 2002, 320.

51 Gerlach–Aly 2002, 194–195.

kompenzálhatta, míg állampolgárai – ahogy azt Kaposvár esetében is láthattuk – az egykoron zsidó tulajdonban álló ingatlanok és ingóságok megszerzésével realizálhattak komoly profitot. A gazdasági életben elkönnyvelhető nyereségnek azonban komoly ára volt, társadalmi és kulturális téren, valamint morális szempontból helyrehozhatatlan károkat eredményezett.⁵²

FELHASZNÁLT FORRÁSOK

HU-MNL-SVL-IV-401-a = Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Vármegyei Levéltár IV. Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Vármegyei Levéltár IV. Megyei törvényhatóságok, szabad királyi városok és törvényhatósági jogú városok (1454–1950) 401. a) Somogy vármegye főispánjának iratai. Bizalmas (elnöki iratok)

HU-MNL-SVL-V-73 = Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Vármegyei Levéltár V. Mezővárosok, rendezett tanácsú városok, községek (1455–1950) 73. Kaposvár Megyei Város (1929-ig Kaposvár Rendezett Tanácsú Város) polgármesterének iratai (1908–1949)

FELHASZNÁLT SAJTÓTERMÉKEK

- BUDAPESTI KÖZLÖNY 1944. április 16., 78. évf. 85. sz.
 BUDAPESTI KÖZLÖNY 1944. április 21., 78. évf. 89. sz.
 BUDAPESTI KÖZLÖNY 1944. május 20., 78. évf. 113. sz.
 BUDAPESTI KÖZLÖNY 1944. május 21., 78. évf. 114. sz.
 BUDAPESTI KÖZLÖNY 1944. május 6., 78. évf. 102. sz.
 SOMOGYI UJSÁG 1944. április 18., 26. évf. 86. sz.
 SOMOGYI UJSÁG 1944. április 20., 26. évf. 88. sz.
 SOMOGYI UJSÁG 1944. április 21., 26. évf. 89. sz.
 SOMOGYI UJSÁG 1944. április 22., 26. évf. 90. sz.
 SOMOGYI UJSÁG 1944. április 8., 26. évf. 79. sz.
 SOMOGYI UJSÁG 1944. július 19., 26. évf. 161. sz.
 SOMOGYI UJSÁG 1944. július 28., 26. évf. 169. sz.
 SOMOGYI UJSÁG 1944. május 25., 26. évf. 117. sz.
 UJ-SOMOGY 1944. április 22., 26. évf. 90. sz.
 UJ-SOMOGY 1944. április 8., 26. évf. 79. sz.
 UJ-SOMOGY 1944. május 1., 26. évf. 97. sz.

52 Ungváry 2002, 320.

UJ-SOMOGY 1944. május 2., 26. évf. 98. sz.

UJ-SOMOGY 1944. május 26., 26. évf. 118. sz.

UJ-SOMOGY 1944. május 6., 26. évf. 102. sz.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Andrássy 1994 = Andrássy Antal: *Zsidóüldözés Somogyban (1944. március–július)*. In.: *Zsidósors Délkelet-Dunántúlon a XVIII. századtól a holocaustig*. Szerk.: Szili Ferenc. Somogy Megyei Levéltár, Kaposvár, 1994. 123–150.

Bibó 2001 = Bibó István: *Zsidókérdés Magyarországon 1944 után*. Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 2001.

Braham 1997 = Braham, Randolph Louis: *A népirtás politikája – A holokaust Magyarországon I–II*. Belvárosi Könyvkiadó, Budapest, 1997..

Gergely 1997 = Gergely Jenő: *Útban a háború felé*. In.: *20. századi magyar történelem*. Szerk.: Pölöskei Ferenc – Gergely Jenő – Izsák Lajos. Korona Kiadó, Budapest, 1997. 205–208.

Gerlach–Aly 2005 = Gerlach, Christian – Aly, Götz: *Az utolsó fejezet. Reálpolitika, ideológia és a magyar zsidók legyilkolása. 1944/1945*. Noran Kiadó, Budapest, 2005.

Gyenesei 2005 = Gyenesei József: *A zsidótörvények végrehajtása Somogy vármegyében – a Kaposvári Népbíróság periratainak tükrében*. In.: *Újrakezdések: zsidósors Somogy megyében a 18. századtól napjainkig*. Szerk.: Bősze Sándor. Somogy Megyei Levéltár, BÉT OLÁM Alapítvány, Kaposvár, 2005. 171–181.

Gyurgyák 2001 = Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon: politikai eszmetörténet*. Osiris, Budapest, 2001.

Hack 1994 = Hack Péter: *A zsidótörvények háttere*. In.: *Holocaust emlékkönyv a vidéki zsidóság deportálásának 50. évfordulója alkalmából*. Szerk.: Králl Csaba. TEDISZ, Budapest, 1994. 32–36.

Kádár–Vági 2013 = Kádár Gábor – Vági Zoltán: *A végső döntés – Berlin, Budapest, Birkenau 1944*. Jaffa, Budapest, 2013.

Karády 1985 = Karády Viktor: *A magyar zsidóság helyzete az antiszemita törvények idején*. Medvetánc 5. (1985) 2–3. sz. 41–90.

Karsai 2005 = Karsai László: *A magyarországi zsidótörvények és rendeletek, 1920–1944*. In.: *A holokaust Magyarországon európai perspektívában*. Szerk.: Molnár Judit. Balassi, Budapest, 2005. 140–163.

Kovács 2005 = Kovács Tamás: *A II. világháború éveiben (1940–1944)*. In.: *Újrakezdések: zsidósors Somogy megyében a 18. századtól napjainkig*. Szerk.: Bősze Sándor. Somogy Megyei Levéltár, BÉT OLÁM Alapítvány, Kaposvár, 2005. 147–169.

Kovács M. 2015 = Kovács M. Mária: *A numerus clausus és a zsidótörvények*. In.: *A holokauszt Magyarországon hetven év múltán: történelem és emlékezet*. Szerk.: Randolph L. Braham – Kovács András. Múlt és Jövő Könyvkiadó, Budapest, 2015. 49–58.

Romsics 2019 = Romsics Ignác: *A Horthy-korszak*. Helikon, Budapest, 2019.

Szabady 2005 = Szabady Balázs: *A XX. századi magyarországi zsidótörvények*. Valóság 48. (2005) 2. sz. 12–24.

Szántó 2005 = Szántó László: *Adatok a somogyi zsidóság és a Kaposvári Izraelita Hitközség II. világháború utáni történetéhez*. In.: *Újrakezdések: zsidósors Somogy megyében a 18. századtól napjainkig*. Szerk. Bősze Sándor. Somogy Megyei Levéltár, BÉT OLÁM Alapítvány, Kaposvár, 1994. 183–191.

Szita 1994 = Szita Szabolcs: *A zsidók üldözése Magyarországon 1944-ben*. In.: *Zsidósors Délkelet-Dunántúlon a XVIII. századtól a holocaustig*. Szerk.: Szili Ferenc. Somogy Megyei Levéltár, Kaposvár, 1994. 113–122.

Ungváry 2017 = Ungváry Krisztián: *A Horthy-rendszer és antiszemitizmusának mérlege – Diszkrimináció és társadalompolitika Magyarországon, 1919–1944*. Jelenkor, Budapest, 2017.

Ungváry 2002 = Ungváry Krisztián: *Nagy jelentőségű szociális akció. Adalékok a zsidó vagyon begyűjtéséhez és elosztásához Magyarországon 1944-ben*. In.: *Évkönyv X. Magyarország a jelenkorban*. Szerk.: Rainer M. János – Standeisky Éva. 1956-os Intézet, Budapest, 2002. 287–321.

Ungváry 2017 = Ungváry Krisztián: *A Horthy-rendszer és antiszemitizmusának mérlege – Diszkrimináció és társadalompolitika Magyarországon, 1919–1944*. Jelenkor, Budapest, 2017.

Vértes 2002 = Vértes Róbert: *Magyarországi zsidótörvények és rendeletek 1938–1945*. PolgART Kiadó, Budapest, 2002.

ABSZTRAKT

Gyórfi Gergely

AZ ISZRAELITA TULAJDONBAN ÁLLÓ ÜZLETEK ÉS ÜZEMEK ZÁR ALÁ
HELYEZÉSE KAPOSVÁRON A NÉMET MEGSZÁLLÁST KÖVETŐEN

Szakmai érdeklődésem középpontjában a Kaposváron élő zsidóságnak a német megszállást követő jog- és tulajdonfosztása, valamint későbbi kártalanítása, kárpótlása és jóvátétele áll. Jelen tanulmányban kurrens – főként a helyi levéltárban fellelhető forrásokon alapuló – kutatásom egy szűk szegmensét ismertetem. Írásom a kaposvári izraelita tulajdonban álló üzlet- és üzemhelyiségek a német megszállást követő zár alá helyezésének folyamatába és kiutalásának előkészítésébe kíván bepillantást engedni. Sor kerül a kiutalási procedúra folyamatának, illetve az illetékes hatóságok – főként a Baross Szövetség helyi szervezetének tevékenységére fókuszálva – döntési mechanizmusának bemutatására. Kiemelt figyelmet szentelek a törvény írott betűje és annak végrehajtása között meghúzódó disszonancia ismertetésére, és így a kapcsolati tőkének, valamint az informális kapcsolatoknak a kiutalási eljárásra gyakorolt hatására. Kitérek továbbá a keresztény lakosság reakciójára. Elsősorban a zár alá helyezett izraelita vállalkozások megszerzésére irányuló törekvéseiket, illetve az elkobzott vagyon megszerzése mögött álló legfőbb mozgatórugókat, és az általuk – a kiszemelt üzlet, illetve üzem megkaparintásának érdekében – felsorakoztatott érveket prezentálok. A mikrotörténeti kutatások komoly relevanciával bírnak: a helyi szinten végzett mélyfúrások nemcsak az adott település történetének feldolgozását segítik elő, hanem jól kiegészítik az országos képet, és ezáltal nagymértékben járulnak hozzá a belföldi események mélyrehatóbb megismeréséhez is.

Kulcsszavak: Kaposvár, zsidóság, izraelita, üzlet, üzem, vállalkozás, államosítás, elkobzás, zár alá helyezés

JEKI GABRIELLA

A SZÁZADFORDULÓ ÚJSÁGÍRÓINAK KAPUŐRI SZEREPE
A NYILVÁNOSSÁG ÚJJÁSZÜLETÉSÉNEK KONTEXTUSÁBAN

Az újságírók hagyományos szerepe gyakran összefonódik a „kapuőr” fogalmával, amely az információk áramlásának szabályozására utal. A modern értelemben vett kapuőrök olyan személyek vagy intézmények, akik arról dönthetnek a média világában, hogy mely információk juthatnak el a nagyközönséghez, és melyek azok, amelyeket inkább eltitkolnak vagy elutasítanak. Walter Lippman amerikai író, újságíró, kritikus és politikus az olvasók és a média közötti kapcsolatot egyfajta „civilizációs anomáliaként” aposztrofálta¹, ahol az újságírók különleges szerepet töltenek be. Ők ugyanis az információk, adatok kapuőrei, akik az emberek és az események között állnak épp azzal a szigorral, mint egykor a templomi szolgák. Az újságírók ebben az esetben, mint az információk és a nagyközönség közötti, képzeletbeli kapuk őrzői, segítenek eldönteni, hogy mely információ vagy adat juthat át ezeken a képzeletbeli kapukon keresztül a közönséghez.

Az újságírók ebben a szerepben gyakran befolyásolhatták és alakíthatták a közvéleményt – és vele együtt a történelem alakulását –, hiszen ők maguk határozhatták meg, hogy melyik események, milyen kontextusban kerülhettek nyilvánosságra. A kapuőri szerep felvállalása ebből kifolyólag természetesen kihívásokkal teli és óriási felelősség. Az újságírók kapuőri szerepe ugyanis kulcsfontosságú a hitelesség, az objektivitás, illetve a felelősségteljes és etikus tartalomgyártás megközelítésében. Ennek elméleti és gyakorlati relevanciája különösen azokban az időszakokban értékelődik fel, amikor a társadalomnak egyfajta krízissel vagy fenyegetettséggel kell szembenéznie. Ilyen például egy globális háborús fenyegetés, de ide sorolhatjuk a gazdasági válságot is. Ezekben a kiélezett helyzetekben az újságírás, illetve a tágabb értelemben vett

1 Lippmann 1920. 3–17.

tartalomgyártás kérdése az adott társadalmi, kulturális és technológiai kontextusban újra és újra, elkerülhetetlenül fel fog merülni.

Ebben a tanulmányban egy konkrét helyzetről, a századforduló újságíróinak kapuóri szerepéről írok, akik az 1914-ben kirobbant első világháború idején korábban soha nem látott felelősséggel szembesültek. Ez az időszak ugyanis egybeesett az újságírói szakma kialakulásának időszakával, a propaganda és a manipuláció (egyik) fénykorával, illetve a nyilvánosság kommunikációs színtereinek komoly változásával.

A NYILVÁNOSSÁG ÚJJÁSZÜLETÉSE

A 19. századot követő 20. század soha nem látott módon változtatta meg a világot. Magyarország lakosságszáma 1870 és 1910 között 5 millióról 7,5 millióra (tehát a másfélszeresére) nőtt, miközben az időszaki sajtótermékek száma évről évre egyre csak emelkedett.² Ekkor, a századforduló idején kezdett robbanásszerű fejlődésbe a kommunikációs és technikai infrastruktúra, egyre szélesebb körben terjedtek el a nyomtatási eljárások, megjelent a periodikus sajtó, úthálózatok és postarendszerek épültek ki, fejlődtek a települések. Mindezek jelentősen hozzájárultak a közszellem kifejlesztéséhez és a nyilvánosság fogalmának megváltozásához, mondhatni újjászületéséhez. Ezzel egy időben változott meg és értékelődött fel a sajtó, illetve az újságírók szerepe, akikre talán soha korábban nem látott társadalmi felelősség hárult. A lapok akkoriban már az ország szinte bármely szegletébe eljuthattak a korábban már említett gazdasági és társadalmi fejlődésnek köszönhetően. A sajtóorgánumok értékes és informatív tartalommal való megtöltése ezzel egy időben vált egyre komolyabb feladattá, hiszen a sajtó inspiráló hatással bírt az egyéni vélemények közvéleménnyé történő transzformálódási folyamatát illetően³.

2 VALUCH 2002. 94–120.

3 Szak Andrea: A nyilvánosság politikai színterei. Online forrás: http://real.mtak.hu/82574/1/ht2018_2_120_127_u.pdf (A letöltést ideje: 2023. 06. 13.)

Épp ezért értékelődött fel a századforduló újságíróinak szerepe a tájékoztatásban, akik akarva-akaratlanul vállaltak társadalmi felelősséget, ami szoros összefüggésben áll az adott korszak történelmi eseményeivel, közte kiemelten az első világháborúval.

Ebben az időszakban jelent meg a társadalmi nyilvánosság (*public sphere*) fogalma, amelyet Jürgen Habermas⁴, a neves német szociológus és filozófus használt először. Eszerint a társadalmi nyilvánosság olyan terek és folyamatok összessége, ahol a polgárok közösen gondolkodhatnak, vitázhatnak, és befolyásolhatják a közügyeket. Ebben a közösségi térben az emberek politikai és társadalmi kérdéseket beszélhetnek meg, véleményt nyilváníthatnak és információkat cserélhetnek egymással. Habermas szerint *„Mivel egyrészt az állammal szembekerült társadalom világosan elkülöníti a közhatalomtól a magánterületet; másrészt azonban az élet újratermelését a magánháztartás korlátain túl közérdekű ügygyé teszi, a közigazgatással való folytonos érintkezés zónája abban az értelemben is „kritikaivá” válik, hogy az okoskodó közönség kritikáját idézi elő. A közönség annál is inkább elfogadhatja ezt a kihívást, mivel csak át kell alakítania funkciójában azt az eszközt – a sajtót –, melynek segítségével a közigazgatás a társadalmat bizonyos értelemben már közügygyé tette.”*⁵ Habermas azt is megjegyzi, hogy egy nyilvános megszólalásnak érdemes néhány alapvető is követnie: ezek az igazság, az érthetőség, a helyénvalóság és az őszinteség. Elmélete szerint a társadalmi nyilvánosság a modern demokratikus társadalmak alapvető eleme, és a közvélemény formálásának és a politikai döntések meghozatalának fontos fóruma. Az ideális társadalmi nyilvánosság egyenlő feltételeket biztosít a polgárok számára, ahol a közös érdekek, az érvelés és a

4 Jürgen Habermas (1929–) német szociológus és filozófus számos fontos elméletet fejlesztett ki a modern társadalom és a kommunikáció területén, de jelentős hatással bír a társadalomtudományokban és a politikafilozófiában is. Vizsgálta a társadalom és a kommunikáció közötti kapcsolatot, különösen a társadalmi nyilvánosság és a közvélemény formálódásának mechanizmusait. Habermas hozzájárult a társadalomtudományok és a filozófia terén végzett kutatásokhoz, és elméletei más tudósokat és gondolkodókat inspiráltak világszerte

5 HABERMAS 1999. 73. o.

racionalitás alapján lehet vitát folytatni⁶ közterekben, kávéházakban és fórumokon egyaránt. Ezek a közösségi terek teszik lehetővé a polgárok számára, hogy kifejezzék véleményüket, tájékozódjanak a különböző kérdésekben, és közösen gondolkodjanak a közügyekről, például konkrét esetünkben az első világháború történéseiről, eseményeiről, alakulásáról és reményeiről.

Fontos azonban megjegyezni, hogy a társadalmi nyilvánosság nem minden esetben működik az ideális formában, és ezt az első világháborús propaganda is kitűnően bizonyítja. Habermas szerint az üzleti érdekek, a hatalmi hierarchiák és a média koncentrációja hozzájárulhatnak a társadalmi nyilvánosság deformálásához és elfojtásához. Egészséges működése és demokratikus szerepe ezért folyamatos figyelmet és védelmet igényel.

A sajtó közvetítői és közvéleményformáló hatása tehát vitathatatlan, ami együtt járt az újságírók igazmondásának számonkérésével. Gabriel Tarde⁷ francia szociológus több mint egy évszázada kezdett el komolyan gondolkodni a tudásról, a befolyásról, a politikáról és a nyilvánosságról. Meglátása szerint a sajtó inspirálja az emberek közötti beszélgetéseket, ezek a diskurzusok formálják a kialakított álláspontokat, véleményeket, illetve a közvéleményt is, ami végül kiváltja a cselekvéseket, történéseket. A szakember szerint a sajtónak a közvéleményre csupán annyiban lehet hatása, amennyiben az általa közvetített információ az emberek közötti társalgás tárgyát képezi.⁸ És ne felejtjük el közben azt sem, hogy a média ereje minden korban abban rejlett, hogy képes volt nemzeti, sőt nemzetközi szintre emelni a közszellemet.⁹ Tarde az egyének összességének tekintette a társadalmat, aki úgy vélte, hogy az újságok különösen fontos szerepet töltenek be a

6 HABERMAS 1971.

7 Gabriel Tarde (1843–1904) francia szociológus a korai társadalomtudományok fejlődésének egyik jelentős alakja volt. Kutatási területe kiterjedt a társadalmi dinamikára, a társadalmi csoportokra, a szociális folyamatokra és a közösségi viselkedésre. Kutatásai és elméletei hozzájárultak a társadalom és az emberi viselkedés jobb megértéséhez.

8 TARDE 1906.

9 Róka 2002. 100–103.

társadalomban, mivel hozzájárulnak a közvélemény kialakításához és a csoporthűség megerősítéséhez. Elmélete arra világít rá, hogy a sajtó inspirálja az emberek közötti társalgást, a társalgás formálja a véleményeket, a közvéleményt, ami aztán kiváltja a cselekvéseket. Tarde tudatában volt annak, hogy elképzeléseit adatokkal kell alátámasztania, amivel azt is megpróbálta vizsgálni, hogyan alakul ki a közvélemény, és hogyan „oszlik el” a nyilvános térben az elittől az „átlag emberekig, majd tőlük a politikai intézményekig. Közben szalonokban és kávéházakban beszélgetéseket rendezett a közvélemény formálása érdekében. Érdekesség, hogy a mai társadalmakban még mindig jelen van ez a fajta nyilvánosság, ám a szalonokat és a kávéházakat egyre inkább felváltják a blogok, internetes fórumok, közösségi oldalak virtuális világa.

AZ ÚJSÁGÍRÓI SZAKMA ÉS AZ ÚJSÁGÍRÓK KAPUŐRI SZEREPE

A 19. században a számos technikai, üzleti, politikai és kulturális változás miatt az újságok minden nagyobb országban egyre fontosabbá váltak, bővültek a tudósítói hálózatok. A mai ember mindennapjainak részét képező, ma már természetesnek tartott olyan eszközök, mint például a telefon, a fényképezőgép, a sokszorosító nyomtató, de a villamos, és az autó vagy épp a repülőgép az újdonság erejével hatottak a közönség számára. Mindezek alapvetően alakították át az egyének és közösségek mindennapjait, akik korábban talán nem is voltak annyira kíváncsiak a világ (és hazájuk) történéseire és eseményeire, mint a századfordulón. Ekkor vált a sajtó a közvéleményt, illetve szűkebb értelemben véve a közízlést leginkább befolyásoló információs eszközzé, amivel együtt növekedett a politikai és közbeszéd alakító szerepe.¹⁰ Az újságírók által megfogalmazott hírek és vélemények már úgy jutottak el a nagyközönséghez, hogy pontosan tudták, hogy a közbeszédet befolyásoló nyilvánossághoz szólnak. Így kerültek az újságírók egy egészen más feladat- és szerepkörbe: szerkesztőségi

10 Buzinkay – Kókay 2005.

történetmesélőből történelemformáló egyénekké váltak, akik óriási felelősség mellett, akarva-akaratlanul társadalmi szerepet vállaltak, főként az első világháború idején.

Az első világháború kirobbanásával a korábban a szerkesztőségben ülő, esetleg a vidéket járó újságírók egy része is frontvonalba került, amivel egy korábban nem ismert, új időszak köszöntött a szakma addigi képviselőire. Egy pillanat alatt megváltozott az újságírók szerepe, akiknek a korábbiaknál jóval több kihívással kellett szembesülniük nap mint nap. A tények és a vélemények világos elkülönítése, a kiegyensúlyozottság, az alaposág és az objektivitás alapelvei¹¹ egyre inkább formát öltöttek. Az oktatási rendszer átalakítása miatt ebben az időszakban már egyre többen tudtak olvasni, miközben a fokozatosan növekedő számú magyar hírlapoknak és folyóiratoknak munkatársakra volt szükségük, hogy jelentéseket küldjenek a frontról. Miután az újságírás pont ebben a történelmi korban avanszált klasszikus értelemben vett szakmává, ezért számos cikk alkalmi munkatársaktól és önkéntes tudósítóktól, nem szakképzett tudósítóktól származott.

„Ha megkérdezzünk száz meg száz újságírót, hogy hogyan lett újságíróvá, az derül ki, hogy mindegyik véletlenül lett újságíróvá. A legtöbb úgy lett újságíró, hogy az előtte való napon még sejtelmese volt arról, hogy valaha újságíró lesz belőle. És nagy ritkaság az olyan újságíró, aki – még ha kedvezett is neki e pályán a szerencse – meg nem bánta volna, hogy újságíró lett. Együtt van egy szerkesztőségben tizenöt vagy húsz ember; az egyik bankhivatalnok volt, a másik ügyvéd, a harmadik gyógyszerész, a negyedik tanár, az ötödik mérnök, a hatodik tengerész volt; vasutas, »félbemaradt« orvosenövendék, pap, színész – minden akad közöttük; valóban »vegyes« társaság. A véletlen, egy gyenge pillanat vagy egy jónak látszó alkalom sodorta őket abba a szerkesztőségbe, ahol újságíró-pályájukat megkezdhették¹²” – írja Szabó László a századforduló újságíróinak „vegyes társaságáról”, hiszen többen alkalmi tudósítóként kerültek be egy szerkesztőségbe, ahol íráskészségük vagy ügyességük,

11 Deuze 2005. 442–463.

12 Szabó 1916. 52.

talpraesettségük, esetleg kapcsolatrendszerük révén beváltak és maradtak, esetleg évek múlva bekerülhettek a megüresedett szerkesztőségi újságírói pozíciókba. Mindez természetesen magával hozta a főfoglalkozású újságírók számának növekedését.

A bevezetőben említett Walter Lippman az olvasók és a sajtó közötti kapcsolatot „civilizációs anomáliának” nevezte az újságírók kapuőri szerepe miatt. Ebben az esetben az újságírók, mint az információ kapuinak őrei, döntenek el, hogy mikor és melyik információ vagy adat juthat át a képzeletbeli kapukon keresztül az olvasókhoz, közvéleményhez, a nyilvánossághoz. Ezek a korábban szigorúan őrzött kapuk a századfordulón azonban erős nyomás és támadás alá kerültek az első világháború miatt. Az újságok és velük együtt az újságírók sokszínűbbé váltak, akik nem mindig tudták ellátni a rájuk kirótt, komoly kapuőri feladatokat. A propaganda tényként való közzétételére való hajlandóság, a cenzúra látszólag szelíd elfogadása és a hatalom elszámoltatásának elmulasztása mind szembement ugyanis a kapuőri szerep teljesítésével. Az újságírókat három hatalmas erő – a kormány, a katonaság és a saját laptulajdonosaik – akadályozta meg a nyilvánosság hiteles és naprakész tájékoztatásában¹³. A központi hatalmak és az antant is olyan nyomtatott anyagokat szeretett volna látni a lapokban, amelyek felkeltették a közvéleményben a nacionalizmussal és a háború támogatásával kapcsolatos érzelmeket, miközben haragot és ellenségeskedést szítottak az ellenséggel szemben, akit démonizáltak. Tény, hogy az első világháború volt az első olyan háború, amelyben a tömegtájékoztatás és a propaganda jelentős szerepet játszott abban, hogy a kormányzatok a saját szájízük szerint tájékoztassák a csatatereken zajló eseményekről a lakosságot. Emellett ez volt az első olyan háború is, amelyben a kormányok szisztematikusan propaganda segítségével célozták meg a nyilvánosságot, amivel befolyásolták gondolkodásukat, és gyakran ki-
eszközölték véleményük megváltoztatását.¹⁴

13 BECKER2010. 234–247.

14 Welch

„A propaganda felhasználható az ellenség gyűlöletének felkeltésére, a vereség következményeire való figyelmeztetésre és a saját háborús célok idealizálására, egy nemzet mozgósítása, moráljának fenntartására és a végsőkig való küzdelem érdekében. Megmagyarázhatja a kudarcokat, ha bűnbakokat keresünk, mint a háborús haszonlesők, felhalmozók, defetisták, másként gondolkodók, pacifisták, baloldali szocialisták, kémek, kitérők, sztrájkolók és néha ellenséges idegenek, hogy a közvélemény ne kérdőjelezze meg magát a háborút vagy a létező társadalmi és politikai rendszert” – írja Eberhard Demm és Christopher H. Sterling.¹⁵

Sérült-e ezzel a tanulmányban tárgyalt társadalmi nyilvánosság és az újságírók kapuóri szerepe? A válaszom egyértelműen igen. Összességében nézve a társadalmi nyilvánosság ugyanis olyan koncepció, amely a polgárok részvételére és a párbeszédre épül, hogy közösen alakíthassák a közügyeket és a politikai döntéseket. A fogalom fontos szerepet játszik a demokratikus társadalmakban és a közvélemény formálásában, ám a cenzúra- és propagandaszabályok szigorú korlátozásokat szabtak a frontvonalbeli újságírásra és tudósítókra, amely folyamat hatással bírt nem csupán a közvélemény gondolkodására, de a történelmi narratívákra is.

Bár a 19. századi „sajtóforradalom”, tehát az újságok és folyóiratok számának, példányszámának és elterjedésének jelentős növekedése vitathatatlan minden európai államban, az első világháború kitörése hátráltatta a többnyire szabad és független sajtó létrejöttét és működését, illetve az újságírók kapuóri szerepének gyakorlását. Miközben a példányszámok tovább növekedtek, a piacon lévő újságok száma egyre csökkent az összes hadviselő országban újra bevezetett szigorú cenzúra miatt. Bármilyen mélyen érintette azonban az első világháború a sajtó működését és az újságírók kapuóri szerepének csorbulását, nem tudta megállítani a háború előtti évtizedekben kibontakozó, fejlődő tendenciát. A transznacionális kommunikációs struktúrák nem sokkal a háború után – egészen a két évtizeddel későbbi második világháború kitöréséig – újjáalakultak.

15 Demm – H. Sterling 2014. 1279.

ÖSSZEGZÉS

Tény, hogy a kommunikációs és technikai infrastruktúra fejlődése, a könyvnyomtatás elterjedése, az olvasói rétegek növekedése, a periodikus sajtó megjelenése, valamint az úthálózatok és a postarendszerek kiépítése nagymértékben hozzájárult a közszellem kifejlesztéséhez, a nyilvánosság fogalmának újradefiniálásához. A sajtó ereje abban rejlett (és rejlik ma is), hogy képes nemzeti, sőt nemzetközi szintre emelni mindezt. Ahogy azt Gabriel Tarde modellje állítja, az újságok táplálják a politikai és közéleti diskurzusokat, és az itt kialakított vélemények a társalgás eredményei, miközben a gazdasági, kulturális, politikai cselekedetek is a véleményektől függenek. Hozzá hasonlóan Jürgen Habermas is a köztereket tekinti a közvélemény formálása kapcsán a kommunikációs alaphálózatnak. Szerinte a közvéleményen alapuló politikai befolyásolás csak az intézményesített folyamatokon keresztül válhat politikai hatalommá, ez a politikai befolyásolás pedig a közszférában fejlődik ki. Így zárul be a kör: az újságírók által szerzett és a képzeletbeli kapukon átáramló információk így jutnak el a nyilvánossághoz, hogy a sajtó révén inspirálja az emberek közötti társalgást, ami aztán formálja a véleményeket, magát a közvéleményt, és ez végül kiváltja a cselekvéseket a közszférában, majd a politikai döntéshozóknál.

Kapuőri szerepükben így az újságírók dönthetik el azt, hogy mikor és melyik információ, milyen formában és megközelítésben juthat át a képzeletbeli kapukon az olvasókhöz. A sajtó munkatársai döntenek arról is, hogy mi kerül a lapok címlapjára, milyen fotóval illusztrálják, illetve hogy hol és milyen terjedelemben folytatódik. Kiválaszthatják a címet, a betűméretet, a betűvastagságot és a tördelést. Írhatnak bele szubjektív kommentárt is. A fogalomzással orientálhatják az olvasókat. Nem véletlen, hogy a századforduló idején felértékelődött a sajtónyilvánosság, ami a technológiák fejlődésével és a tartalmak diverzifikálódásával együtt új távlatokat nyitott az újságírók társadalmi felelősségvállalásának és a nyilvánosság fogalmának újraértelmezésére.

És végül engedjék meg, hogy egy pillanatra kapcsolódjak a jelenhez. Az információk áramlása a digitális korban megváltozott, hiszen az internet és a közösségi média lehetővé teszi számunkra, hogy közvetlenül hozzáférjünk és megosszunk információkat anélkül, hogy az újságírók által képviselt hagyományos médiumokat igénybe vennénk. Ennek következtében a kapuőri szerep mára erősen vitatottá vált, és az újságírók közvéleményformáló „hatalma” is csökkent. Ne feledjük azt sem, hogy az újságírók saját előítéleteik, politikai meggyőződéseik vagy gazdasági érdekeik alapján is dönthetnek arról, hogy mely történeteket emelik ki, és miket hanyagolnak el. Ez azonban elfogultságot és egyoldalúságot eredményezhet a médiatartalmak világában. Az újságíróknak – éppúgy ma, mint a századfordulón – tehát óriási felelősségük van abban, hogy felismerjék a hatalmukat és felelősségüket a közvélemény formálásában, és ennek megfelelően objektív és sokoldalú tájékoztatást nyújtsanak, amivel képviselik a társadalom különböző szegmenseinek hangjait.

A digitális korban az újságírók kapuőri szerepe egyre változik és alakul, miközben az információáramlás és a média szerepe is újjászületik. Az újságíróknak ezért meg kell találniuk az egyensúlyt az információ hitelessége, a közönség elvárásai és a demokratikus társadalom igénye között. És bár az információhoz való hozzáférés egyre inkább decentralizálódott, az embereknek még mindig szükségük van az újságírók szakértelmére és az információk „előszűrésére”, ami segíthet elnavigálni a ránk zúduló, hatalmas információáradatban.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BECKER 2010 = Becker, Anette: *Faith, Ideologies, and the 'Cultures of War'*. In: *A Companion to World War I*. Ed. Horne John. Wiley and Blackwell, Chichester, 2010. 234–247.

BUZINKAY – KÓKAY 2005 = Buzinkay Géza – Kókay György: *A magyar sajtó története I. A kezdetektől a fordulat évéig*. Corvina, Budapest, 2005.

DEMM – H. STERLING 2014 = Demm, Eberhard – H. Sterling, Christopher: *Propaganda*. In: Spencer Tucker: *World War I: The Definitive Encyclopedia and Document Collection*. ABC-CLIO, 2014. 1279–1284.

DEUZE 2005 = Deuze, Mark: *What is journalism? Professional identity and ideology of journalists reconsidered*. *Journalism* 6. (2005) 442–463.

HABERMAS 1999 = Habermas, Jürgen: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Vizsgálódások a polgári társadalom egy kategóriájával kapcsolatban*. Fordította Endreffy Zoltán, Osiris, Budapest, 1999.

HABERMAS 1971 = Habermas, Jürgen: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozásai*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1971. 73.

LIPPMANN 1920 = Lippmann, Walter: *'Journalism and the Higher Law'. Liberty and the News*. Harcourt, Brace and Howe, New York, 3–17.

RÓKA 2002 = Róka Jolán: *Kommunikációtan*. Századvég Kiadó, Budapest, 2002.

SZABÓ 1916 = Szabó László: *A modern újságírás*. Dick Manó kiadása, Budapest, 1916. 52.

Szak Andrea: *A nyilvánosság politikai színterei*. Online forrás: http://real.mtak.hu/82574/1/ht2018_2_120_127_u.pdf (A letöltést ideje: 2023. 06. 13.)

TARDE 1906 = Tarde, Gabriel: *Essay in Sociological Theory*. Michael Marks Davis Books, New York, 1906.

VALUCH 2002 = Valuch Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Osiris, Budapest, 2002.

WELCH = Welch, David: *Propaganda a hazafiségért és a nacionalizmusért*. British Library.

ABSZTRAKT

Jeki Gabriella

A SZÁZADFORDULÓ ÚJSÁGÍRÓINAK KAPUŐRI SZEREPE
A NYILVÁNOSSÁG ÚJJÁSZÜLETÉSÉNEK KONTEXTUSÁBAN

Tanulmányomban a századforduló újságíróinak kapuőri (gate keeper) szerepét vizsgálom annak tükrében, hogyan alakult át és változott meg a nyilvánosság fogalma a 19. és 20. század fordulójára idején. Bemutatom, hogyan állt összefüggésben a polgári társadalom fejlődésével és a közszféra létrejöttével, miként lett a nyilvánosság a szabad és demokratikus párbeszéd fóruma, ahol az emberek a közügyekről tájékozódtak és vitáztak. Milyen hatása volt erre a tömegkommunikációnak, és milyen szerephez jutott az egyének közötti társadalmi kölcsönhatás az információ áramlásában és az állampolgári vélemény formálásában?

Bemutatom, hogy az újságírói szakma fejlődése jelentős szerepet játszott a nyilvánosság átalakulásában ebben az időszakban. Az újságok és magazinok elterjedése az információk széles körű terjesztését tette lehetővé, és hozzáférést biztosított az olvasóknak a közügyekhez, kiemelten az első világháború idején. Az újságírók a kapuőrök szerepét töltötték be itt, amivel befolyásolták és alakították a közvéleményt.

A cenzúra és propaganda intenzív eszközei azonban korlátozták az újságírói szabadságot, és gyakran eltorzították az általuk közvetített információk objektivitását. A nyilvánosság a hatalom erőteljes kontrollja alá került, és egy háborús propaganda által irányított közvélemény formálódott. Céлом, hogy betekintést adjak a századforduló újságíróinak kapuőri szerepébe a nyilvánosság fejlődése tükrében. A nyilvánosság átalakulása, az újságírók szerepének változásai, valamint a cenzúra és propaganda hatásai együttesen olyan összetett folyamatot eredményeztek, amely befolyásolta az emberek tájékozottságát és a világhoz való viszonyukat.

Kulcsszavak: újságíró, kapuőr, nyilvánosság, közvélemény, századforduló

KOVÁCS DÁNIEL
SEXTUS IULIUS FRONTINUS: RÓMA VÁROS
VÍZVEZETÉKEI. FORDÍTOTTA: NYÍRÓ ANDRÁS
(BUDAPEST, 2022) 135. PP.

2022 végén a római kort kutató történészek, régészek és a korszakkal foglalkozó tudományágak képviselői egy új kézikönyvet hívhatnak segítségül kutatásaikhoz. Nyíró András, a Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris Doktori Iskola doktoranduszaként a római kori *Pannonia* vízellátásnak témáját kutatja, ennek részeként adta ki az egyik alapvető forrás magyar nyelvű verzióját. A fordítás, a kísérőtanulmány és az ábrák mind Nyíró András munkái, a grafikai megoldások Perutek Adélnak köszönhetők.

Az elkészült könyvet alapvetően három részre lehet tagolni: az első és egyben legterjedelmesebb rész *Frontinus: De aquaeductu urbis Roma* forrásának fordítása. Ezt követi az újszerű szempontokat felvillantó kísérőtanulmány, majd a kötetet a könyv olvasása során hasznos ábrák, térképek zárják. A fordított mű szereplője több tisztséget tölt be a Kr. u. I. század végén: *Britannia* kormányzója, *proconsul Asia provinciában*. *Nerva* császár megbízásából *curator aquarum* Rómában. A város vízügyeiről szóló könyve mellett kiemelt forrása a római hadtörténetet kutatók számára a *Stratagemata* című hadi példatára.

A könyv újszerűsége talán nem a fordításban rejlik, de fontos kiemelni: a korábbi, a két világháború közötti magyar fordítás teljesen eltűnt a tudomány elől, hiszen ma már beszerezhetetlen, az antikváriumok kínálatában sem fedezhető fel. A fordítás a latin kritikai kiadás alapján készült, így a teljesen originális formátumot tudjuk olvasni. Helyenként a speciális kifejezések, a téma szakkifejezései a szövegben bennmaradtak, és lábjegyzetben került sor azok magyarázatára. A fordításban fellelhető különböző személynévek után mindig látható egy évszám, hogy az olvasó könyvebben tudja magát elhelyezni időben. A szöveg során előkerülő

vízvezetékeket a lapszéli jegyzet mindig jelzi, melyik térképen tudjuk követni azok nyomvonalát, illetve a mértékegységek bonyolult tengerében való kiigazodást hivatott táblázatokra is mindig mutat egy-egy jegyzet. A fordítás nyelvezete kiváló, ami mindenképpen előrelépés a majd' 100 éves verzióhoz képest, a segítőjelzetek pedig megkönnyítik mind a szakemberek, mind az érdeklődők számára az eligazodást a római vízellátások tanulmányozása közben.

Meglátásom szerint a kísérőtanulmány a könyv legújyszerűbb és leginkább izgalmasabb nívója. A fordító korábbi munkatapasztalatait remekül beépítve vizsgálja *Frontinust*, beemelve egy újfajta szempontot: *Frontinus*, mint vállalatvezető. A tanulmány nem technikatörténeti megoldások bemutatását tűzi ki célul, inkább az ember feladatát, elhivatottságát, a munka során keletkező problémákat és megoldásokat vizsgálja. Nyíró András olyan témákat is feszeget – amik a kapitalista világunkban teljesen relevánsak – miszerint veszteséges volt-e Róma városát vízzel ellátni, milyen szintű és mértékű korrupció ütötte fel a fejét, illetve a vízkészletek fenntarthatóságának kérdése. Ezeket az aspektusokat *Frontinus* nem egyben tárgyalja, csupán néhány elszórt szöveghelyen tesz említést a kártékony faktorokra. Mindazonáltal a tanulmány ezeket megfelelően rendszerezi, és rá is mutat arra a tényre, miszerint a császárnak különböző óvintézkedéseket kellett meghozni a hatékony működés érdekében. A magyar szakirodalomban általában *Frontinus* mint forrás jelenik meg, *Frontinus* mint *curator aquarum* sokkal kevésbé. A függelékként szolgáló tanulmány mindenképpen segíti a vízellátásról kialakult szakmai kép árnyalását. Továbbá a történettudományok alapvetően is interdiszciplináris jellegét erősíti, hiszen a történeti munka mellett a vezetéstudományi szempontok figyelembevétele is markánsan szerepet játszott a dolgozat elkészülése közben.

A kötet harmadik részében különböző táblázatok, adatbázisok és ábrák segítik az olvasók eligazodását. A teljesség igénye nélkül lássuk, milyen tematikákkal találkozik az olvasó: táblázat készült a rómaiak által használt csövek méreteiről, ábra mutatja be

a közvizek *curatori* állami szervezetét, a térképeken pedig az I. századra elkészült *aqueductusok* nyomvonalait követhetjük végig. Ezek a segédletek új információkat adnak az olvasóknak: bár mindegyik adat *Frontinus* alapján készült, jóllehet rendszerezve és egységbe öntve érthetőbbek és könnyebben kezelhetők.

Összegezve elmondható, hogy már a téma kiválasztása is remek, hiszen az elmúlt évtizedben újra lendületet kapott a *pannoniai*, római kori vízellátások kutatása a magyar régészetben. Ezt jól jelzik az elmúlt években elkészült esettanulmányok, előadások, dolgozatok. Az elkészült kötet kiválóan hoz be új aspektusokat. Olyan megközelítéseket taglal, amelyek korábban nem voltak jellemzők se a nemzetközi, se a magyar szakirodalomban. A kötet a rengeteg adat és információ miatt megfelelően informatív, véleményem szerint nemcsak a szakma, hanem a szélesebb olvasóközönség számára is élvezetes tud lenni.

KOVÁCS NOÉMI
A ROVOTT MÚLTÚ PAPP PIROSKA,
AVAGY EGY SZORGALMAS NŐI BŰNÖZŐ TÖRTÉNETE

Az I. világháború, valamint a világegést követő események társadalmi, gazdasági átalakulást eredményező időszakában elszaporodtak a bűnesetek a magyar fővárosban. A korabeli statisztikákból¹ kirajzolódó, emelkedő tendencia a női bűnelkövetők kontójára írható cselekmények számszerűségében is tetten érhető, amelynek okára a korszak kiváló jogtudósa, dr. Hacker Ervin mutatott rá társadalmi kapillaritás elméletében.² Eszerint a nők nemcsak a munkában vették át az I. világháborúban elesett, és emiatt a két világháború közötti időszakban a társadalomból hiányzó, „aktív” férfiak szerepét, hanem a bűnözésben is. A nő lehetett bűnelkövető, bűntárs, de a bűncselekmény elkövetésére szövetkezett társaság vagy erre vállalkozó férfi „kísérője, figyelője, falazója, felhajtója”³ is. A leggyakoribb bűncselekmény, amelyet a nők elkövettek, az a lopás volt. Elsősorban boltból vagy szállodából loptak, de idősebb nők előszeretettel fosztogattak gyerekeket is. Az illegális prostitúció elterjedése mellett szélhámosság, sikkasztás, jóslás-kuruzslás, zsarolás és emberölés miatt is felelhetek, ez utóbbi esetében leginkább csecsemőgyilkosság vagy magzatelhajtás ügyében vádolták meg a gyengébbik nem képviselőit az ügyészek. A vizsgált korszakban, 1920 és 1941 között Budapesten bíróság elé állított női bűnelkövetők többezernyi büntetőügyéből néhány bírósági anyag megmaradt és kutatható Budapest Főváros Levéltárában.

Ezek mellett a korabeli újságok is elsődleges források a bűntörténések számára. Az úgynevezett rendőri hírlapírók ugyanis a modern hírlapok megszületésétől közvetlenül segítették a bűnüldözők munkáját. Maguk is „nyomoztak”, új információkat szállítottak olvasóiknak, gyakran a detektíveket is beelőzve. Bár

1 Lásd: NYIGRI 1942.

2 Lásd HACKER 1936. 7.

3 TURCSÁNYI 1929. 39.

mozgásterük beszűkült a korszak végére, a bűneseteket feldolgozó újságcikkeik jelentősek és kutatásra érdemesek. Ráadásul a nemzetközi hírek térnyerése mellett, amelyet a magyar média profeszionalizálódásának jeleként értelmezhetünk, a tömegsajtóban szinte napi rendszerességgel közölt⁴ bűnesetek társadalmi visszhangja is hangsúlyosabbá vált a két világháború közötti időszakra.⁵ Minél súlyosabb volt egy bűncselekmény, annál előkelőbb helyre került bizonyos, nagy olvasottságra vágyó, abból „élő” lapokban, és annál többször ejtettek szót róla. Tanulmányom egy fiatal nő esetén keresztül igyekszik bemutatni hazai büntörténetünk egy szeletét, miközben arra keresi a választ, egyedi jelenségnek számított-e e nevezett Papp Piroska a rovott múltúak⁶ társaságában.

A BRUTÁLIS FEJSZÉS GYILKOSSÁG, AMELYRŐL HALLGATTAK A LAPOK

1926. május 25-én, egy keddi napon 19 óra 30 perc körül brutális gyilkosság történt Óbudán, amely során tizenkét fejszecsapással végeztek ki egy iskolaszolgát. A szenzációs eseménynek nagy visszhangja is lehetett volna a másnapi lapokban, de erre a rablógyilkosságra szinte semmilyen utalás nem történt. Az a hírlap, amely minden nagy bűntényről igyekezett elsőként tudósítani, Miklós Andor lapja, *Az Est* nem írt róla egyetlen sort sem, de hallgatott a *8 Órai újság*, a *Friss Újság*, a *Pesti Hírlap* és a *Magyarország* is. Kizárólag az *Újság* című napilap foglalkozott a hétköznapiak nem mondható emberölés körüli eseményekkel, de az sem úgy, ahogy arra számítanánk, vagyis nem az ügy részleteit ismertette, hanem hosszú cikkben fakadt ki a rendőrökre a tetthelyen történtek miatt.

4 A bűnügyi hírek gyakoriságának meghatározására Perényi Roland tett kísérletet a vizsgált korszak előtti időszakban: PERÉNYI 2012. 243.

5 „...a napilapok riportjai szüntelenül nagyobb és nagyobb eseményekről számolnak be. Nemzetközivé lesznek az események. S az egyik esemény túlszárnyalja a másikat. A nyomdák a nagyobb betűknél még nagyobbakat szednek elő, hogy a híradások külső formájában is megközelítsék az eseményekben lévő hatalmas méreteket.” TURCSÁNYI 1929. 13.

6 A Fővárosi Államrendőrség bűnözői névjegyzékének összeállításakor a listának a rovott egyének rövid személyleírással ellátott betűsoros névjegyzéke címet adták. Innen ered a társadalom permére sodródott csoport elnevezése PERÉNYI 2005.

Az újságírók, ahogy az megszokott volt a korban, a rendőri sajtóirodában vártak „a kapásra”. Miután az Óbudai támadás után befutott a riasztás a budapesti rendőrség ügyeletére, azonnal indultak a rendőrök, és velük együtt a lapok tudósítói is. Ez utóbbiak ezúttal hiába, mivel a nyomozók nem segítették őket a munkában.⁷ Dr. Marinovich Jenő budapesti főkapitány ugyanis belső rendeletekkel és bizalmas utasításokkal szabályozta a tudósítói munkát a magyar rendőrség professzionalizálódásának jeleként. Ez volt az első olyan nagy ügy, amelynél a sajtó munkatársait kizárták a tethelyről, mert nem volt szükség a detektíveknek a riporterek „segítségére”. Az újságírók bosszúból kivonultak a rendőri sajtóirodából, és elhatározták, hogy összefognak, és nem közölnek hivatalos rendőri híreket, „amíg a közérdeket súlyosan sértő intézkedések életben vannak.”⁸ A május 25-ének estéjére datálható média- és rendőrségtörténeti esemény mindössze egy napra változtatta meg a detektívek és hírlapírók viszonyát. Május 27-én már részletesen beszámolnak a véres ügy részleteiről az újságírók.

A KÉK JUMPERES GYILKOS

A történet a lapokból és a levéltári forrásokból összeállítható: a gyilkosság után nem sokkal Bernáth Lajos bekopogtatott az óbudai Lajos utca 34. szám alatt álló iskola szoba-konyhás lakásának ajtaján. Aladár nem nyitott ajtót. Megpróbálta lenyomni a kilincset, de nem tudott bemenni, mert be volt zárva az ajtó. Mivel a lakat nem volt ott, ahol lennie kellett volna, amikor az öccse nincs otthon, arra gondolt, biztos kiugrott valahová. Úgy döntött, kimegy a kapu elé, ott várja meg. Ekkor egy kék jumperes⁹, meglehetősen csinos, szép fiatalasszony surrant ki a kapun. Lajos rögtön arra gondolt,

7 MAGYARSÁG 1926. május 27., 7. évf. 117. sz. 4. Elérhetősége: https://adt.arcanum.com/hu/view/MagyarsagMilotayPetho_1926_05/?query=bizotts%C3%A1g+vezet%C5%91je+megakad%C3%A1llyozta+munkat%C3%A1rsunkat&p-g=379&layout=s (Utolsó letöltés: 2023.06.15.)

8 Uo.

9 Sportos, pulóver jellegű, csípő alá érő felsőrész. Divatlexikon, <https://divatmarketing.com/divatlexikon/> (Utolsó letöltés: 2023. 06. 14.)

hogy Aladárnál járhatott, mivel a valófélben lévő iskolaszolga köztudottan rajongott a szebbik nemért. Amikor az idősebb fivér ismét megpróbált benyitni a lakásba, az ajtó kinyílt. A sötétben egészen a szobáig elment, ahol valamiben megbotlott. Gyufát gyújtott, „*annak világánál egy embert látott széttárt karokkal a padlón vérben feküdni.*”¹⁰ A felismerhetetlenségig eltorzult fejű férfit alig lehetett felismerni, mert egy fejszével tizenkétszer sújtott le rá a kék jumperes nő, aki a támadás után a Margit híd budai hídfőjéig utazott a 7-es villamossal, onnan már konflissal hajtatott haza, a Tisza Kálmán tér 23. szám alatti albérletébe. 20 óra 30 perc körül érkezett haza. Először a háztulajdonoshoz kopogtatott be, aki 11 hónapos kisfia tartásdíjaként 500 ezer koronát követelt tőle. Átadott neki 100 ezer koronát azzal a megjegyzéssel, hogy van egymilliója, és ezzel gyakorlatilag elérte a célját. Amikor özv. Bencze Imréné azután érdeklődött, hogy ha ennyi pénze van, miért nem fizeti ki a teljes tartozását, a nő azt mondta, ruhát akar venni és elutazik. Aztán felment a lakásába. A mosdótálban, amit áldozatánál talált, már lemosta a vércseppeket egyetlen harisnyájáról, mégis úgy döntött, még egyszer, jó alaposan kimossa.

A BUDAPESTI DETEKTÍV

Az 1881. évi III. törvénycikk rendelkezett „a közbiztonsági szolgálat szervezéséről”, amely a csendőrség létrehozását jelentette.¹¹ Ebben az évben¹² államosították a fővárosi rendőrséget is, amely Pest, Buda és Óbuda egyesítésekor került a kormány irányítása alá. Ez a Budapesti Magyar Királyi Állami Rendőrségnek

10 Részlet a Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék előtt tárgyalt ügy Budapest Főváros Levéltárában őrzött, 1926. október 2-án meghozott ítélet indokolásának szövegéből, VII.1.d.2005/1927./BFL

11 „A közbiztonsági szolgálat ellátására katonailag szervezett magyar kir. csendőrség állítatik fel.” In.: Magyar Törvénytár 1881. évi törvénycikkek. 1. paragrafus, Franklin-Társulat, Budapest, 1896. 5.

12 1881. évi XXI. törvénycikk a Budapest-fővárosi rendőrségről, <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=88100021.TV&targetdate=&printTitle=1881.+%C3%A9vi+XXI.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev> (Utolsó letöltés: 2023. 06. 14.)

nevezett intézmény a kezdetektől képzett, jól felszerelt személyi állománnyal rendelkezett. A Lajos utcai gyilkosság idején budapesti rendőrségként jó ellátottságúnak számított és kiemelkedő büntetőfelderítettségi mutatókkal büszkélkedhetett.¹³ A korabeli budapesti detektívek nyomozati módszerei világszínvonalúak voltak, eredményeik példaként szolgáltak a vidéken szolgálatot teljesítő, életellenes nyomozást folytató csendőröknek. A fővárosi nyomozók járatosan mozogtak a kor tudományos vívmányainak világában, például rendszeresen segítségül hívták a daktiloszkópiát és ismerték a székesfőváros büntérképét, azokat a helyeket, ahol a rovott múltúak laktak, és ahol „dolgoztak”. A fejszés támadás helyszíne olyan helynek számított, ahol egy bűnelkövető „dolgozik”, de nem lakik ott, meglehetősen előkelő környék volt.

A gyilkosságról szóló cikkek és levéltári források alapján megállapítható, hogy a detektívek szakszerűen jártak el a fejszés ügy felderítésekor. Első lépésként a technikusok nyomokat rögzítettek az áldozat lakásában, a nyomozók pedig igyekeztek megismerni és kikérdezni Bernáth Aladár ismerőseit, hátha tudnak valamit arról, kinek állhatott érdekében a fiatal, életerős férfi halála. Az már a helyszínen kiderült számukra, hogy rablógyilkosság történt, mivel az áldozat pénztárcájából hiányzott a pénze, és elvitték a karikagyűrűjét is. Az csak később vált világossá, hogy 750 ezer koronát zsákmányolt a fejszés gyilkos, akit látszólag valami vagy valaki megzavart, mert a lakásban lévő többi értéket otthagytá. Az már egy későbbi vallomásból válik világossá, hogy még a lakásban volt, amikor az áldozat bátyja bekopogtatott.

Amíg az ujjlenyomatokat rögzítették és fényképek készültek a tetthelyen, dr. Minich Károly királyi törvényszéki orvosszakértő a holttest fölé görnyedt, és megállapította, hogy az áldozat halálát a számos sérülésével kapcsolatos elvérzés és fulladás okozta. *„E sérülések az arcon, homlokon, s a fejnek oldalsó részein, főként a halánték körül, továbbá a mellső nyakterületen és a legfelső*

13 Lásd: NYIGRI 1942.

mellrészekén voltak jelen, amiből az következtethető, hogy az áldozat fekvő helyzetben kapta az összes ütést és pedig nyilván alvó, részegsége folytán beállott öntudatlan állapotában, amire az a körülmény is mutat, hogy semmi nyoma annak, hogy támadója ellen védekezett volna.”¹⁴

PAPP PIROSKA, A ROSSZ ÉLETŰ

A kezdeti lendület után pár napra megrekedt a kék junkeres nő utáni nyomozás. Amíg az újságírók azt bizonygatták, hogy ez az ő hallgatásuk miatt van, a nyomozók igyekeztek ezzel mit sem törődve minél hamarabb megtalálni az iskolaszolga gyilkosát. Egy Dobozi Lajos nevű tanút is kihallgattak, akinek vallomásában az áll, hogy az emberölés napján az egyik ismerősével a Lajos utcai iskola melletti újságosbódé előtt beszélgetett, amikor meglátta Bernáth Aladárt leugrani egy villamoskocsiról. Azt mondta, azt is látta, hogy utána leszállt egy kék jumperes nő, akivel az iskolaszolga bement az épületbe. Mivel a tanúnak tetszett a férfi fiatal vendége és szerette volna egyszer ő is hazakísérni, „jól megnézte” magának, és elindult utánuk. A kapuig követte a párt. Ott végignézte, ahogy Bernáth egy csomagot ad át a nőnek. Amikor a tanú elment mellettük, mindketten köszöntek neki. Ezt az újságok is leírták, de az már az ítéletből derül ki, hogy a nő meglepően mély hangon köszönt vissza, amely annak volt köszönhető, hogy meg volt fázva. Mivel jellegzetes, nem hozzá illő tónus volt, megmaradt a tanú emlékezetében. A cikkek szerint, ahogy a kék jumperes felkelt, máris elindult a Teleki térre, hogy a régi ruháit eladja és újakat vegyen magának. 310 ezer koronát költött el a zsákmányból, amit Bernáth Aladártól szerzett. Vett egy kosztümöt, egy pár cipőt, egy kalapot és egy koffert, aztán délután kihajtott a Keleti pályaudvarra és elutazott a barátjához Tápiószelére, ahol mindössze egy

14 A Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék előtt tárgyalt ügy Budapest Főváros Levéltárában őrzött, 1926. október 2-án meghozott ítélet indokolásának szövegében idézett ig. orvosi jelentésből, VII.1.d.2005/1927./BFL

éjszakát töltött. Másnap reggel ugyanis elfogták a helyi csendőrök és riasztották a budapesti rendőröket, akik kocsival hozták vissza a fővárosba. Innentől felgyorsultak az események. A nyomozók már tudták, hogy a kék jumperes nő neve Papp Piroska. 23 éves, református, kocsordi születésű, budapesti lakos, magyar állampolgár, írástudó, vagyontalan, hajadon, és hamar kiderült, hogy kéjnő is, aki nincs hatóságilag nyilvántartva.¹⁵ Azt már a kék jumperes maga mondta el, hogy a szüleit korán elvesztette, és titkos kéjteljesen kereste meg a pénzét, ami miatt elfogták és 18 éves korában kitiltották a fővárosból. Ő viszont az ítélet ellenére visszatért „dolgozni”. A biztonság kedvéért álnéven, Borsodi Károlynéként vett ki egy szobát a „Csikágó” szélén található Tisza Kálmán tér 23. szám alatti házban özv. Bencze Imrénétől. Arról is tájékoztatta a detektíveket, hogy van egy 11 hónapos kisfia, akiért mindent megtenne. Azt először tagadta, hogy megölte volna az iskolaszolgát, de pár nap múlva beismerő vallomást tett a nyomozóknak, amit a bíróságon visszavont. Az ítéletben leírtak szerint azt mondta, hogy a rendőrök kényszerítették a vallomásra azzal, hogy megütötték, aztán egy előre legépzelt jegyzőkönyvet írtak alá vele.

Később megint változtatott az elmondottakon. Ő támadta meg Bernáth Aladárt, de arra hivatkozott, hogy önvédelemből ölt, mert az fajtalankodni akart vele. Ennek ellentmondott a tanulmányban már említett orvosi jelentés azon része, amelyben a férfi ittaságáról esik szó. Aztán már úgy vallott, hogy eredetileg csak a pénzét akarta elvenni, az már a tetthelyen jutott az eszébe, hogy megöli, amikor meglátta a falnak támasztott fejszét. Amikor Piroskát elfogták, a ridikülijéből előkerült pár, kulcsfontosságúnak bizonyuló bűnjel, néhány gyilkosság napjáról félretett villamosjegy. Emellett a nyomozók birtokában volt a véres fejsze, amit a tetthelyen,

15 Az engedéllyel rendelkező, hatósági nyilvántartásba felvett kéjnőket nevezték „bárca kurvának” 1945 előtt. In.: A magyar nyelv értelmező kéziszótára, Arcanum Digitális Tudománytár, <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/b-1EF8E/barcas-1F594/> (Utolsó letöltés: 2023. 06. 14.)

az áldozat mellett hagyott a gyilkos, és a kék jumpert is lefoglalták, amelyről kiderült, hogy nem is Piroskáé volt, csak kölcsönkérte egy ismerősétől. A budapesti nyomozók ekkor már képesek voltak arra, hogy „felállítsák az idővonalat”. A gyilkosság estéjén Piroska és Aladár együtt mulatott más kéjnőssel, majd ketten elindultak a férfi lakására, ahol a nő végzett vele, hogy megszerezze a pénzét. Azt nem volt nehéz bizonyítani a bíróságon, hogy az anyagi haszonszerzés motiválta a Budapesten szegénysorban élő, a társadalom peremére sodródott, szabolcsi származású, fiatal anyát, akinek saját megélhetésén túl a lakhatását és a kisfia ellátását is meg kellett oldania. Azért ment a háztulajdonoshoz a támadás után, mert a gyereke ellátását rábízta.

A nyomozók számára tehát hamar világossá vált, hogy nemcsak illegális kéjelgéssel gyanúsítható a fiatal, ismerősökkel egy albérletben, de magánéletemben egyedül élő fiatal nő, hanem emberöléssel is, de nem csak Bernáth Aladár meggyilkolása miatt került az igazságszolgáltatási rendszerbe a neve. Egy hónappal a brutális támadás előtt, 1926. április 25-én egy Borsodi Károly nevű tolvajtól elfogadott egy női blúzt, egy kockás szövetaljat, egy selyemblúzt, egy pár lakkcipőt, egy pár női harisnyát és egy tavaszi kabátot, pedig a vád szerint tudta, hogy a férfi lopta ezeket a holmikat. Ezért orgazdasággal vádolták meg. Pár héttel a gyilkosság előtt pedig egy másik tolvaj is megajándékozta Piroskát a kegyei reményében. Schön György¹⁶ az Izabella utca 52. szám alatt található házban lakó Kolmann Máriától lopott. Női ruhák, blúzok, harisnyák, egy méter szövetanyag, több lepedő, kombiné, egy ezüst női karkötő, két ezüst női nyaklánc került Piroskához összesen 500 ezer korona értékben. Ebben az ügyben is orgazdaság lett ellene a vád.

A Bernáth Aladár meggyilkolása miatt szándékos emberölés, rablás és orgazdaság miatt Papp Piroska ellen indult büntetőügyben hónapokig tartott a tárgyalás, amit első fokon 1926.

16 VII.5.c.11494/1926. /BFL

október 2-án zárták le a vádlottat elmarasztaló ítélettel. A Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék 12 év fegyházbüntetésre, 10 év hivatalvesztésre, valamint politikai jogai gyakorlásának felfüggesztésére ítélte, amit a másodfokon eljáró Magyar Királyi Ítéltábla súlyosbított annak ellenére, hogy Piroska és védője¹⁷ igyekezett felmenteni minden vádpont alól. Az 1927. április 3-án kihirdetett döntés értelmében Papp Piroska jogerősen 15 év fegyházbüntetést, 10 év hivatalvesztést kapott politikai jogai gyakorlásának felfüggesztése mellett. Egy férfinak is hasonló büntetést ítéltek volna. Az indokolásban nem esik szó az elítélt neméről, vagy arról, hogy gyermeke van, akiről gondoskodnia kellene, vagyis sem enyhébb, sem szigorúbb büntetést nem kapott a nemére való tekintettel.

A NŐ BÜNTETŐJOGI ÉRTÉKELÉSE

Azóta vitatkoznak a nők büntethetőségének mértékéről, amióta léteznek női bűnözők. A nő büntetőjogi értékeléséről 1943-as érkezésében fejtette ki következtetéseit dr. Angyal Pál jogtudós, aki a nő-kriminalitás természetét a következő tényekből kiindulva vizsgálta: „1. mennyiségileg igen nagy eltérés mutatkozik a férfi- és nő-bűntettek között és hogy 2. minőségileg egészen más vagy legalább is erősen különbözik a nő bűnözése a férfiéétől.”¹⁸ A jogtudós a korabeli bűnügyi statisztikai adatok alapján kiemelte, hogy a magyarországi helyzet is hasonló ahhoz, ami a nagyvilágban tapasztalható. A korszakban a bűncselekmények 75–80%-át férfiak követték el, és mindössze 20–25%-át nők, amit a gyengébbik nem életvezetésével, hivatásával, családban betöltött szerepével, zárkózottabb személyiségével magyarázott, és azzal, hogy egy nő kevésbé van kitéve „bűnös ingereknek”. Kiegészítésként hozzátette, hogy villámcsapás is kevesebb nőt ér, mert egy nő ritkán fordul meg olyan

17 Papp Piroskát dr. Halász Miklós ügyvéd képviselte

18 ANGYAL 2019. 18.

helyeken, ahol nagy ennek a veszélye. Emellett egy nőnek a fizikai ereje sem akkora, mint a férfié, így enyhébb bűncselekmények tettese, ha bűnözésből él. „*Rablást, testi sértést, betöréses lopást nő igen ritkán követ el s ha mégis: az ölésnél mérget, a testi sértésnél maró folyadékot, a vagyon elleni bűncselekményeknél fondorlatot használ.*”¹⁹ Vallásossága is erősebb általában, mint a férfiaké, amely általában már in statu nascendi elnyomja a bűnös gondolatot. Szándékos emberölést pedig még ritkábban követ el nő, ha mégis, hirtelen felindulásból cselekszik. Előfordult, hogy erőszakos párjától szabadult meg, vagy a párját elcsábító vetélytársnőjétől, de az is, hogy saját gyermekét, vagy mostohagyermekét „sanyargatta”, verte. Ami pedig a létért folytatott küzdelmet illeti, a jogtudós kimondja, hogy a korszakban a nők ebben határozottabban hátrányosabb helyzetben vannak, mint a férfiak. Mivel nélkülözik a fizikai erőt vagy csökkentett mértékben számíthatnak rá, kénytelenek praktikákat alkalmazni, például a férfiakat elcsábítva pénzhez jutni. Ennek köszönhető, hogy egy nő „*inkább védekező, mint támadó cselekményekre hajlamos, s innen van, hogy eszközei is inkább fondorlatosak (pl. a behálózás), mint fizikai erőre támaszkodók.*”²⁰ A visszaesés gyakoribb a nőknél, mint a férfiaknál. „*Az egyszer bűncselekményt elkövetett nő szinte a kiközösített sorsát osztja; a bírói büntetésen felül közvéleménybüntetés is kíséri, a társadalom elfordul tőle, vis á vis de rien nehezebben tud visszahelyezkedni az életbe s így vagy bűnöző lesz, vagy prostituált.*”²¹ Ugyanakkor általában nem váltogatja a bűncselekményeket, vagyis orgazdából, tolvajból nem lesz gyilkos vagy rabló. Mindezek alapján a jogtudós arra jutott, hogy a nő kriminalitása különbözik a férfiétól, de nem mennyiségében, hanem minőségében, amelynek oka alapvetően a nők társadalmi beágyazottságában keresendő.

19 Uo. 19.

20 Uo. 22.

21 Uo. 23.

KONKLÚZIÓ

Tanulmányomban arra kerestem a választ, hogy a 23 éves, szabolcsi családból származó, szegénységben élő, illegális kéjnői tevékenységet űző, férfiaktól lopásból származó tárgyakat elfogadó, fejszés gyilkos egyedi jelenség-e a Horthy-korszak Budapestjének rovott múltú világában, és arra jutottam, hogy az. A fennmaradt iratanyagok alapján nincs még egy olyan budapesti női bűnelkövető, aki ilyen brutálisan véghezvitt emberölés mellett még ennyi mindent elkövetett volna, mert nem volt jellemző a nőkre a bűncselekményeket váltogató, halmozati bűnelkövetői életút. Emellett kijelenthetjük, hogy Papp Piroska személye alighanem a rendőrök és a hírlapírók között kialakul „harc” áldozata. A két szakma professzionalizálódásának szövevényes útvesztőjében nem jutott rá elég reflektorfény, annyi, mint a Kodelka-gyilkosság, vagy más ismert, nagy ügyek szereplőire, így róla eddig keveset tudtunk. Itt az idő, hogy az őt megillető helyére tegyük Budapest büntörténetében.

FORRÁSOK

VII.1.d.2005/1927./BFL = A Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék előtt tárgyalta, Budapest Főváros Levéltárában őrzött Papp Piroska ellen szándékos emberölés, rablás és orgazdaság miatt indított per iratanyaga,

VII.5.c.11494/1926. /BFL = A Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék előtt tárgyalta, Budapest Főváros Levéltárában őrzött Schön György elsőrendű vádlott ellen lopás, Papp Piroska másodrendű vádlott ellen orgazdaság miatt indított per iratanyaga,

Magyar Törvénytár 1881. évi törvénycikkek. 1. paragrafus, Franklin-Társulat, Budapest, 1896.

1881. évi XXI. törvénycikk a *Budapest-fővárosi rendőrségről*, <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=88100021.TV&targetdate=&printTitle=1881.+%C3%A9vi+XXI.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev> (Utolsó letöltés: 2023.06.14.)

MAGYARSÁG 1926. május 27., 7. évf. 117. sz. 4. Elérhetősége: https://adt.arcanum.com/hu/view/Magyar%C3%A9gMilotayPetho_1926_05/?query=bizotts%C3%A1g+vezet%C5%91je+megakad%C3%A1llyozta+munkat%C3%A1rsunkat&pg=379&layout=s (Utolsó letöltés: 2023. 06. 15.)

FELHASZNÁLT IRODALOM

ANGYAL 2019 = Angyal Pál dr.: *A nő büntetőjogi értékelése*. DTT, Magyar Jogi Portál, 2019. Online elérhetőség: https://dlib.ogyk.hu/R/EKMX9FGSB-77KTC6RUK1JP3NRTUPPSUMTQK8SKNK9RH4MJ7EXRL-00620?func=-results-jump-full&set_entry=000045&set_number=000377&base=GEN01 (Utolsó letöltés: 2023. 06. 14.)

HACKER 1936 = Hacker Ervin dr.: *Társadalmi kapillaritás és kriminalitás*. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda, Pécs, 1936.

NYIGRI 1942 = Nyigri Imre: *Budapest bűnélete 1881-től 1940-ig: a budapesti rendőrség hatvan éve a bűnügyi statisztika tükrében*. Halász, Budapest, 1942.

PERÉNYI 2005 = Perényi Roland: *A „figyelő, megelőző és felfedező” rendőrség. Egy bűnözői névjegyzék tanulságai*. Budapesti Negyed 13. (2005) 47-48. sz. Online elérhetőség: <https://epa.oszk.hu/00000/00003/00034/perenyi.html> (Utolsó letöltés: 2023. 06. 14.)

PERÉNYI 2012 = Perényi Roland: *A bűn nyomában, A budapesti bűnözés társadalomtörténete 1896–1914*. Uránia Ismeretterjesztő Alapítvány - L'Harmattan, Budapest, 2012.

TURCSÁNYI 1929 = *A modern bűnözés. I. kötet*. Szerk.: Turcsányi Gyula. Rozsnyai Károly, Budapest, 1929.

ABSZTRAKT

Kovács Noémi

A ROVOTT MÚLTÚ PAPP PIROSKA,
AVAGY EGY SZORGALMAS NŐI BŰNÖZŐ TÖRTÉNETE

Hacker Ervin társadalmi kapillaritás elmélete szerint a nők nemcsak a termelésben, vagyis a munkában vették át az I. világháborúban elesett, és emiatt a két világháború közötti magyar társadalomból hiányzó, „aktív” férfiak szerepét, hanem a bűnözésben is, amit a női bűnelkövetők háborús években megnövekedett száma igazol. Az 1920 és 1941 közötti időszakban Budapesten bíróság elé állított nők többeszernyi büntetőügyéből néhány bírósági anyag megmaradt és kutatható Budapest Főváros Levéltárában. A tanulmány az egyik bűnelkövető esetén keresztül igyekszik bemutatni a hazai büntörténet egyik szeletét. A „rovott múltú” Papp Piroska brutalitásban és „szorgalomban” is kimagaslott a többi női bűnelkövető közül. Lopott, rabolt, illegálisan paráználkodott, csalt, hazudott. Ezekért megkapta a büntetését, de orgazdaság és emberölés miatt is elítélték.

Kulcsszavak: női bűnelkövetők, Horthy-korszak, Budapest, büntörténet

LUKA DÁNIEL
AGRÁRPOLITIKAI ÜTKÖZŐPONTOK
ÉS A KOLLEKTIVIZÁLÁS KÉRDÉSE AZ „ÚJ SZAKASZBAN”,
1953–1955

BEVEZETÉS

Az 1953-as év fordulópont volt Magyarország történetében. A kommunista diktatúra politikai, gazdasági és kulturális válságán különböző intézkedések által próbáltak meg enyhíteni, amelyek egy hosszabb folyamatba illeszthetők. Mindezek részben átnyúltak azokon a korszakhatárokon, amelyek a desztalinizációhoz köthető politikai változásokkal függtek össze, miközben a kereteket néhol rigorózan a politika jelölte ki mind 1953 előtt, mind pedig 1955 után. Mindezt néha olyan rugalmatlanság jellemzi, amely immár túlzottan mereven állít korlátokat a forrásértelmezésnek és a forráselemzésnek, továbbá a történeti felfogásnak is. A feltárt források ignorálása szakszerűtlenné tenné a kutatott téma korábbi szempontokat is figyelembe vevő interpretációját.

A magyar történetírásban általában 1948-tól 1953-ig számítódik a kemény sztálinista korszak, 1953-tól 1955 elejéig az „új szakasz”, ezt követően a rákosista–sztálinista restauráció 1956-ig, majd pedig az 1956-os forradalom és szabadságharc, amely utáni évtizedeket a Kádár-korszak öleli fel ismételten csak több időszakra bontva. Számos kérdés vehető fel az „új szakaszt” illetően úgy, hogy azok átnyúlnak a vizsgált időszak kezdő és befejező pontján. Vajon az 1953-as év váratlan és hirtelen fordulópont volt-e Magyarország történetében? Milyen előzményei voltak a bekövetkezett változásoknak? Milyen módon kapcsolódhattak a későbbi gazdasági reformok az agrárium területén az 1956-ig tartó Rákosi-korszakhoz? Az 1953, továbbá az 1956 utáni agrárpolitikai események megértéséhez ezeknek a kérdéseknek a megválaszolása

feltétlenül szükségesnek mutatkozik. Az agrártörténeti témánál nagyobb vetület ugyan, de szintén elengedhetetlen a vizsgálódás szempontjából a kommunista gazdaságpolitika egészét érintő változások felvázolása, s néhol részletesebb bemutatása.

Jócskán voltak, vagy lettek volna elméleti fogódzkodók az 1953-as „új szakasz” kihirdetése előtt, s ezekbe a szakemberek és agrárpolitikusok egy része, már csak tapasztalatánál és korábbi pozíciójánál fogva is, immár nem csak egy, hanem két kézzel kapaszkodhatott 1953 júniusa után. A pártfunkcionáriusok között voltak olyan vidéki származásúak, akik ragaszkodtak a szélsőségesebb, radikálisabb nézetekhez és módszerekhez, s tulajdonképpen rákosista–sztálinistaként a baloldali túlzók közé tartoztak. Ideológiai szempontból a leninizmuson túl még a sztálinizmusban is kerestek támpontot az „új szakasz” támogatói, hogy alátámasszák a lassúbb, fokozatosabb és hosszabb átmeneti szakasz létjogosultságát.

A mezőgazdaság kollektivizálását, vagyis a nagyüzemi, közös földművelés bevezetését olyan ideológiai, agrár- és gazdaságméleti halmazba kellett helyezni, amit a sajátos viszonyok között a „népi demokráciában” valósítanak meg. Mindez úgy kellett, hogy történjen, hogy hivatalosan a kapitalizmusból a szocializmusba történő átmeneti szakasz jellege nem radikális eszközökkel lett volna megszüntetendő, hanem sajátosan, mégis a sztálinista minta alapján. Ez azt is jelentette, hogy még a bolshevik-szovjet új gazdasági politika (NEP) elemei is jelen lehettek a gazdaságban, mint például a szabadpiac és az egyéni érdekelttség. Mi is volt a fent említett halmazban? Például a munkás-paraszt szövetség, a város és a falu közötti kapcsolat és áruforgalom, a lenini hármas jelszó és a NEP magyarországi alkalmazásának a kérdése. Ezek azért is voltak aktuálisak, mivel a felemelt tervek által a gyorsítás okozta gazdasági sebeket már nem lehetett egyszerűen palástolni. A „kettős feladat”, vagyis a mezőgazdasági termelés emelése és közben a kollektivizálás minél gyorsabb végrehajtása egyértelmű agrárpolitikai célkitűzések lettek.

A Magyar Dolgozók Pártja (MDP) általában parasztpolitikaként jelölte meg a vidéket érintő állami és pártbeavatkozások összességét. A parasztpolitikában azonban számos ellentmondás akadt, és ezért például a szövetkezetpolitikát nehezen szinkronizálhatták volna az agrárelmélet bizonyos elemeivel. Legszembetűnőbb példa erre a párt kulákpolitikája. Hivatalosan a kommunista pártállam a korlátozás politikáját követte, vagyis a „kuláknak” minősített gazdálkodókat politikailag, gazdaságilag és kulturálisan is igyekeztek korlátozni. A gyakorlatban azonban a korlátozás átcsapott az „osztályharc” hevében likvidálásá, a kulákgazdaságok felszámolásává.

Az 1956 előtti, így az „új szakaszt” és az azt megelőző sztálinista éveket is előszeretettel tabusította a hatalom a forradalmat követő évtizedekben. A tabusítás egyik elszenvedője éppen Nagy Imre lehetett, aki sok-sok szállal kötődött a mezőgazdasághoz és az agrárpolitikához. Joggal merül fel a kérdés, hogy vajon az „új szakasz” idején, illetve előtte milyen szerepe volt Nagy Imrének az agrárpolitika és az agrárelmélet alakításában, továbbá milyen viták és nézetkülönbségek voltak az agrárszektor aktorjai között a vizsgált években? A hálózat kutatás az egyik olyan területe a modern történetkutatásnak, amely által a feltett kérdésekre a válasz megfogalmazhatóvá válik. A téma interdiszciplináris dimenziója által a kutatási eredmények olyan tudományágakhoz is hozzájárulhatnak, mint például a közgazdaságtan és a jogtudomány.

KORREKCIÓK ÉS A MEZŐGAZDASÁG FEJLESZTÉSE

Az „új szakasz” gazdaságpolitikai korrekciói előmozdították a rendszer konszolidációját, azonban a tervgazdaság gyenge pontjai továbbra is instabilitást jelentettek a gazdasági gépezet egészét tekintve. A későbbi agrárreformerek, akiket a szakirodalomban agrárlobbiként is jelölnek, 1956 előtt is tevékenyek és aktívak voltak. Bár a hangsúly általában a reformok tényleges kidolgozására, előkészítésére, bevezetésére, végrehajtására és hatására lett helyezve a

történeti feldolgozásokban, a reformgondolkodás kialakulásához vezető évek és út már kevésbé került feltérképezésre és elemzésre. A dogmatikus-reformer ellentét 1956 után élesedett ki és csapott össze vehemensebben, s végül az agrárpolitikai tézisekkel 1957-ben a reformerek csapata agrárprogramot adott a Magyar Szocialista Munkáspártnak (MSZMP). Varga Zsuzsanna, a téma nemzetközileg is elismert kutatója akadémiai doktori értekezésében kitért a két kialakuló csoportosulás 1954–1955-ös vitáira az úgynevezett Termelőszövetkezeti Bizottságban. Vajon még korábbra is visszavezethetők az ellentétek, és az átfogó agrárprogram, vagy az agrárpolitikai tézisek igénye? Hogyan illeszkedett a szövetkezetpolitika az agrárelmélet már említett pontjaihoz?

A termelőszövetkezetek alakítása, a kollektivizálás összekapcsolódott a belkereskedelem és élelmezéspolitikai számos problémájával, amelyek a gyors és rövid átszervezés miatt az elmélyülő válságban hatásos megoldást igényeltek. Az agrárpolitikai irányvonalat a pártapparátus mindenkori legfőbb szervei határozták meg. 1948 őszén létrehozták a Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Bizottságot, amely üléseinek jegyzőkönyvei 1951 októberéig bezárólag kutathatók. A párt központi agrárügyi szerve az MDP Központi Vezetőség Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Osztálya (néhány forrásban Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály) lett, amely feltehető, hogy 1952 májusában kapta meg az MDP KV Mezőgazdasági Osztály elnevezést. 1949-től Hegedűs András vezette az osztályt, amelynek megbízott vezetője 1952 szeptemberében Matolcsi János lett. A párt grémiuma különböző fórumokon döntött a politikai irányvonalról, így például az MDP Központi Vezetőségének és Politikai Bizottságának az ülésein, a Titkárságon, vagy épp a pártkongresszuson hozták nyilvánosságra az aktuális határozatok egyes részeit. Meghatározó szerepe volt a pártközpont apparátusának, a gépállomásoknak és a tanácsszerveknek a határozatok végrehajtásában.

Nagy Imre kapcsolatrendszere különösen érdekes lehet az 1956 és az 1953 előtti évek agrártörténetének kutatása szempontjából, egyrészt azért, mert ez egy szinte üres foltja a szakirodalomnak,

másrészt pedig azért, mert a korábbi feldolgozások következtetése árnyalhatóak ezáltal. Vannak személyek, akiket ki lehet emelni a személyi hálók feltárása során. Mennyire releváns Nagy Imrét a középpontba állítani? Számos érv szól amellett, hogy a sztálinista korszak első felét tekintve a kommunista agrárpolitikusok közül ő is előtérbe legyen állítva. Közismert Nagy vitája a pártvezetőségben 1947 után, amikor sztálinista irányt vett a gazdaság- és agrárpolitika, s amely egyre inkább szélsőségesebbé vált.¹ Ellenvéleménye miatt kizárták az agrárügyekből, s eltávolították a legfelsőbb vezetésből. 1950 végétől élelmezési, majd pedig begyűjtési miniszter, akivel a szakirodalom feltételezése szerint Rákosi végrehajtotta a padlássöpréseket, többek között reputációja csökkentése céljából. Vajon teljesen kiszorult Nagy az agrárügyekből és az azokat érintő döntéshozatalból 1948 és 1953 között? Tanári tevékenysége révén foglalkozott agrárelmélettel, részt vett 1949 után is az MDP KV Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Bizottságának az ülésein, és közreműködött az MDP KV Központi Előadói Iroda Agrárelméleti Munkaközösségének a munkájában is.² Élelmezési, majd

1 Lásd például: BARÁTH 2006. 67–80.

2 RAINER M. 2016. 63–64. Tanszékvezető és oktató volt a (Magyar) Közgazdaságtudományi Egyetemen (1953 márciusától Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem néven működött tovább) és a (Magyar) Agrártudományi Egyetemen (1950-től Gödöllőn működött), illetve előadásokat tartott a Zsámbéki Mezőgazdasági Akadémián (1949-ben létesült). Lásd például: NAGY 1950. 280–281. HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 85. cs. jegyzőkönyvek. A jegyzőkönyvek szerint Nagy Imre részt vett az 1950. december 30-i ülésen is, az 1951. év pár fennmaradt jegyzőkönyvében azonban nincs rajta. 1950 decemberétől volt Nagy élelmezési miniszter, és mint ilyen, valószínűsíthetően a minisztérium küldöttje által értesült az ülések lefolyásáról (Hegedüs Tibor által). 1950-ben Nagy vezette az MDP KV Előadói Iroda Agrárpolitikai Munkaközösségét is a következő broszúra szerint: HEGEDÜS 1950. A broszúra az 1950. őszi termelőszövetkezeti kampány előtt jelent meg, a munkaközösség személyi összetételén 1950 szeptemberében történt változás, ekkor már Hegedüs András tüntetették fel vezetőnek. HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 55. cs. 137. ó. e. 1950. szeptember 18. 7. A KV APO javaslata a Központi Előadói Iroda munkaközösségei személyi összetételének részleges megváltoztatására. Előadó: Bíró Zoltán. Az addigi személyi összetételt 1949. október 31-én hagyták jóvá, azonban névsormelléklet nélkül. HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 55. cs. 94. ó. e. 1949. október 31. 5. Káderjavaslatok. Központi Előadói Iroda munkaközösségeinek összetételére vonatkozó javaslat elfogadása. 1950 szeptemberében Nagy a vezető Hegedüs utáni első helyen szerepelt a névjegyzékben. 1950-ben jelent meg Nagy *Agrárpolitikai tanulmányok* című kötete. NAGY 1950.

pedig begyűjtési miniszterként a mezőgazdasághoz kapcsolódó határozatok, illetve belső mezőgazdasági jelentések, helyzetértékelések egy részét ő is megkapta. 1951 márciusától újra az MDP Politikai Bizottságának tagja, 1952 novemberétől pedig a Minisztertanács elnökhelyetteseként az agrárügyeket koordinálta.³ 1953 májusában tartotta székfoglaló előadását a Magyar Tudományos Akadémián.⁴ A források arra engednek következtetni, hogy behatóbban érdekelhette ezekben az években is az átmenet kérdése. Ugyancsak kiemelendő az is, hogy többen foglalkoztak a NEP alkalmazásának kérdéseivel például a jogtudomány, a közgazdaságtan és az agrárelmélet terén 1953 közepét megelőzően.⁵

Agrárpolitikai téren számos elméleti-ideológiai kérdés tisztázása váratott magára. 1951 folyamán az MDP KV Központi Előadói Iroda Agrárpolitikai Munkaközösségét immár Hegedüs András vezette. Az elméleti munkaközösségek munkájáról készült 1951 szeptemberi jelentés szerint az Agrárpolitikai Munkaközösség csupán három témát vitatott meg: 1. Pártunk politikája az egyénileg gazdálkodó dolgozó parasztok termelőszövetkezetekbe való belépése előkészítése érdekében; 2. Szocialista falvaink kérdése; 3. A mezőgazdasági árutermelés alakulása és jelentősége a mezőgazdaság szocialista átszervezése szakaszán. A munkaközösség a megvitatott témákat kiadásra alkalmas formában nem készítette el, mivel arra az álláspontra helyezkedett, hogy az MDP II. kongresszusa (1951. február–március) és a különböző párthatározatok az elvi kérdéseket már rendezték.⁶ Az elméleti munkaközösségek összetételén 1951 októberében történt újra változtatás, majd pedig erre rá egy évvel a következő módosítás is megtörtént.⁷ Az Agrárpolitikai Munkaközösség

3 RAINER M. 2016. 67–69.

4 RAINER M. 1996. 500.

5 NAGY 1953. EÖRSI 1951. *A NEP és magyarországi alkalmazásának egyes kérdései*. 1952.

6 HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 53. cs. 83. ő. e. 1951. szeptember 20. 2. A KV Agitációs és Propaganda Osztályának jelentése a Központi Előadói Iroda elméleti munkaközösségének munkájáról. Előadó: Bíró Zoltán. Határozat a Központi Előadói Iroda elméleti munkaközösségének munkájáról.

7 HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 55. cs. 181. ő. e. 1951. október 8. 6. Káderjavaslatok. Előadói Munkaközösségre vonatkozó javaslatok elfogadása módosításokkal.

munkájával kapcsolatosan általános elégedetlenségről számolt be az MDP KV Agitációs és Propaganda Osztály jelentése 1952 júliusából. Ezek szerint rendszertelenül tartott a munkaközösség üléseket, illetve tagjainak szakmai színvonala is elmaradt a kívánalmaktól. A sztálinista–rákosista agrárpolitikát alátámasztó agrárelmélet alig ha bontakozhatott ki úgy, hogy a gyakorlatban a radikális irányt vett kollektivizálás válságba sodorta a mezőgazdaságot. A munkaközösség minden bizonnyal igyekezett megfelelni a pártvezetés elvárásainak, így például három előadásban vitatta meg a következő témákat, ezeket is, a jelentés szerint, nem a megfelelő színvonalon: bírálta a laza tervezést, visszautasította azokat a helytelen nézeteket, amelyek szerint a mezőgazdaság szocialista átszervezésének szakaszában szükségszerűen csökken a termelés, és elemezték az árutermelés fokozásának lehetőségeit.⁸ Úgy határoztak, hogy az Agrárelméleti Munkaközösséget nem szüntetik meg úgy, mint a többi munkaközösséget (ezeket a Pártfőiskolába tervezték beintegrálni), viszont az új személyi összetételére javaslatot kellett kidolgozni. A javaslat októberre készült el és került az MDP Szervező Bizottsága elé, amely szerint Hont Jánost jelölték meg vezetőnek, míg Nagy Imre továbbra is első helyen maradt a tagok névsorában.⁹ A javaslatot levették a napirendről, majd pedig a következő ülésen, módosítás nélkül, 1952. október 20-án elfogadták.¹⁰

Tudományos-szakmai fórumokon is felvetődhettek agrárelméleti témák és problémák, így például az Agrártudományi Egyetemen, a Termelészövetkezeti Tanácsban (1951-ben hozták létre),

8 HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 54. cs. 203. ó. e. 1952. július 23. 1. A KV APO jelentése a Központi Előadói Iroda elméleti munkaközösségének munkájáról. Előadó: Bíró Zoltán. A KV Iroda észrevételei a jelentéshez. A Titkárság határozata a Központi Előadói Iroda elméleti munkaközösségének munkájáról, 1952. július 30.

9 HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 55. cs. 216. ó. e. 1952. október 13. 9. Különfélék. Az Elméleti Munkaközösségek személyi összetétele. Az MDP Titkársága már szeptemberben elfogadott egy javaslatot arról, hogy Hont János legyen a munkaközösség vezetője. HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 54. cs. 209. ó. e. 1952. szeptember 3. 9. Különfélék. Hont János kinevezése az Agrárpolitikai Munkaközösség vezetőjévé.

10 HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 55. cs. 216. ó. e. 1952. október 13. 9. Különfélék. Az Elméleti Munkaközösségek személyi összetétele.

illetve a Magyar Tudományos Akadémia Agrártudományi Kutatóközpontjában. A szovjetizáció azonban súlyos csapásként érte a mezőgazdasági szakoktatást és kutatást, amely nem, vagy csak nagyon kis mértékben mentesült a marxista–leninista, sztálinista ideológia keretei által megszabott elméleti korlátoktól. Nagy Imre tanárként, részben funkcionáriusként és miniszterként foglalkozott agrárelméleti kérdésekkel. A már említett agrárpolitikai tanulmányok második kötetének a kiadását is tervezte. Az MTA székfoglalójának megtartása idején és előtt is fejtett ki Nagy agrárpolitikai tevékenységet, amikor is már korrekciókra került sor, részben az ő felügyelete alatt. A párt egyik sajtóorgánuma volt a *Tartós Békéért, Népi Demokráciáért* című lap, amelyben nemzetközi cikkek is megjelentek magyar nyelven. A lap tematikája szerint Nagy Imre 1951 második felében tervezett egy írást megjeleníteni, amelynek a címe a következő lett volna: A munkás-paraszt szövetség erősítése Pártunk politikájának alapja.¹¹ A cikk megírása elhúzódott, s így 1952 tavaszán még mindig a tematikában szerepelt a következő címmel: A munkás-paraszt szövetség a Magyar Dolgozók Pártja politikájának alapja.¹² Mivel 1952 folyamán sem jelent meg a cikk, ezért az újra csak akkor került ismét előtérbe, amikor Nagy megtartotta az akadémiai székfoglalóját. 1953 júniusának elején úgy tervezték, hogy a lap magyar nyelvű cikkei között a következő címmel jelent volna meg Nagy Imre írása, a cím alapján a mezőgazdaságra kihegyezve: A munkás-paraszt szövetség gazdasági alapjai a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet szakaszán a népi demokratikus országokban.¹³

11 HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 54. cs. 157. ó. e. 1951. augusztus 22. 6. Különfélék. A Tartós Békéért, Népi Demokráciáért című lap 1951. szeptember–december havi tematikája.

12 HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 54. cs. 188. ó. e. 1952. április 9. 9. Különfélék. A Tartós Békéért, Népi Demokráciáért című folyóirat tematikai terve.

13 HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 54. cs. 246. ó. e. 1953. június 3. 9. Különfélék. A Tartós Békéért, Népi Demokráciáért című folyóirat magyar cikkei. 4. Nagy Imre: A munkás-paraszt szövetség gazdasági alapjai a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet szakaszán a népi demokratikus országokban. Június 20.

A munkás-paraszt szövetség megingását az MDP parasztpolitikája végrehajtása során jelentkező jobb-, illetve baloldali elhajlásoknak tulajdonították. A radikális rákosista pártvezetés igyekezett a jobboldali, lassúbb átalakulást előirányzó módszereket és nézeteket hibáztatni a válság felszínre kerülő szimptomái miatt. Rákosi Mátyás még 1948 őszén kitűzte az elérendő célt, a párttitkár ugyanis három-négy éven belül kollektivizálni kívánta a magyar mezőgazdaságot.¹⁴ A következő években sorra készültek a határozatok a termelészövetkezeti mozgalom „továbbfejlesztéséről”.¹⁵ A kampányidőszakokban a kijelölt falvakban a felülről megszabott terveket gazdasági kényszerítő eszközökkel és sokszor még erőszakosabb módon próbálták teljesíteni. Az 1952-es év több szempontból is meghatározó volt a kommunista párt agrárpolitikája számára, mivel a válságjeleket ekkor már nem lehetett csupán a kedvezőtlen időjárásnak tulajdonítani. 1951-ben irreálisan megemelték az állami begyűjtési kvótákat, miközben a szabadpiaci korlátozások részbeni megszüntetésével fokozni próbálták az agrártermelést a magánszektorban is. A kulákság likvidálása csökkentette a termelés volumenét, így a párt 1952-ben nem térhetett rá a kulákság korlátozásáról hivatalosan is annak likvidálására, illetve a tömeges kollektivizálásra. Az MDP Politikai Bizottsága ezért határozatot hozott az átalakítás lassításáról, amely szerint a teljes kollektivizálás az ötvenes évek közepén kellett, hogy megvalósuljon.¹⁶

14 HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 52. cs. 4. ő. e. 1948. november 27. Rákosi Mátyás referátuma.

15 HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 53. cs. 71. ő. e. 1951. április 6. 1. Jelentés a mezőgazdasági termelészövetkezeti mozgalom helyzetéről és javaslat továbbfejlesztésére. HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 54. cs. 140. ő. e. 1951. április 25. 7. A KV Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztályának javaslata a termelészövetkezeti mozgalom továbbfejlesztésére. Előadó: Erdei Ferenc. HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 54. cs. 221. ő. e. 1952. december 3. 6. A KV Mezőgazdasági Osztályának javaslata a termelészövetkezetek téli számszerű fejlesztésére és a tagosításra. Előadó: Matolcsi János. MDP Központi Vezetőség, szigorúan bizalmas sz. határozat a termelészövetkezetek téli számszerű fejlesztéséről és a tagosításról, 1952. december 12.

16 HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 53. cs. 102. ő. e. 1952. július 17. 1. Javaslat a mezőgazdaság szocialista átszervezésének ütemére. Szigorúan bizalmas sz. a Politikai Bizottság határozata a mezőgazdaság szocialista átszervezésének ütemére, 1952. július 17. A tömeges kollektivizálást a PB-határozat szerint 4-5 év alatt kellett volna végrehajtani.

Az „új szakasz” kihirdetése előtt, még 1953 tavaszán is készült egy határozat az őszi termelőségfejlesztési fejlesztésről.¹⁷ A mezőgazdasági termelés biztosítása prioritást élvezett az „új szakasz” első felében, majd pedig a következő év tavaszán, 1954 áprilisában került újra napirendre a termelőségfejlesztések számszerű növelése, immár a második ötéves terv idejére előrevetítve.¹⁸ A következő javaslat 1954. júniusi, majd pedig 1955. januári, amelyen már érződött a belpolitikai változás, a miniszterelnök, Nagy Imre háttérbe szorítása.¹⁹ 1955 tavaszán már a korábbi rákosista irányvonalnak megfelelően egyre inkább a kollektivizálás ütemének a meggyorsítását helyezték kilátásba.²⁰ A sztálinista–rákosista

- 17 HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 53. cs. 121. ő. e. 1953. május 28. 2. Jelentés a termelőségfejlesztési mozgalom fejlesztésének eddigi tapasztalatairól, és javaslat az őszi fejlesztésre. Határozat a termelőségfejlesztési mozgalom őszi fejlesztésére (1953. május 28.), 1953. június 12.
- 18 HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 53. cs. 170. ő. e. 1954. április 14. 3. A KV Mezőgazdasági Osztályának javaslata a termelőségfejlesztések számszerű növeléséről a második ötéves tervben. Előadó: Hegedüs András.
- 19 HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 53. cs. 183. ő. e. 1954. június 30. 6. Javaslat a termelőségfejlesztési mozgalom továbbfejlesztésére. HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 53. cs. 212. ő. e. 1955. január 19. 5. Javaslat a termelőségfejlesztési mozgalom fejlesztésére. (Napirendről levéve, a következő ülésre halasztva). HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 53. cs. 213. ő. e. 1955. január 26. 2. Javaslat a termelőségfejlesztési mozgalom fejlesztésére. Előadó: Hegedüs András.
- 20 HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 53. cs. 224. ő. e. 1955. április 8. 2. A KV APO, PTO és Mezőgazdasági Osztály közös javaslata a termelőségfejlesztési mozgalom 1955. évi számszerű fejlesztésének feladataira. Előadó: Lőrincz József. Határozat a termelőségfejlesztési mozgalom fejlesztésének egyes feladatairól, 1955. április 19. HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 53. cs. 227. ő. e. 1955. április 23. 3. A PB által kiküldött bizottság előterjesztése a termelőségfejlesztési mozgalom helyzetéről és fejlesztésének irányelveiről. Előadó: Dobi István. HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 53. cs. 233. ő. e. 1955. május 26. 1. Határozati javaslat a mezőgazdaság szocialista átszervezésének és a mezőgazdasági termelés fellendítésének feladatairól. Előadó: Hegedüs András. HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 52. cs. 30. ő. e. 1955. június 7–8. Szigorúan titkos sz. az MDP Központi Vezetőségének határozata a mezőgazdaság szocialista átszervezésének és a mezőgazdasági termelés fellendítésének további feladatairól, 1955. június 7–8. HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 53. cs. 243. ő. e. 1955. augusztus 11. 2. Az FM, a Termelőségfejlesztési Tanács és a KV Mezőgazdasági Osztálya közös jelentése a termelőségfejlesztések számszerű fejlesztéséről és a tagosítás előkészítéséről. Előadó: Erdei Ferenc. HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 54. cs. 381. ő. e. 1955. október 3. 4. Ács Lajos szóbeli javaslata a termelőségfejlesztési mozgalom megszilárdításával és továbbfejlesztésével kapcsolatos intézkedések kidolgozására. HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 53. cs. 259. ő. e. 1955. december 1. 6. Az FM, a Termelőségfejlesztési Tanács és a KV Mezőgazdasági Osztálya közös jelentése a termelőségfejlesztések helyzetéről. Előadó: Matolcsi János. Határozat a termelőségfejlesztések fejlesztéséről, 1955. december 22.

politikai irányba történő visszarendeződés a párt Központi Vezetőségének 1955. márciusi és júniusi határozataiban öltött testet. Utóbbi határozatban meghatározták az 1955-ös és 1956-os évekre a fejlesztési irányszámokat, illetve a második ötéves terv végére a szántóterületek körülbelül 70%-át vizionálták közös művelésbe venni.²¹ A számszerű gyorsítást 1957-től tervezték, hogy ezáltal 1960-ra túlsúlyba kerüljön a szocialista szektor használatában lévő földterület a magángazdálkodókéval szemben.

Mindebből adódóan az egyik legfontosabb szövetkezetpolitikai kérdést a kollektivizálás menetrendje, üteme és módszerei jelenthették az „új szakaszban”. Hogyan folytatódjon a mezőgazdaság szocialista átszervezése? A kilépések közepette ez a kérdés, továbbá a megmaradt termelőszövetkezetek megszilárdítása kerültek a középpontba. A megszilárdítás, mint politikai és gazdasági feladat már 1950–1951-től külön feladatot képezett az állami és pártszervek számára. Elméleti szinten számos szövetkezetpolitikai változtatást előmozdító munkálat és diskurzus kezdődött, így például a termelőszövetkezetek működését, irányítását és termelésének tervezését illetően. Előtérbe került a helyi viszonyok fokozottabb figyelembevétele is a termelési profil kialakítása során, illetve az anyagi ösztönzés és az egyéni érdekeltség fokozása. A lassúbb átmenetben elvi-ideológiai szempontból is tisztázandó volt a tömeges kollektivizálás, mint agrárpolitikai célkitűzés időpontja, módszerei, s ezzel összefüggésben a fokozatosság, a NEP alkalmazása és a szabadpiac kérdése is. A Termelőszövetkezeti Tanács, amelyet 1951 végén hoztak létre, Dobi István vezetésével részt vett a termelőszövetkezetek mintaalapszabálya módosításának a munkálataiban, továbbá felvetődött még az is az „új szakaszban”, hogy készüljön-e különálló szövetkezeti törvény.²²

21 HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 53. cs. 227. ő. e. 1955. április 23. 3. A PB által kiküldött bizottság előterjesztése a termelőszövetkezeti mozgalom helyzetéről és fejlesztésének irányelveiről. Előadó: Dobi István.

22 1.070/1953. (XI.12.) számú minisztertanácsi határozat a mezőgazdasági termelőszövetkezetek alapszabályának megerősítéséről. MAGYAR KÖZLÖNY 1953. november 12., 60. sz. 1.

1953 őszén (az október 31-i KV-ülés hatására) a Minisztertanács határozott arról, hogy kormánybizottságokat fognak alakítani, hogy kidolgozzák többek között a földjogi és a polgári jogi törvénykönyveket. Előbbi előkészítése 1955 tavaszáig tartott, s folytatását szünetek tarkították, míg utóbbié folyamatban volt a rákosista restaurációt átívelően egészen 1959-ig. A KV és a PB októberi üléseinek nemcsak az volt az egyik hozadéka, hogy jelentős jogszabály-előkészítésbe kezdett a kormány, hanem az is, hogy felélénkülhetett a szakemberek által a párt parasztpolitikájáról a diskurzus. Vajon új agrárpolitikai irányvonal meghatározása vette kezdetét, s mindennek része volt-e valamilyen módon egy agrár- vagy/és szövetkezetpolitikai program megalkotása? Az 1953-as „új szakasz” jelentős változást idézett elő, mivel a kollektivizálás tervezett lassítása helyett a kampányszerű szervezést legalábbis átmenetileg, de beszüntették, s ezzel az erőszakos és kényszerített alkalmazó módszerek alkalmazását is erőteljesebb kritika érthette. A válság és a korrekciók folyamatának nem volt szükségszerű menete vagy következménye a radikális agrárpolitika enyhülése vagy enyhítése, viszont mindazoknak, akik elégedetlenkedtek, s akik további változást kívántak előidézni, sokkal nagyobb mozgástere lett, és ezáltal eszmecsere kezdődhetett a szövetkezetesítés folytatásának a részleteiről.

Előtérbe került elméleti és gyakorlati szinten is immár a „két-szektorú” körülmények között, vagyis mind a szocialista kollektív gazdaságok, mind pedig a kapitalista magángazdaságok termelésének a figyelembevételével a mezőgazdaság fejlesztése. Az úgynevezett kettős feladat, vagyis a mezőgazdaság tömeges kollektivizálása és azzal párhuzamosan a termelés növelése lekerülhetett a napi-rendről. A „bővített újratermelés”, ahogy a kommunista közgazdasági szakzsargonban a produktivitást és profitálást lényegében megfogalmazták, azonban nem eredményezhetett kulákosodást a magánszektorban. A kedvezmények és enyhítések pedig részben átmenetileg kellett, hogy konszolidálják a mezőgazdaságot,

legalábbis a rákosista–sztálinista pártemberek szemében.²³ Hosszabb távon az átmeneti időszakban a kétszektorú mezőgazdaság termelésének fejlesztését tervezve több tényezőt is figyelembe kellett venni, így például azt, hogy lassan ki kellett dolgozni a második ötéves terv paramétereit. Az „új szakasz” egyik legfontosabb terméke mégis az 1953 decemberi párt- és kormányhatározat volt a mezőgazdaság fejlesztéséről a következő 2-3 évre, amely az új kormányprogramból eredt, és amelynek intencióját a már említett októberi Központi Vezetőségi ülésen is megerősítettek.²⁴ A határozat részben agrárprogramnak is tekinthető volt.²⁵ A párt új gazdaságpolitikai programja azonban távolról sem volt kész, sőt, arról 1954-ben egészen az év végéig viták folytak.

A termelőszövetkezetek terén az alapszabályt érintően történt változás. 1953 közepe előtt határoztak arról, hogy a III. típusú termelőszövetkezeti csoportot önállósítják egy új alapszabály kiadásával, amelynek tervezetét július 15-ig kellett elkészíteni, vitára közreadni és október 15-ig a Minisztertanács elé terjeszteni elfogadásra.²⁶ A tervezetet a Termelőszövetkezeti Tanács dolgozta

23 1953 júliusa és októbere között a Politikai Bizottság számos, a mezőgazdaságot érintő kérdésben hozott határozatot, így például a mezőgazdasági beruházások növeléséről, a mezőgazdasági népesség számára adókedvezmény nyújtásáról és a termelőszövetkezetek megerősítéséről. SZABÓ 1984a, 55.

24 SZABAD NÉP, *A mezőgazdaság kiváló szakembereinek értekezlete*, 1953. október 20., 11. évf. 293. sz. 1. A mezőgazdaság kiváló tudósai és szakemberei 1953. október 19-én lettek összehívva a parlamentben. SZABAD NÉP, *A mezőgazdasági termelés fejlesztésének kérdései. Nagy Imre elvtárs beszéde a mezőgazdaság kiváló szakembereinek értekezletén*, 1953. október 25., 11. évf. 298. sz. 1–2. FEKETE 1953.

25 HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 53. cs. 148. ő. e. 1953. november 24. 1. Javaslat a Központi Vezetőségnek „A mezőgazdasági termelés általános fellendítéséről” szóló határozatára. Előadó: Hegedűs András. ROMÁNY 2006. 101. VARGA 2020. 171–173. HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 52. cs. 25. ő. e. 1953. október 30. Határozati javaslat (A Politikai Bizottság javaslata a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének 1953. október 31-ei ülésére). A határozatban az „új szakasz” előtt felhalmozódó agrárproblémák jó részét belefoglalták (például gépesítés, termelésirányítás, tudományos munka és szakoktatás).

26 HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 53. cs. 121. ő. e. 2. Jelentés a termelőszövetkezeti mozgalom fejlesztésének eddigi tapasztalatairól és javaslat az őszi fejlesztésre. Határozat a termelőszövetkezeti mozgalom őszi fejlesztésére, 1953. június 12.; 1.070/1953. (XI.12.) számú minisztertanácsi határozat a mezőgazdasági termelőszövetkezetek alapszabályának megerősítéséről. MAGYAR KÖZLÖNY 1953. november 12., 60. sz. 1.

ki, amelyet aztán 1953. szeptember 19–20-án a termelőszövetkezetek és gépállomások élenjáró dolgozóinak III. országos tanácskozásán fogadtak el, utánozva ezzel is még a sztálinista tradíciókat és koreográfiát, ami épp ezért nem volt egyedülálló a szocialista tömbön belül.²⁷ A Minisztertanács 1953 novemberében erősítette meg a mezőgazdasági termelőszövetkezetek alapszabályát.²⁸ A Termelőszövetkezeti Tanácsot az 1951. évi 33. számú törvényerejű rendelet hívta életre, élén Dobi István állt, aki 1952 augusztusától 1967-ig a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának az elnöke, vagyis államfő volt. A Termelőszövetkezeti Tanács üléseiről szórványosan jelentek meg cikkek is, így például az 1954. január végi, február eleji, illetve 1955. februári ülésekről.²⁹ Jelzésértékű volt, hogy az 1954 eleji ülésen mind Nagy Imre, mind pedig Rákosi Mátyás is részt vett. A tanács ülésein a termelőszövetkezetek működésével kapcsolatos problémákról folytattak eszmecsereket a kollektív gazdaságokat vezető elnökök közreműködésével.³⁰

1953 tavaszán készült el a Földművelésügyi Minisztérium és a párt Mezőgazdasági Osztályának a jelentése a mezőgazdasági tudományos munka helyzetének az értékeléséről. A beszámoló április 15-én került napirendre, amelyben kritikus hangvételben fogalmazták meg a mezőgazdasági tudományos munkák során fellelhető problémákat, hibákat és hiányosságokat. Az MTA és az

27 SZABAD NÉP, *A Termelőszövetkezeti Tanács ülése*, 1953. szeptember 15., 11. évf. 258. sz. 1. VIHARSAROK, *A Minisztertanács és a Magyar Dolgozók Pártjának Központi Vezetősége megerősítette a mezőgazdasági termelőszövetkezetek alapszabályát*, 1953. november 13., 9. évf. 266. sz. 1.

28 1.070/1953. (XI.12.) számú minisztertanácsi határozat a mezőgazdasági termelőszövetkezetek alapszabályának megerősítéséről. MAGYAR KÖZLÖNY 1953. november 12., 60. sz. 1.

29 VIHARSAROK, *A Termelőszövetkezeti Tanács ülése*, 1954. január 31., 10. évf. 26. sz. 3. MAGYAR NEMZET, *A Termelőszövetkezeti Tanács ülésének második napja*, 1954. február 2., 10. évf. 27. sz. 4. MAGYAR NEMZET, *Épülő szocializmus, fejlődő termelőszövetkezet*, 1955. február 17., 11. évf. 40. sz. 1.

30 HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 93. cs. 465. ő. e. Termelőszövetkezeti Tanács. Kivonatok a Termelőszövetkezeti Tanács 1954. január 30–31-i ülésének jegyzőkönyvéből, a jövődelmezőség növelése érdekében elhangzott felszólalásokból.

FM azzal lett megbízva, hogy 1953 decemberére szervezzen egy országos mezőgazdasági tudományos tanácskozást, amelyen a népgazdasági feladatokkal összefüggő legfontosabb tudományos munkákat kellett, hogy megvizsgálják.³¹ Kérdéses, hogy a mezőgazdasági tudományos munkákról külön országos értekezlet tartottak-e, mivel a legkiválóbb agrárszakembereket már októberben összehívták, hogy aztán egy decemberig tartó tanácskozáson kidolgozzák a mezőgazdaság fejlesztésének többéves programját. Nem sokkal később, 1954 februárjában pedig egy mezőgazdasági országos találkozóra került sor, ami illeszkedett is a korábbi, őszi határozat célkitűzései közé, mivel az agrártermelés fejlesztésébe nagyobb mértékben kívánták bevonni a szakembereket. Az esemény politikai jelentőségű volt, mivel azon mind Nagy Imre, mind pedig Rákosi Mátyás is részt vett.³² Az értekezlet elnökségének tagja volt Nagy és Rákosi mellett többek között Dobi István is. 1954 márciusában tartották meg a gépállomások élenjáró dolgozóinak, illetve ugyancsak ebben a hónapban a termelészövetkezetek dolgozóinak országos tanácskozását, amelyeken ott volt megint csak Nagy és Rákosi egyaránt.³³ Az MDP 1954. május 24. és 30. között tartotta a III. kongresszusát, amelyen az elfogadott irányelvekben a második ötéves terv időszakára tervezve már szerepelt a termelészövetkezetek számszerű fejlesztése.³⁴

31 HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 54. cs. 239. ő. e. 6. Az MDP KV Mezőgazdasági Osztálya és az FM közös jelentése a mezőgazdasági tudományos munka helyzetéről. Az MDP KV határozata a mezőgazdasági tudományos munka helyzetéről, 1953. április 17.

32 HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 53. cs. 161. ő. e. 1954. február 17. 5. Káderjavaslatok. A PB tagjainak részvétele a mezőgazdasági szakemberek országos értekezletén. SZABAD NÉP, *Mozgósítsunk minden erőt a tavaszi munka sikeréért, a magyar föld felvirágoztatásáért! A mezőgazdaság szakembereinek, vezetőinek és legjobb dolgozóinak országos értekezlete a mezőgazdaság időszerű feladatairól*, 1954. február 23., 12. évf. 54. sz. 1.

33 NÉPLAP, *Megkezdődött a gépállomások élenjáró dolgozóinak kétnapos országos tanácskozása*, 1954. március 13., 11. évf. 61. sz. 1. VASMEGYE, *Termelészövetkezetünk tagjai érezzék felelősséget a mezőgazdasági termelés fellendítéséért. A termelészövetkezetek dolgozóinak országos tanácskozása*, 1954. március 28., 10. évf. 74. sz. 1.

34 SZABÓ 1984a, 89–90. HACSI 1987. 175–176.

A Politikai Bizottság június végén tartott egy ülést, amelyen a termelőszövetkezeti mozgalom került terítékre.³⁵ Ezt követően hozott határozatot a KV 1954. július 7-én a termelőszövetkezetekről, amelynek értelmében a meglévő termelőszövetkezeteket szervezetenként és gazdaságilag is meg kellett erősíteni, továbbá meg kellett akadályozni a termelőszövetkezeti mozgalom csökkenését, miközben kismértékű számszerű fejlődést irányoztak elő.³⁶ 1954 második felében a pártvezetésen belül megélenkült a vita a követendő gazdaságpolitikáról.³⁷ Ezt látszott eldönteni a KV 1954. októberi ülése, azonban 1955 elején Rákosi Mátyás ismét kezébe ragadta a párt irányítását. Nagy Imrét jobboldali opportunistussal vádolták meg, elítélték „revizionista” nézeteit, leváltották tisztségeiből és eltávolították a pártból. A KV 1955. márciusi ülésén történt meg a rákosista–sztálinista értelmű visszarendeződés ideológiai-elméleti téren, amikor is a jobboldali revizionizmusból fakadó antimarxista elemeket felmutató parasztpolitikát élesen megkritizálták.³⁸

EGY NEHÉZKES IRÁNYVÁLTÁS AZ AGRÁRPOLITIKÁBAN: AGRÁRELMÉLET ÉS PROGRAMALKOTÁS

A kommunista párt új politikai és gazdasági irányvonala elméleti-ideológiai tekintetben igencsak gyengén volt alátámasztva, a korrekciók és változtatások továbbfejlesztéséhez pedig többértű és sokoldalú előkészületekre volt szükség. Mindezt tetézte a rákosista-dogmatista kádergarnitúra viszolygása az enyhüléstől, a

35 HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 53. cs. 183. ő. e. 1954. június 30. 6. Javaslat a termelőszövetkezeti mozgalom továbbfejlesztésére.

36 HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 53. cs. 199. ő. e. 1954. október 20. 7. Jelentés a K.V. termelőszövetkezetekre vonatkozó július 7-i határozatának végrehajtásáról. Előadó: Sándi Ottó.

37 A Politikai Bizottság 1954. július 28-i ülésén hozták létre például a Gazdaságpolitikai Bizottságot Gerő Ernő vezetésével. HU-MNL-OL-276. f. 54. cs. 187. ő. e. 1954. július 28. 4. Az OT előterjesztése a népgazdaság fejlesztésének 1955. évi irányelveiről és fő problémáiról. Előadó: Szalai Béla. BARLA 1981: 34–36. SZABÓ 1984b: 37–90. BALOGH 1989. 24. T. VARGA 1998. 112. BARÁTH 2007. 214. 1954 elején létrehoztak egy kormánybizottságot az államapparátus racionalizálása céljából. Vas Zoltán vezetésével pedig 1954 őszére elkészült egy gazdaságpolitikai munkaprogram. BARLA 1981. 41–42. RAINER M. 1998. 11–12.

38 HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 52. cs. 28. ő. e. 1955. március 2–4. A politikai helyzet és a párt feladatai. A Központi Vezetőség határozata. HACSI 1987. 178–179.

felső pártvezetés kettős kommunikációja a társadalom és a párttagság felé, illetve az „új szakasz” végrehajtása során mutatkozó anomáliák. Az elméleti munkálatok egy része a háttérben zajlott, míg a viták egy részét nyilvánosságra hozták, illetve ezek egy része nyilvános volt. A tudományos élet keretei bővültek, a kritika túlélhetett a korábbi korlátokon (kritika-önkritika kettősségén), és immár nemcsak a gazdaságpolitika, hanem a gazdasági rendszer és irányítás megújításán kezdtek munkálkodni. Mindezek miatt szükség volt a közgazdaságtudomány terén a szabadabb gondolkodásra, amelyhez intézményi feltételeket is teremtettek, létrehozták a Közgazdaságtudományi Intézetet, s megjelent a Közgazdasági Szemle. Vita kezdődött a NEP magyarországi alkalmazásáról, elemezték a mezőgazdasági árképzést, tervezést, a város és falu kapcsolatát az áruforgalom szempontjából, a munkás-paraszti szövetséget, továbbá a szabadpiac szerepét az átmenet idején. A felvetett elméleti kérdések egy része, mint már fentebb említésre került, nem volt új keletű, azokat valamilyen szinten már korábban is vizsgálták a sztálini éra első éveiben.³⁹

Rendkívül szorosan kapcsolódott össze az elmélet a gyakorlattal például a központi készletképzés és az élelemgazdálkodás területén. A NEP és a szabadpiac csak egy szelete volt a kérdéskörnek, s mivel a begyűjtés mellett volt még egy sor eszköz, amellyel az állam irányíthatta a készletképzést és az újraelosztást, ezeket is meg kellett vizsgálni a problémák megoldására tett kísérlet során. Az alapvető probléma pedig az volt, hogy a parasztság termelési érdekelttségét nagymértékben csökkentette a begyűjtés, az állami szabadfelvásárlás és a szerződéses termeltetés triója. Mindezek gyakorlatilag gazdálkodási, termelési kényszert róttak a gazdákra. A központi készletképzésnek az intézményi háttérét részben a földművesszövetkezetek alkották, ezeknek a raktárai, telep helyei voltak azok, amelyeken az „áruforgalom”, „kereskedelem” lebonyolódott. A földművesszövetkezetek nemcsak ebből az okból kifolyólag kerültek többször is fókuszba, hanem a kollektivizálás

39 Továbbá lásd a korábban hivatkozott szerzők mellett a következőket: KOVÁCS 1951. MÓD 1953. HORN 1954. FEKETE 1954. SZABÓ – KOPÁTSY 1954. SZABÓ 1954a. SZABÓ 1954b.

végrehajtása kapcsán is. Az alacsonyabb típusú szövetkezetek vagy termelői társulások magja lehetett a földművesszövetkezet, amelyek működésében és irányításában meghatározó szerepet töltött be a Szövetkezetek Országos Szövetsége (SZÖVOSZ).

Már 1953 júniusa előtt kritika érte az állami beavatkozás mértékét, pontosabban a radikális szerződéses termeltetést és a központi szabadfelvásárlást.⁴⁰ A kibontakozó agrárválság hatással volt a politikai döntéshozatalra, így például az 1953 májusában elfogadott minisztertanácsi határozat a földművesszövetkezetek szabadfelvásárlási tevékenységének továbbfejlesztéséről tartalmazta azt, hogy olyan felvásárlási rendszert kellett kialakítani, amely a termelőket fokozottabban érdekeltté tette abban, hogy árufeleslegeiket a földművesszövetkezetek útján értékesítsék. Mindemellett a földművesszövetkezeti kereskedelemben a termelőkkel széles körű és közvetlen kapcsolatot kellett kiépíteni a határozat alapján.⁴¹ Az „új szakaszban” az önkéntes alapú és

40 HU-MNL-OL-XIX-A-83-a 490. sz. jegyzőkönyv, 1953. május 8. 1874/1/TÜK/C/236/KV/HÉ/1953. titkos sz. tervezet Pogácsás György elvtárs részére, MT. A SZÖVOSZ előterjesztése a M.T.-hoz a szabadfelvásárlási tevékenység továbbfejlesztésére, 1953. április 1. Bérces Ágoston. Nagy Imre 1952 novemberétől a Minisztertanács egyik elnökhelyetteseként a mezőgazdaságot felügyelte, a Minisztertanács Hivatala Mezőgazdasági Csoportjának Titkárságán pedig, amelyet Pogácsás György vezetett, egyre kritikusabban voltak az agrárium helyzetét illetően. Bérces Pogácsás 1953. március 28-án kelt véleményére reagált. Pogácsás ezek szerint „istencsapásnak” minősítette a termelési szerződések rendszerét. Bérces arra kérte Pogácsást, hogy revideálja politikai nézetét.

41 HU-MNL-OL-XIX-A-83-a 490. sz. jegyzőkönyv, 1953. május 8. Szövetkezetek Országos Szövetsége, előterjesztés a Minisztertanácshoz a földművesszövetkezetek szabadfelvásárlási tevékenységének továbbfejlesztése, 1953. április 22. Minisztertanács Hivatala, titkos sz. a Határozatok Tára nem közli, a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 0490/7/1953. sz. határozata a földműves-szövetkezetek szabadfelvásárlási tevékenységének továbbfejlesztéséről, 1953. május 8. Továbbá lásd: HU-MNL-OL-XIX-K-1-c 35. ó. e. Jegyzőkönyv a Földművelésügyi Minisztérium Kollégiumának 1953. május 8-án délután 4 órakor a miniszteri tanácsteremben megtartott üléséről. 2. Az 1953/54. évi szerződéses termelési rendszere. Földművelésügyi Minisztérium, titkos sz. javaslat az 1953–54. évi szerződéses termelési szervezetre és rendszerére, 1953. május 6. HU-MNL-OL-XIX-A-2-ee 178. ó. e. D/2137/1953. sz. javaslat a szerződéses növénytermelés fejlesztésére, 1953. június 10. A Minisztertanács Hivatala Mezőgazdasági Csoportja által készített javaslat Pogácsásék korábbi kritikái észrevételeit is tartalmazhatta. Ezek szerint a szerződéses termelés kényszertermeltetésbe csapott át, amely ellentétben állt a párt parasztpolitikájával. Az erőszakoskodások és kényszer miatt a parasztság a szerződéses termelésben második beadást látott. Ebből kifolyólag javasolták, hogy a szerződéskötés előnyös és önkéntes legyen, hogy ezáltal erősítsék a munkás-paraszti szövetséget.

jövedelmezőbb termelési szerződések megkötését szorgalmazták, majd pedig többéves szerződéskötési rendszer bevezetését is tervezték.⁴² Mindez nagymértékben hasonlított a kötelező beszolgáltatás alakulásához, amit alapvetően szintén nem kívántak megszüntetni, hanem többéves rendszerre állítottak át.

A munkás-paraszt szövetségről jelentek meg kiadványok és hangzottak el beszédek 1953 előtt. A szövetség fejlődését a kialakult gazdasági helyzet miatt 1953 második felében behatóbban is megkísérelték tanulmányozni. 1955-ben pedig megjelentették Lenin munkáit ebben a témában, ami önmagában nem oldhatta meg a nomenklatura tagjainak az ideológiai felkészületlenségéből adódó hibáit.⁴³ A Politikai Bizottság az 1953. október 14-iki ülésén vette napirendre az FM jelentését az őszi mezőgazdasági munkákról, a termelőszövetkezetek helyzetéről, továbbá a KV Agitációs és Propaganda Osztályának jelentését és határozatát a pártpropaganda helyzetéről és feladatairól.⁴⁴ A PB határozatára a párt politikájával

42 1.048/1953. (IX. 16.) Mt. h. sz. a szerződéses termelés fejlesztése, Magyar Közlöny 1953. szeptember 16., 45. sz.; 1955-ben tervezték a termelőszövetkezetek számára lehetővé tenni a többéves termelési szerződések megkötését. HU-MNL-OL-XIX-K-7-a 22. ő. e. Begyűjtési Minisztérium Terménybegyűjtési Főosztály, feljegyzés Szobek András miniszter részére, 1955. május 18. Tárgyalási alap az 1955/56. évi szerződéses termelés rendszerének kialakításához. HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 54. cs. 412. ő. e. 1956. szeptember 25. 1. Javaslat a PB és a Titkárság 1956. negyedik negyedévi munkatervére. Előadó: Szőke György. K.V. Mezőgazdasági Osztálya, 2. Javaslat a többéves szerződéses rendszer alapelveire. Határidő: december közepéig.

43 LENIN 1955. HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 54. cs. 346. ő. e. 1954. december 13. Javaslat Lenin: A munkás-paraszt szövetségről című gyűjteményének 8–10.000 példányban való kiadására. A szövetségi politikáról például Nagy Imre 1947 áprilisában már tartott egy rövid rádióbeszédet. HU-MNL-OL-XX-5-h 9. ő. e. Nagy Imre rádióbeszéde 1947. április 13. Munkás-paraszt szövetség és a népi demokrácia. HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 93. 441.c. ő. e. MDP KV Mezőgazdasági Osztály, bizalmas sz. feljegyzés a munkás-paraszt szövetséggel kapcsolatosan vizsgálandó kérdésekről, 1953. október 3. MDP KV Mezőgazdasági Osztály, bizalmas sz. feljegyzés a munkás-paraszt szövetséggel kapcsolatos kérdésekről, 1953. november 10.

44 HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 53. cs. 141. ő. e. 1953. október 14. 2. A KV APO jelentése és határozati javaslata a pártpropaganda helyzetéről és feladatairól. Előadó: Horváth Márton. Mellékelve: Határozat a pártpropaganda helyzetéről és feladatairól. Nyomtatott határozat, kiküldve: 1953. október 26. 4. Az FM jelentése a termelőszövetkezetek helyzetéről. Előadó: Hegedüs András. 5. Az FM jelentése az őszi mezőgazdasági munkákról. Előadó: Hegedüs András.

kapcsolatban felmerült új elméleti kérdések feldolgozására 5-6 tagú munkacsoportokat kellett alakítani. A munkás-paraszt szövetség és mezőgazdaságunk szocialista átszervezésének kérdései elnevezésű munkacsoport vezetője Matolcsi János volt, tagjai pedig a következő személyek: Szabó József, Sándi Ottó, Simó Tibor, Dégen Imre, Lócsei Pál, Fehér Lajos.⁴⁵ A munkacsoport tagjai az egyes résztémákat tézisek formájában dolgozták ki. A munkaterv alapján a következőképp alakult a munkacsoport időbeosztása: október 30-ig megvitatták az anyag vázlatát és felosztották a témákat, november 5-ig összeállították az irodalomjegyzéket, november 20-ig kellett, hogy elkészüljenek a tézisek, majd pedig december elejéig három etapban vitatták meg az anyagokat. A teljes anyagot december 12-re kellett összeállítani, ennek vitája 18-ára volt tervezve, majd pedig ezt követően került sor a véglegesítésre és leadásra december 24-én.⁴⁶ Az üléseken részt vett a tagok mellett Karsai Mihály, Gulyás Pál (a *Termelőszövetkezet* című lap felelős szerkesztője, a mezőgazdaság szocialista átszervezésének szükségessége, feltételei és üteme című témát végül ő dolgozta ki Lócsei Pál helyett), illetve egy Szarvas és egy Kovács nevezetű személy is.

A munkacsoport vázlatában támpontokat és elemzési szempontokat adtak meg az egyes témák téziseihez.⁴⁷ A következő témákat osztották fel kidolgozásra: A munkás-paraszt szövetség kialakulása és fejlődése; A lenini hármas jelszó alkalmazása a szocialista építés jelenlegi szakaszán; A mezőgazdaság szocialista átszervezésének szükségessége; Az önkéntesség és fokozatosság elve;

45 HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 93. cs. 637. ó. e. MDP KV Agitációs és Propaganda Osztály, javaslat „A munkás-paraszt szövetség és a mezőgazdaság szocialista átszervezésének kérdései” c. témát feldolgozó munkacsoport összetételére, 1953. október 23. Matolcsi János, az MDP KV Mezőgazdasági Osztályának a vezetője, Szabó József pártfőiskolai tanár, Sándi Ottó, az MDP KV Mezőgazdasági Osztályon alosztályvezető, Simó Tibor, az MDP KV Agitációs és Propaganda Osztályon alosztályvezető, Dégen Imre, a Szövetkezetek Országos Szövetségének főtitkára, Lócsei Pál, a Szabad Nép munkatársa, Fehér Lajos pedig a Szabad Föld munkatársa volt 1953 őszén. Fehér Lajos plusz egy főként került a bizottságba, a javaslatra és a munkatervre is külön írták rá a nevét.

46 Uo. Munkaterv „a munkás-paraszt szövetség és a mezőgazdaság szocialista átszervezésének kérdései” című téma kidolgozásához, 1953. október 29.

47 Uo. Vázlat „a munkás-paraszt szövetség és a mezőgazdaság szocialista átszervezésének kérdései” c. téma kidolgozásához.

Termelőszövetkezeteink helyzete; A kulákság helyzete és a falusi osztályharc.⁴⁸ A munkaközösség a jegyzőkönyvek szerint november 24-én, december 1-én, december 17-én és december 27-én ült össze a témák megvitatására. A „legpuhább”, az „új szakasznak” megfelelő agrárpolitikai változásokat leginkább kifejező megnyilvánulásai Fehér Lajosnak (*Szabad Föld*) és Dégen Imrének voltak. Csatlakozott hozzájuk a korábbi állami beavatkozás mértékének a bírálatához Matolcsi János és Sándi Ottó is, akik a politikai szélirány fordultával folytatták a rákosista keményvonalasabb intézkedések végrehajtását.⁴⁹ A munkacsoport által kidolgozott agrárelméleti tézisek hasznosítása felemás módon valósulhatott meg. A pártpropagandában két szinten jelenhettek meg a tézisek elméleti mondanivalói, a szűkebb párttagság számára pártideológiai előadásokon, vagy pedig a nyilvánosság számára cikkekben, brosúrákban, kiadványokban, s ugyancsak előadások formájában. A fentebb felsorolt témákról készült tézisek kidolgozói és még további szerzők tollából 1953 végén és 1954 folyamán jelentettek meg cikkeket többek között az MDP *Propagandista* című folyóiratában.⁵⁰ Kérdéses, hogy 1953 decembere után az agrárelméleti kérdések tisztázása milyen intenzitással, milyen intézményes keretek között folytatódnak tovább.

48 Uo. Munkaterv „a munkás-paraszt szövetség és a mezőgazdaság szocialista átszervezésének kérdései” című téma kidolgozásához, 1953. október 29.

49 Uo. Mezőgazdasági Osztály, jegyzőkönyv az 1953. november 24-i munkaközösségi ülésről. Mezőgazdasági Osztály, jegyzőkönyv az 1953. XII. 1-i munkaközösségi ülésről. Mezőgazdasági Osztály, jegyzőkönyv az 1953. XII. 17-i munkaközösségi ülésről. Mezőgazdasági Osztály, jegyzőkönyv a december 27-i munkaközösségi ülésről.

50 LAKOS – LŐCSEI 1954. 174–187. A *Propagandistában* lásd például: Szabó József: A lenini hármasság alkalmazásának néhány kérdése című cikke 1953. évi 11. és 12. számban, Simó Tibor: A mezőgazdaság fejlesztésének néhány elvi kérdése című cikke az 1954. januári számban, Kőteles István: A lenini szövetkezeti terv című cikke az 1954. májusi, Ripp Géza: A szabadpiacról és az állam piacszabályozó szerepéről című cikke az 1954. februári, Karsai Mihály: A kulákság korlátozása című cikke pedig az 1954. januári számban jelent meg. Cikkeket közöltek mindemellett a begyűjtésről és az anyagi érdekltség jelentőségéről, továbbá Lakos Sándor és Lőcsei Pál rámutatott az elmélet és gyakorlat összekapcsolásának fontosságára, például a NEP kérdésének a tanulmányozásakor. Dögei Imre: *A földművesszövetkezetek feladatai a falu áruellátásának megjavításában*. SZABAD NÉP 1953. november 23., 11. évf. 327. sz. 2. Fehér Lajos: *A kulák kulák marad listával vagy lista nélkül*. SZABAD FÖLD 1954. január 24., 10. évf. 4. sz. 5. Erdei Ferenc: *A fokozatosság kérdéséről*. SZABAD NÉP 1954. október 16., 12. évf. 289. sz. 2. FEHÉR 1954.

A Politikai Bizottság 1954. június végi ülésén került napirendre a termelészövetkezeti mozgalom fejlesztése és megerősítése.⁵¹ Ekkor került a PB elé egy javaslat egy bizottság létrehozásáról a termelészövetkezetek politikai, gazdasági és szervezeti megerősítésére, továbbá a kollektivizálás perspektivikus fejlesztésének a kidolgozására. Hét résztémát jelöltek meg úgy, hogy a felmerülő kérdések megválaszolására albizottságokat kellett alakítani.⁵² A javaslat alapján felálló Termelészövetkezeti Bizottság elnöke Hegedüs András lett volna, azonban helyette a Termelészövetkezeti Tanács vezetője, Dobi István lett az elnök. A tagok a javaslat szerint: Matolcsi János, Erdei Ferenc, Dögei Imre, Szőke Mátyás, Fehér Lajos (*Szabad Nép*), Antos István, míg a megalakult bizottság tagjai közé Szőke és Antos helyett Lucza Ferenc és Vörös János kerültek be, továbbá Hegedüs András.⁵³ A tagok az 1953 őszi munkálatokhoz hasonlóan egy-egy résztémát dolgoztak ki.

A specifikusan a termelészövetkezetekre fókuszáló nyílt vagy zárt véleménycserék és viták mellett folyt például a NEP-vita, illetve 1954 folyamán cikkek jelentek meg és folyt a háttérmunka a szabadpiac, a felvásárlás, a szerződéses termelés és a begyűjtés kérdéskörében.⁵⁴ Mindez nemcsak gazdasági (árutermelés, piac- és árszabályozás stb.), hanem agrárelméleti módon (munkás-paraszt szövetség, lenini szövetkezeti terv stb.) kapcsolódott a különböző jogszabály-előkészítések folyamatához és a gazdaságpolitikai döntéshozatalhoz. A bizottság az 1954. július eleji alakuló ülése után

51 HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 53. cs. 183. ő. e. 1954. június 30. 6. Javaslat a termelészövetkezeti mozgalom továbbfejlesztésére.

52 A hét résztéma: *a)* A termelészövetkezetek jövedelmezősége gyorsabb fokozásának feltételei; *b)* A termelészövetkezetek vezetésének megjavítása, káderek képzése; *c)* A tagok munkafegyelmének megjavítása és a munkában való érdekelttség növelése; *d)* Az egyszerűbb szövetkezeti formák szerepe és továbbfejlesztésük lehetősége; *e)* Az állami támogatás mértéke és módja; *f)* A termelészövetkezetek állami irányításának megjavítására irányuló intézkedések; *g)* A termelészövetkezetek és az egyénilleg gazdálkodók kapcsolatának megjavítása.

53 VARGA 2014. 137.

54 Lásd például: FEKETE 1954. CSENDES 1954. SÁGHY 1954. HORN 1954. SZABÓ – KOPÁTSY 1954. SZABÓ 1954b.

a résztémákat kibővítette.⁵⁵ A termelőszövetkezetek megerősítését és fejlesztését a következő öt éves terv időszakára kellett kidolgozni úgy, hogy három hónap volt a feladat elvégzésére.

Ahogy arra Varga Zsuzsanna akadémiai doktori értekezésében rámutatott, két fő csoportosulás formálódott a Termelőszövetkezeti Bizottságon belül.⁵⁶ Az egyik Hegedüs András körül tömörült, aki korábban az MDP KV Mezőgazdasági Osztályát vezette, s ekkor földművelésügyi miniszter volt. A Mezőgazdasági Osztály munkatársai, Matolcsi János és Lucza Ferenc, képviselték a keményebb vonalat az agrárpolitika tekintetében. Hozzájuk húzhatott Dögei Imre, aki a SZÖVOSZ elnöke volt 1949-től 1956-ig. Dögeit az 1954. április elején létrehozott Országos Földművelésügyi Tanács elnökévé is megválasztották. Ugyanekkor lett Dégen Imre a SZÖVOSZ Igazgatóságának az elnöke, Nyers Rezső pedig az elnökhelyettese.⁵⁷ A másik csoportosulás tagjai közé sorolható Fehér Lajos (*Szabad Nép*) és Erdei Ferenc. Varga munkájában kitért arra is, hogy a bizottság tevékenységének a hatásaként bontakozhatott ki 1954 második felében a háztájiról és a fokozatosságról szóló agrárvita.⁵⁸

55 VARGA 2014. 137–138. 1. A gyenge termelőszövetkezetek megerősítésére vonatkozó javaslatok. 2. A termelésre, árutermelésre, üzemszervezésre, gazdálkodásra, beruházásra vonatkozó témakör. 3. A termelésben való érdekelttség növelése, munkaszervezés, munkaegység szerinti jövedelemelosztás és a munkafegyelmre vonatkozó témakör. 4. A könyvelés, pénzgazdálkodás, bankszervekkel kapcsolatos témakör. 5. A termelőszövetkezetek vezetésének megjavítása, káderkérdések, termelőszövetkezeti demokrácia. 6. A háztáji gazdaság, szociális és kulturális ellátottság témakör. 7. A géppálmások feladatai és a gépesítési témakör. 8. Az I. és II. típusú tszcs-k, valamint a szakcsoportok és a fokozatosságra vonatkozó témakör. 9. A termelőszövetkezetek és az egyénileg gazdálkodók kapcsolata, a falu politikai helyzete, a termelőszövetkezeti mozgalom fejlesztésének módja és üteme, az egyszerű szövetkezeti formák szerepe és a falusi pártpolitikai munka témakör. 10. Az állami irányítás, a megyei és járási szervek feladatköre.

56 VARGA 2014. 137.

57 Dégen 1954 áprilisáig a SZÖVOSZ főtitkára volt. Az ötvenes évek elején a Közgazdaságtudományi Egyetemen egy ideig agrárgazdaságtant tanított Nagy Imre mellett. ÉSZAKMAGYARORSZÁG, *Az Országos Földműves-szövetkezeti Tanács megtartotta első ülését*, 1954. április 7., 11. évf. 82. sz. 2. CSELŐTEI 2003. 36–37. FEJÉR 2021. 135. Nyers Rezső 1957-től 1960-ig volt később a SZÖVOSZ elnöke. Őt megelőzően 1956 júniusától októberig Vas Zoltán állt a SZÖVOSZ élén.

58 VARGA 2014. 138–140, 144–147.

A Termelőszövetkezeti Bizottság 1955. február 25-i üléséig, amelyen a termelőszövetkezeti mozgalom fejlesztése és megszilárdítása volt a fő napirendi pont, jelentős előkészítő munkálatok zajlottak elméleti téren.⁵⁹ A bizottság és albizottságai gyakorlatilag a szövetkezetpolitika irányvonalának a meghatározását kapták feladatul. A bizottság tevékenysége részben lefedte a korábbi agrárelméleti előkészítő munka anyagainak egy részét. Foglalkoztak a földrendezéssel és a tagosítással, a TSZ-mozgalom értékelésével, vagy például a TSZ-pártszervezetek helyzetével.⁶⁰ A Dögei Imre vezette albizottság a termelőszövetkezetek növénytermesztésének és állattenyésztésének megjavítására dolgozott ki javaslatokat, kitérve a földrendezésre, az üzemszervezésre, a munkaszervezésre és a munkafegyelemre is.⁶¹ A bizottságban és albizottságaiban a résztémákról számos vitára kerülhetett sor.

Különösen érdekes a Termelőszövetkezeti Bizottság munkájában az, hogy annak vezetésével Dobi Istvánt, a Termelőszövetkezeti Bizottság és a Népköztársaság Elnöki Tanácsának az elnökét bízták meg. A bizottság az Elnöki Tanács Titkárságán tartotta üléseit. Az 1954. július 20-i ülés jegyzőkönyve szerint a bizottságnak az anyagokat augusztus 8-ig kellett elkészíteniük, az összesített anyagot pedig augusztus 20-ig kellett összeállítaniuk. A végleges anyagot szeptember 22-ig készíthette a Termelőszövetkezeti Bizottság. Az archívumban feltárt jegyzőkönyvek alapján megállapítható, hogy a bizottság rendszeresen ülésezett 1955. március közepéig.⁶² Ebből adódóan feltételezhető, hogy a készülő

59 Uo.

60 HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 93. cs. 544. ő. e. Szövetkezeti politika kérdése. Összesen 16 pontban foglalták össze a szövetkezeti politika kérdéseit, többek között a lenini hármás jelszó helyes alkalmazásának biztosítását is, amelyen belül a következő altéma is megtalálható: A kulákság további korlátozásának új feltételei és módszerei. A pontok között szerepelt továbbá a földművesszövetkezetek munkájának értékelése, a mezőgazdasági termelőszövetkezetek alapszabályának továbbfejlesztése és a középparasztok társadalmi és gazdasági helyzete.

61 Uo. Tematika a Dögei Imre vezette albizottság számára, 1954. július 17.

62 HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 93. cs. 515. ő. e. A Termelőszövetkezeti Bizottság értekezleteinek a jegyzőkönyvei, 1954–1955. 1954 novemberéből, decemberéből, továbbá 1955 januárjából nem áll rendelkezésre jegyzőkönyv. Az albizottságok,

anyag témáin történt bővítés, az elméleti hiányosságok és az agrárpolitika ingatagsága is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a szövetkezetpolitikai programalkotásnak, vagy annak alapjának is szánt anyag nem készült el 1954 szeptemberére.

Az értekezleteken a fentebb felsorolt bizottsági tagokon kívül a következő személyek is részt vettek: Béres Sándor, Márczis Antal, Fekete Ferenc, Horváth Lajos, Veres Péter, Guti István, Hodek József, Oláh Márton, Szunyogh Károly, Jámbor István, Munitsz Imre, Töllösi Antal, Horváth Ferenc, Donáth Ferenc, Vörös János, Kopácsi Sándor, Kőpataki József, Mattányi Lajos, Ribjánszky Miklós, Soós Gábor, Latkovics György, Kovács Ferenc, Ács Mihály, Zoványi István, Kakuk Károly, Fekete Ferenc, Sándi Ottó, Szabó Kálmán, Kopácsi János, Hont János, Bándi Gyula, továbbá Kasza, Szentgyörgyi, Szendrődi, Kreiczner és Mészáros nevű személyek. 1954 októberében folytatták az anyag összeállítását a korábbi bizottsági munkákra alapozva. Az albizottságok a Termelősövetkezeti Tanács épületében dolgoztak, a tagok pedig minden egyéb munka alól fel voltak mentve minimum két hétre.⁶³ A felsorolt személyek egy része jórészt a következő résztémák kidolgozásába lett bevonva: az állami gazdaságok és a termelősövetkezetek közötti kapcsolatok (Soós Gábor, Mészáros), az anyagi érdekeltség (Horváth Lajos, Zoványi István, Szentgyörgyi), a termelés és gazdálkodás kérdései (Latkovics György, Ribjánszky Miklós, Kopátsy és Kasza), a szervezeti kérdésekkel összefüggő alapszabály, munkaerő-problémák és kéaderképzés (Ács Mihály, Bándi Gyula), továbbá a pénzgazdálkodás és a számvitel (Mattányi, Kreuczner).⁶⁴

munkacsoportok üléseit különböző helyeken is megtarthatták, így például az Irányelvek a termelősövetkezeti mozgalom megszilárdításához és fejlesztéséhez az elkövetkezendő évekre című anyagot 1954. szeptember 1-jén Hegedüs András, a minisztertanács első elnökhelyettesének a titkárságán tartott értekezleten tárgyalták meg. HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 93. cs. 474. ő. e. Jegyzőkönyv, 1954. szeptember 1. Hegedüs 1954. október 30-ig volt földművelésügyi miniszter, őt Erdei Ferenc követte a miniszteri poszton 1955. november 15-ig.

63 Annak ellenére, hogy az október utáni három hónapból jegyzőkönyv a feltárt anyagban nincsen, valószínűsíthető, hogy tartottak értekezleteket.

64 HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 93. cs. 515. ő. e. A Termelősövetkezeti Bizottság 1954. október 18-i ülésének a jegyzőkönyve. A Termelősövetkezeti Bizottság munkájának megindítása.

A munkába bevont szakemberek egy része nem értett egyet azzal, ahogyan az albizottságok között a résztémák fel lettek osztva. Az átfedéseket mindenesetre igyekeztek korrigálni, illetve a későbbiek során szükség esetén további szakembereket is bevonhattak a munkálatokba.⁶⁵ A bizottság ülésein részt vevők egy része termelőszövetkezeti elnök volt, akik közül többen is a Dobi vezette Termelőszövetkezeti Tanács tagjai voltak. Az október 18-i ülés jegyzőkönyve szerint a Termelőszövetkezeti Bizottságnak együtt kellett működnie a mezőgazdaság általános kérdéseivel foglalkozó bizottsággal. A Termelőszövetkezeti Bizottság a következő 5-6 évre kellett, hogy kidolgozza nemcsak a termelési kérdésekkel, hanem a politikai kérdésekkel kapcsolatos főbb szempontokat. A fő bizottság elnöke továbbra is Dobi István maradt, tagjai pedig Hegedüs András, Dögei Imre, Vörös János, Fehér Lajos (*Szabad Nép*) és Matolcsi János voltak. A munkákat közvetlenül Márczis Antal, Lucza Ferenc és Béres Sándor irányították, az ő feladatuk volt az anyagok összedolgozása is. Ugyancsak 1954 őszén történt változás a Termelőszövetkezeti Tanács összetételében. 1954. november elején tudósított a sajtó arról, hogy a Minisztertanács, a tanács elnökségének javaslatára, felmentette a tanács tagjait, és hogy többek között a következő személyeket nevezte ki új tagoknak: Dögei Imre, Erdei Ferenc, Magyarai András, Kolbai Károly, Márton János, Márczis Antal, Szőke Mátyás, Kakk Károly, György Károly, Kiss Bertalan és Kiss Antal.⁶⁶ 1954 novembere után a rákosista visszarendeződés gátat szabott az új agrárpolitika elméleti-ideológiai kibontakozásának.

65 Az albizottságok összetétele a következőképpen lett kialakítva: termelés és gazdálkodás: Ribjánszky, Kopátsy, Latkovics és Kasza, gépállomás: Soós Gábor és Mézszáros, szövetkezetpolitikai kérdések: Horváth Lajos, Fekete Ferenc és Zoványi, vezetés, kéaderképzés és oktatás: Béres, Ács és Bándi, pénzgazdálkodás: Mattányi, Kreuczer és Szendrődi. A bizottságok vezetői Ribjánszky, Soós, Horváth, Béres és Mattányi voltak.

66 ÉSZAKMAGYARORSZÁG, *Három borsodi tsz-elnök a Termelőszövetkezeti Tanács új tagjai között. Kinevezték a Termelőszövetkezeti Tanács tagjait*, 1954. november 2., 11. évf. 259. sz. 1.

A KOLLEKTIVIZÁLÁS ÜTEME AZ ÁTMENET IDEJÉN: KONCEPCIÓK ÉS NÉZETELTÉRÉSEK

A termelőszövetkezetek szervezésének és taglétszáma növelésének kérdését nem lehetett különválasztani az önkéntesség, a fokozatosság, a munkás-paraszt szövetség, a kollektivizálási módszerek, az állami és szövetkezeti vezetés, a hitel- és pénzgazdálkodás témaköreitől. A termelőszövetkezeteket először szervezetileg és gazdaságilag is meg kellett szilárdítani, hogy így felfejlesztve azok valóban nagyüzemi gazdálkodást folytathassanak. Mindennek egyrészt a termelőszövetkezetekben megtartó ereje lett volna a jövedelmezőség és az anyagi érdekeltség növekedése miatt, másrészt vonzóbbá tette volna az egyéni gazdálkodók előtt a kollektív gazdaságokat. 1954 áprilisában az MDP KV Mezőgazdasági Osztályának a javaslata szerint 2-3 év kellett volna ahhoz, hogy a megszilárdítás eredményes legyen, majd pedig a második öt éves terv idején ütemezve kellett volna a termelőszövetkezetek számszerű növelését elérni. A Mezőgazdasági Osztály úgy kalkulált, hogy 1960-ra körülbelül a szántóföldek 52–57%-a került volna a szocialista szektor használatába.⁶⁷ 1956-ig lassú növekedéssel számoltak, majd pedig 1957-től kezdődött volna a nagyobb mérvű szövetkezetesítés. A javaslatot Matolcsi János és Hegedüs András terjesztették elő.

Az 1954. júniusi javaslat alapján, 1954 nyarán másfél-két százalékos növekedést irányoztak elő, körülbelül 200 000 kh szántóterület-bővüléssel.⁶⁸ Az 1955. januári javaslat szerint pedig *„[...] már ezévben is elő kell segíteni, hogy különösen azokban a községekben, ahol jól működő, példamutató termelőszövetkezetek vannak, az egyénileg dolgozó parasztok nagyobb számban lépjenek be a termelőszövetkezetekbe, illetve alakítsanak új termelőszövetkezeteket.*

67 HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 53. cs. 170. ő. e. 1954. április 14. 3. A KV Mezőgazdasági Osztályának javaslata a termelőszövetkezetek számszerű növeléséről a második öt éves tervben. Előadó: Hegedüs András.

68 HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 53. cs. 183. ő. e. 1954. június 30. 6. Javaslat a termelőszövetkezeti mozgalom továbbfejlesztésére.

[...] Február hónap folyamán már erőteljes agitációt kell szervezni, elsősorban a falusi pártszervezetekre támaszkodva, a meglévő termelőszövetkezetekbe való belépés érdekében és el kell érni, hogy a tavaszi munkák megindulása előtt az ország minden vidékén jelentős számban legyenek belépések”.⁶⁹ A Rákosi-korszakra jellemző módon, a keményvonalasabb politikusok éves szinten meghatározott kollektivizálási ütemet szorgalmaztak, emelkedő százalékarányokkal. Alapvetően egyetértés volt abban, hogy az átmeneti időszakban fokozatosan növekedjék a termelőszövetkezetek száma, taglétszáma és földterülete, és hogy a megfelelő előkészületek után később majd rátérnek a tömeges kollektivizálásra. Az utóbbi célkitűzés azt is jelentette, hogy az átmeneti időszakból átlépnek egy következő szakaszba, s ezáltal a „szocializmus alapjainak lerakásával” megszüntették volna a mezőgazdasági termelés kettősségét.

A kollektivizálás folytatásának, ütemének és módszereinek kérdésében nem volt egyetértés az agrárpolitikusok és szakemberek között. A Termelőszövetkezeti Bizottság 1954. július 20-i ülésén például a második pontba került a termelőszövetkezeti mozgalom számszerű fejlesztésének és a falusi pártpolitikai munka kérdésének a kidolgozása. A bizottság úgy határozott, hogy az elkészítendő vázlatban „Stratégiai tervet kell kidolgozni arra vonatkozóan, hogy milyen ütemben, mennyi idő alatt tudjuk a fejlesztést végrehajtani.”⁷⁰ Az 1954. október 14-i ülésen, a júliusban rehabilitált Donáth Ferenc a következőképpen fogalmazott: „Az, hogy 5 év alatt megháromszorozzuk a termelőszövetkezetek számát, területét, nemcsak irreális, de elkerülhetetlenül visszavisz bennünket a régi politika útjára, arra az útra, amikor nem tartjuk tiszteletben az önkéntességet, amikor kénytelenek leszünk

69 HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 53. cs. 212. ő. e. 1955. január 19. 5. Javaslat a termelőszövetkezeti mozgalom fejlesztésére. (Napirendről levéve, a következő ülésre halasztva). HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 53. cs. 213. ő. e. 1955. január 26. 2. Javaslat a termelőszövetkezeti mozgalom fejlesztésére. Előadó: Hegedüs András.

70 HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 93. cs. 515. ő. e. Jegyzőkönyv a Termelőszövetkezeti Bizottság 1954. július 20-i üléséről.

*különböző rendszabályokkal ezeknek az irányszámoknak betartását véghez vinni.*⁷¹ Erdei a következőt fűzte hozzá a vitához: „Az elkövetkező 3 év időszakában a termelőszövetkezetek megszilárdítása legyen a fő célkitűzés, annyira, hogy emiatt a fejlesztés kérdését általában ne is vessük fel.”⁷² Ahogy változott a politikai irányvonal, 1955 tavaszán a régebbi, rákosista–sztálinista módszerek kerültek előtérbe. A változások kiolvashatóak a bizottság üléseinek a jegyzőkönyveiből. Matolcsi János az 1955. március 5-i ülésen így fogalmazott a már radikálisabb irányba elmozduló anyag tárgyalása közben: „*Helyes, politikus fogalmazás az anyagban, hogy úgy kell a szövetkezeti mozgalmat fejleszteni, hogy évenként gyorsuló legyen ez az ütem.*”⁷³ Ennek a szemléletnek megfelelően készültek a későbbi javaslatok és a határozatok.⁷⁴

71 HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 93. cs. 515. ó. e. Jegyzőkönyv a Termelőszövetkezeti Bizottság 1954. október 14-i üléséről. Donáth Ferencet 1951-ben ítélték el egy koncepció per keretében, 1954 júliusában rehabilitálták. 1954 decemberétől az MTA Közgazdaságtudományi Intézet Mezőgazdasági Osztályának a vezetője, majd pedig igazgatóhelyettes.

72 HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 93. cs. 515. ó. e. Jegyzőkönyv a Termelőszövetkezeti Bizottság 1954. október 14-i üléséről.

73 HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 93. cs. 515. ó. e. Jegyzőkönyv a Termelőszövetkezeti Bizottság 1955. március 5-i üléséről.

74 HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 53. cs. 224. ó. e. 1955. április 8. 2. A KV APO, PTO és Mezőgazdasági Osztály közös javaslata a termelőszövetkezeti mozgalom 1955. évi számszerű fejlesztésének feladataira. Előadó: Lőrincz József. Határozat a termelőszövetkezeti mozgalom fejlesztésének egyes feladatairól, 1955. április 19. HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 53. cs. 227. ó. e. 1955. április 23. 3. A PB által kiküldött bizottság előterjesztése a termelőszövetkezeti mozgalom helyzetéről és fejlesztésének irányelveiről. Előadó: Dobi István. HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 53. cs. 233. ó. e. 1955. május 26. 1. Határozati javaslat a mezőgazdaság szocialista átszervezésének és a mezőgazdasági termelés fellendítésének feladatairól. Előadó: Hegedüs András. HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 52. cs. 30. ó. e. 1955. június 7-8. Szigorúan titkos sz. az MDP Központi Vezetőségének határozata a mezőgazdaság szocialista átszervezésének és a mezőgazdasági termelés fellendítésének további feladatairól, 1955. június 7-8. HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 54. cs. 381. ó. e. 1955. október 3. 4. Ács Lajos szóbeli javaslata a termelőszövetkezeti mozgalom megszilárdításával és továbbfejlesztésével kapcsolatos intézkedések kidolgozására. HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 53. cs. 259. ó. e. 1955. december 1. 6. Az FM, a Termelőszövetkezeti Tanács és a KV Mezőgazdasági Osztálya közös jelentése a termelőszövetkezetek helyzetéről. Előadó: Matolcsi János. Határozat a termelőszövetkezetek fejlesztéséről, 1955. december 22.

Az MDP Mezőgazdasági Osztálya és annak munkatársai tevékenyen részt vettek a bizottság és albizottságainak szövetkezetpolitikai és szövetkezetelméleti munkálkodásában.⁷⁵ 1954 őszére kidolgozták például „A termelőszövetkezetek helyzete és a megszilárdítás, valamint a számszerű fejlődés terén a tennivalók”, majd pedig az „Irányelvek a termelőszövetkezeti mozgalom megszilárdításához és fejlesztéséhez az elkövetkezendő évekre” című anyagokat.⁷⁶ Az osztályon javaslatokat készítettek, többek között a termelőszövetkezeti tagok anyagi érdekeltségének a fokozására, illetve megfogalmaztak egy jelentést a Politikai Bizottság számára a termelőszövetkezeti mozgalom helyzetéről.⁷⁷

A pártpolitikai fordulat közben, 1955 januárjára datált a kollektivizálás tervezett programja, amely részben szövetkezetpolitikai irányelveket is megszabott a következő évekre.⁷⁸ A Politikai Bizottság 1955 januárjában a termelőszövetkezeti mozgalom fejlesztéséről szóló határozatában több kérdést is érintett, mint például az említett 1955 tavaszi kollektivizálási kampányt. A határozat alapján a kollektivizálás számszerű jövőbeni üteméről az erre kiküldött bizottságnak kellett az elkészítendő átfogó javaslatában

75 Például Lucza Ferenc. Matolcsi János volt az MDP KV Mezőgazdasági Osztályának a vezetője (1952 szeptemberétől osztályvezető helyettes volt) 1953 és 1954 folyamán. HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 54. cs. 212. ő. e. 1952. szeptember 24. 5. Káderjavaslatok. Sándi Ottó 1954 és 1955-ben a Mezőgazdasági Osztály helyettes vezetője volt. 1954 novemberétől egy rövid ideig Fehér Lajos (MDP KV Mezőgazdasági Osztály), majd pedig 1955-ben Vincze József állt a Mezőgazdasági Osztály élén.

76 HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 93. cs. 474. ő. e. MDP KV Mezőgazdasági Osztály, a termelőszövetkezetek helyzete és a megszilárdítás, valamint a számszerű fejlődés terén való tennivalók. Szigorúan bizalmas sz. irányelvek a termelőszövetkezeti mozgalom megszilárdításához és fejlesztéséhez az elkövetkező évekre. Javaslat tsz tagok anyagi érdekeltségének a fokozására, 1954. november 20.

77 Uo.; 1954 folyamán már készült hasonló jelentés a termelőszövetkezetek helyzetéről: HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 53. cs. 171. ő. e. 1954. április 21. 4. Az FM és a KV Mezőgazdasági Osztálya közös jelentése a termelőszövetkezeti mozgalom helyzetéről. Előadó: Hegedüs András. Határozat a termelőszövetkezeti mozgalom jelenlegi helyzetéről, 1954. április 29. A következő jelentésről lásd: HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 53. cs. 227. ő. e. 1955. április 23. 3. A PB által kiküldött bizottság előterjesztése a termelőszövetkezeti mozgalom helyzetéről és fejlesztésének irányelveiről. Előadó: Dobi István.

78 HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 93. cs. 465. ő. e. Mezőgazdasági Osztály. A mezőgazdaság szocialista átszervezése előkészítésének és végrehajtásának feladatai, 1955. január 3.

kitérnie.⁷⁹ A bizottsági anyag szerint a kollektivizálást hat év alatt (a második ötéves terv végére) három ütemben kellett végrehajtani, a kijelölt időintervallumokban a kijelölt megyékben.⁸⁰ Az első ütem 1957 nyarán kezdődött volna a következő közigazgatási területeken: Szabolcs déli része, Hajdú, Békés, Szolnok, Csongrád, Fejér és Somogy. Ezt követte volna 1959 nyarán Vas, Zala, Veszprém, Baranya, Tolna és Komárom megyék kollektivizálása. A harmadik ütem 1961 tavaszán Győr, Nógrád, Heves, Borsod, Pest és Bács, illetve Szabolcs északi részében lett volna végrehajtva. Az 1954–1955-től történő politikai visszarendeződés egyik legsúlyosabb következménye az volt, hogy a kommunista párt felgyorsította a kollektivizálás tempóját. A tervek szerint 1960-ra a szocialista szektornak túlsúlyba kellett volna jutnia a mezőgazdaságban. A fejlesztés fő formájának a legfejlettebbnek tekintett, III. típusnak megfelelő mezőgazdasági termelőség-tervezet lett megjelölve. Mindemellett az irányelvek természetesen tartalmazták az alacsonyabb szövetkezeti formák támogatásának a szükségességét, az önkéntesség fontosságát, a munkásság és parasztság szövetségének az erősítését és az 1953 decemberi mezőgazdasági fejlesztés alapján a termelési színvonal növelését. A Termelőség-tervezeti Bizottságban egészen 1955 tavaszáig volt vita arról, hogy melyik szövetkezeti típust preferálják a kollektivizálás során, a mezőgazdasági termelőség-tervezetet, vagy pedig az I. és a II. típusú termelőség-tervezeti csoportokat.⁸¹

79 HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 53. cs. 213. ő. e. 1955. január 26. 2. Javaslat a termelőség-tervezeti mozgalom fejlesztésére. Előadó: Hegedüs András.

80 HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 93. cs. 465. ő. e. Mezőgazdasági Osztály. A mezőgazdaság szocialista átszervezése előkészítésének és végrehajtásának feladatai, 1955. január 3. A javaslat felépítése a következő volt: Bevezető áttekintés a termelőség-tervezeti mozgalomról. A mezőgazdaság szocialista átszervezésének szükségessége hazánkban. A mezőgazdaság szocialista átszervezése előkészítésének feladatai. A mezőgazdaság átszervezésének módszerei és üteme. Irányelvek a tsz.-mozgalom megszilárdításához és fejlesztéséhez az elkövetkező évekre. A mezőgazdaság átszervezésének üteme. Mezőgazdaság szocialista átszervezésének módszerei. A mezőgazdaság átszervezésének politikai előkészítése.

81 HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 53. cs. 227. ő. e. 1955. április 23. 3. A PB által kiküldött bizottság előterjesztése a termelőség-tervezeti mozgalom helyzetéről és fejlesztésének irányelveiről. Előadó: Dobi István.

A keményvonalas koncepció adott volt korábbról, és új agrárelméleti alapokat sem kellett hozzá leraknia senkinek. Az „új szakasz” folyamán erőteljesebben felvetett problémák a termelőszövetkezetek működésével kapcsolatosan nem kerültek le teljesen a napirendről. Az 1955. júniusi párthatározat mindenestre meghatározta az 1955. és 1956. évi irányszámokat, illetve azt is, hogy a második ötéves terv végére immár 70%-a a szántóterületeknek közös művelésbe kellett, hogy kerüljön. A számszerű gyorsítást a korábbi elképzeléseknek megfelelően 1957-től tervezték, hogy ezáltal 1960-ra túlsúlyba kerüljön a szocialista szektor a magánszektorral szemben.

SZÖVETKEZETPOLITIKAI DILEMMÁK: A REFORMFELFOGÁS ÉS A DOGMATIZMUS ELSŐ ÖSSZECSAPÁSA?

A munkabizottsági előkészületek során a balratolódás mellett a párt elméleti-ideológiai irányvonalában is változás következhetett be, mert valószínűsíthető, hogy mindinkább a rákossista szellemiségű pártkáderek határozták meg a követendő mintát az agrárelméleti kérdések során felvetődő problémákra.⁸² A Termelőszövetkezeti Bizottság tevékenysége és a különböző jogszabály-előkészítő munkálatok eredményei közé sorolható a zárt és a nyilvános viták egy része, az agrárpolitikai és agrárelméleti szemlélet átalakulása, formálódása egy kevésbé dogmatikus irányba.

82 HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 54. cs. 347. ó. e. 1954. december 20. 4. A KV APO javaslat a vezető párt- és állami funkcionáriusok számára szervezendő elméleti tanácskozásokra. Előadó: Lakatos Éva. b/ 1955. március: A munkás-paraszt szövetség fejlődése népi demokráciánkban; feladataink a munkás-paraszt szövetség további megerősítése terén. Előkészítőt tartja: Hegedüs András. Vitavezetők: Komócsin Zoltán, Matusek Tivadar, Sándi Ottó, Simó Tibor, Szabó József, Fehér Lajos, Fekete Ferenc. HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 54. cs. 351. ó. e. 1955. január 24. 2. A Szabad Nép elvi-elméleti cikkeinek háromhónapos és a Társadalmi Szemle hathónapos tematikai munkaterve. Előadó: Matusek Tivadar és Havas Ernő. Simon Péter: A munkás-paraszt szövetség tíz éve. A munkás-paraszt szövetség alakulásának történelmi áttekintése. HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 54. cs. 369. ó. e. 1955. június 14. 7. Különlék. Hegedüs András munkás-paraszt szövetségről szóló pártfőiskolai előadásának kiadása. HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 54. cs. 382. ó. e. 1955. október 11. 4. A Szabad Nép elvi-elméleti cikkeinek terve az 1955. október 15-e és december 31-e közötti időszakra. Előadó: Horváth Márton. I. Párt-, általános politikai kérdések. 9./ Az osztályharc éleződése, formái népi demokráciánkban.

Mindezeknek a hatására készültek 1955 folyamán keményvonalasabb vagy az új elgondolásoknak megfelelő tervezetek és javaslatok, amelyek fontos részelemei lehettek annak a folyamatnak, amely 1955-ön és 1956-on átívelően egy folytatólagos diskurzust eredményezett a formálódó két agrárpolitikai csoportosulás között.⁸³ A konfliktusok forrásának egy része egyértelműen 1953 júniusa előtti időszakra vezethető vissza.

A Rákosi-korszak első felében a vezetésbe bevont pártkáderek egy része dogmatikus felfogású volt. Ők voltak többségben az MDP KV Mezőgazdasági Osztályán (Matolcsi János, Hegedüs András, Lucza Ferenc, Sándi Ottó), jelen voltak a Földművelésügyi Minisztériumban és a különböző szövetkezeti szervezetekben (SZÖVOSZ, Termelőszövetkezeti Tanács, Országos Földművelésügyi Tanács, Termelőszövetkezeti Bizottság). Az „új szakasz” idején előtérbe kerültek az agrárszakemberek, akik a rákosi-sztálinista irányvonalától eltérő agrárpolitikát segíthettek elő. A jelentősebb változásokat támogató, később reformokat sürgetők ekkor nem értek el áttörést a pártközpont szakosztályán. Ennek ellenére a szövetkezetek központi országos szervezeteiben ők

83 HU-MNL-OL-XIX-K-1-ah 5. ő. e. Tervezet, ... sz. törvényerejű rendelet az alacsonyabb típusú termelőszövetkezeti csoportok szervezéséről és működéséről, 1955. február 28. HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 93. cs. 543. ő. e. Minisztertanácsi rendelet-tervezet az alacsonyabb típusú termelőszövetkezeti csoportok alakításáról és működéséről, 1955. május 30. A földművelésügyi szervezeteken belül alakult termelői szakcsoportok működési szabályzatának irányelvei. Szövetkezetek Országos Szövetsége, a SZÖVOSZ Igazgatóságának .../1955. sz. határozata a földművelésügyi szervezeteken belüli szakcsoportok termelőszövetkezetekké fejlesztésének elősegítésére, újabb szakcsoportok szervezésére, 1955. augusztus 17. Földművelésügyi Minisztérium, a földművelésügyi, a begyűjtési és a pénzügyminiszter .../1955. számú együttes utasítása a mezőgazdasági termelőszövetkezetek minta-alapszabályának a háztáji gazdaságra vonatkozó rendelkezései érvényesítéséről, 1955. április. A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának .../1955. .../M.T. sz. határozata a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben a terméseredményektől függő munkaegység elszámolásáról, a termelőszövetkezeti tagok többtermelési jutalmáról és a vezetők javadalmazásáról, 1955. január 28. Földművelésügyi Minisztérium, a földművelésügyi miniszter ... számú utasítása a termelőszövetkezetek munkaszervezetének megerősítésére, 1955. február. A Földművelésügyi Miniszter és a SZÖVOSZ Igazgatósága elnökének .../1955. sz. utasítása a termelőszövetkezetek és földművelésügyi szervezetek kapcsolatának megjavítására, 1955. augusztus 8. 2.166/1955. (VII.14.) Mt. h. sz. a földművelésügyi szervezetek tevékenységének továbbfejlesztéséről.

és a velük szimpatizálók befolyással bírhattak. Így például a SZÖVOSZ berkein belül munkálkodott Dégen Imre és Nyers Rezső, a Földművelésügyi Minisztériumot pedig rövid ideig újra Erdei Ferenc vezethette az „új szakaszban”. 1956-tól az agrárpolitikai erővonalak, amelyek az 1953 előtti időszakra is részben visszavezethetők, változóban voltak. Az MDP KV Mezőgazdasági Osztálya lett azok központja, akik az agrárreformok iránt lettek elkötelezettek, míg a Földművelésügyi Minisztérium vezetésében a dogmatikusok voltak a meghatározók.

Feltételezhető és forrásokkal is alátámasztható, hogy bizonyos mértékben a nézeteltérések, véleménykülönbségek már 1953 júniusa előtt is korlátozott konfliktusokhoz, elégedetlenséghez, vagy épp vitákhoz vezettek a párt és állami szerveken belül, illetve között. Mindenesetre a szövetkezetpolitika szinte egészét érintő agrár-elméleti munkálatok és előkészületek a nyílt és/vagy zárt vitákon felszínre hozták a legfontosabb és jelentősebb dilemmákat többek között a kollektivizálással és a termelőszövetkezetekkel kapcsolatosan. Az 1956-os forradalom pedig csak még inkább elmélyíthették a dogmatikusabb, radikálisabb és a reformistább, engedékenyebb szemléletű agrárpolitikai csoport között lévő ellentéteket.⁸⁴

KUTATÁSI EREDMÉNYEK ÉS ÖSSZEGZÉS

1953 júliusától az új kormány olyan széles körű korrekciókat hajtott végre, amelyek enyhítettek a kényszerkollektivizálás által okozott válsághelyezeten. Az ellentmondásos és kiforrott agrár-elméleti alapok nélküli korábbi agrárpolitikát a hosszabb ideig tartó átmenet során kellett felülvizsgálni, erőteljesebben megbírálni és újjáalakítani. Erre nem került azonnal sor 1953 nyarán, vagy ha tervezték is, a munka 1953 őszén vette kezdetét. Szerves és átfogó gazdaságpolitikai program nélkül kezdtek neki a legsürgetőbb

⁸⁴ Külön elemzést igényelne az 1953 júniusa előtti agrárpolitikai változások háttere a konfliktus- és hálózatkutatás szempontjából. A szakirodalom az 1956 utáni időszakról ebből a szemszögből sokkal bővebb.

agrárelméleti kérdések tisztázásának, miközben ebből később ki-nőhetett volna egy komplex agrár- és szövetkezetpolitikai program is. Mindezt valószínűleg a keményvonalasok felismerték, ezért is támogathatták bújtatottan vagy nyíltan már 1954 folyamán a visszarendeződs irányába ható gazdasági intézkedéseket, elképzeléseket, véleményeket és terveket.

Az elméleti-ideológiai alapelvek, alappillérek elengedhetetlenül fontosak lettek volna az „új szakasz” agrárpolitikájának a kiteljesedéséhez. Jelentős volt a háttérben zajló jogszabály-előkészítő munka, illetve nagy jelentősége volt annak, hogy a már bekövetkezett és további változásokat hogyan kommunikálták a párttagságnak a pártoktatás által, továbbá a társadalom tagjai, így például a parasztság számára például népnevelés, falusi pártmunka és a propaganda által. A feldolgozott levéltári anyag rávilágít a vizsgált időszakban azokra a munkálatokra, amelyek által a belpolitikai változások kontextusa, háttere és azok hatásai, dinamikája még jobban értelmezhetők.

Számos gyakorlati kérdést is felvetettek az „új szakasz” agrárpolitikai és elméleti vitái során, így például a NEP alkalmazásának magyarországi módozatait és a népi demokráciák tapasztalatait. Az ország sajátos társadalmi és gazdasági viszonyainak figyelembevétele ezért is volt különösen fontos pontja az agrárpolitikának. Az „új szakasz” során bár reformok a gazdasági rendszert és irányítást érintően nem történtek, az új gazdaságpolitika kísérlete nyomot hagyott a kommunista pártállam működésén. A folyamat átmenetileg megszakadt, viszont a rákosista restauráció nem volt és nem is lehetett már teljes, majd pedig kitört a forradalom és szabadságharc, amelyet ismét egy konszolidáció követett. A Kádár-korszak nem „új szakaszba” kezdett, hanem a jóléti politikára helyezte a hangsúlyt úgy, hogy közben elítélték a baloldali szektáriánus (dogmatikus-sztálinista) és a jobboldali liberális (opportunistá-revizionista) nézeteket is. Ellentmondásos és viszásságos metamorfózisa volt ez a diktatúrának.

Az „új szakasz” agrárelméleti és programalkotási munkálatai több szempontból és módszerrel is megközelíthetők. Ezek közé tartozik a hálózat kutatás, vagy a politikatörténet kombinálása a gazdaság-, társadalom- és jogtörténettel. Viszonylag korán kezdetét vette az agrárszakemberek és agrárpolitikához közel állók diskurzusa a mezőgazdaság gyakorlati és elméleti kérdéseiről. Így például arról, hogy az átmenet idején milyen külakpolitikai intézkedésekre kerüljön sor, vagy hogy mik a teendők az agrártermelés és az áruforgalom megélénkítése és a piacsabályozás terén. A források alátámasztják, hogy az elméleti kavalkád és a gyakorlati végrehajtás által okozott és keletkezett feszültségek, válsághelyzet a párt berkein belül is elégedetlenséget váltott ki. Többek között Nagy Imre személyi kapcsolatrendszerének a feltérképezése számos részletet adhat hozzá ahhoz, hogy az „új szakasz” előtt és közben kik és hogyan járultak hozzá az agrárelmélethez. Kiemelendő a SZÖVOSZ vezetéséből Dégen Imre és az újságíró Fehér Lajos, akik 1953 őszén markánsabban fogalmazták meg az elméleti problémák főbb elemeit.

Az agrár-, szövetkezet- és földbirtokpolitika számára is meghatározó volt az elméleti-ideológiai alapelvek kidolgozása az „új szakaszban”. Mindez azonban vontatott és részleges volt a hullámzó bel- és külpolitika keretei között. A kollektivizálás tervezett ütemterve az előkészítés során egyre keményvonalasabb irányba tolódott. A kommunista párt agrárpolitikájának döntéshozatalában és végrehajtásában résztvevők egy része ellenezte a szélesebb körű korrekciókat, változásokat és később a reformokat, ők 1954–1955-től szorgalmazták a nagyobb ütemű kényszerkollektivizálást. Dögei Imre, Márczis Antal, Sándi Ottó és Matolcsi János egyértelműen a korábbi, rákosista–sztálinista agrárpolitika alapján folytatták volna a mezőgazdaság átalakítását. 1956 után a vita folytatódott a szövetkezetesítés üteméről, módszereiről és az alacsonyabb szövetkezeti formák szerepéről.

FORRÁSOK

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 85. cs. = Magyar Nemzeti Levéltár – (1) Országos Levéltár – M. Az 1945 utáni munkáspártok iratai (1945–2004) M Magyar Dolgozók Pártja M-KS 276 MDP központi szervei (1946–1958) M-KS 276. f. 85 Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Bizottság (1948–1951)

HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 93. cs. = Magyar Nemzeti Levéltár – (1) Országos Levéltár – M. Az 1945 utáni munkáspártok iratai (1945–2004) M Magyar Dolgozók Pártja M-KS 276 MDP központi szervei (1946–1958) M-KS 276. f. 93. Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály (1948–1956): 441.c.; 465.; 474.; 515.; 543.; 544.; 637. ő. e.

HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 52. cs. = Magyar Nemzeti Levéltár – (1) Országos Levéltár – M. Az 1945 utáni munkáspártok iratai (1945–2004) M Magyar Dolgozók Pártja M-KS 276 MDP központi szervei (1946–1958) M-KS 276. f. 52. Központi Vezetőség (1948–1956): 4.; 25.; 28.; 30. ő. e.

HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 53. cs. = Magyar Nemzeti Levéltár – (1) Országos Levéltár – M Az 1945 utáni munkáspártok iratai (1945–2004) – Magyar Dolgozók Pártja (1946–1958) – M-KS 276 MDP Központi szervei (1946–1958) – M-KS 276. f. 53. Politikai Bizottság (1948–1956): 71.; 83.; 102.; 121.; 141.; 148.; 161.; 170.; 171.; 183.; 199.; 212.; 213.; 224.; 227.; 233.; 243.; 259. ő. e.

HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 54. cs. = Magyar Nemzeti Levéltár – (1) Országos Levéltár – M Az 1945 utáni munkáspártok iratai (1945–2004) – Magyar Dolgozók Pártja (1946–1958) – M-KS 276 MDP Központi szervei (1946–1958) – M-KS 276. f. 54. Titkárság (1948–1956): 140.; 157.; 187.; 188.; 203.; 209.; 212.; 221.; 239.; 246.; 351.; 346.; 347.; 369.; 381.; 382.; 412. ő. e.

HU-MNL-OL-M-KS 276. f. 55. cs. = Magyar Nemzeti Levéltár – (1) Országos Levéltár – M Az 1945 utáni munkáspártok iratai (1945–2004) – Magyar Dolgozók Pártja (1946–1958) – M-KS 276 MDP Központi szervei (1946–1958) – M-KS 276. f. 55. Szervező Bizottság (1948–1953): 94.; 137.; 181.; 216. ő. e.

HU-MNL-OL-XIX-A-83-a = Magyar Nemzeti Levéltár – (1) Országos Levéltár – XIX. Az államigazgatás felsőbb szervei (V. osztály) (1862–2014) XIX-A Központi (nem miniszteriális) kormányzati szervek (1944–2002) XIX-A-83 Minisztertanács (Testület) (1944–1990) XIX-A-83-a Jegyzőkönyvek és mellékleteik (1944–1990): 490. sz. jegyzőkönyv

HU-MNL-OL-XIX-K-1-ah = Magyar Nemzeti Levéltár – (1) Országos Levéltár – XIX. (45086) Az államigazgatás felsőbb szervei (VI. osztály) – XIX-K. Mezőgazdaság és Élelmiszerügy – XIX-K 1 Földművelésügyi Minisztérium – XIX-K-1-ah Erdei Ferenc miniszter iratai (1949–1955): 5. ő. e.

HU-MNL-OL-XIX-K-1-c = Magyar Nemzeti Levéltár – (1) Országos Levéltár – XIX. (45086) Az államigazgatás felsőbb szervei (VI. osztály) – XIX-K. Mezőgazdaság és Élelmezésügy – XIX-K 1 Földművelésügyi Minisztérium – XIX-K-1-c TÜK iratok (1946–1967): 35. ő. e.

HU-MNL-OL-XIX-A-2-ee = Magyar Nemzeti Levéltár – (1) Országos Levéltár – XIX. Az államigazgatás felsőbb szervei (V. osztály) XIX-A Központi (nem miniszteriális) kormányzati szervek (1944–2002) XIX-A-2 Minisztertanács Titkársága (1945–1990) XIX-A-2-ee Minisztertanács Titkársága Központi TÜK iratkezelőség (1952–1959): 178. ő. e.

HU-MNL-OL-XIX-K-7-a = Magyar Nemzeti Levéltár – (1) Országos Levéltár – XIX. Az államigazgatás felsőbb szervei (V. osztály) XIX-K Mezőgazdaság- és élelmezésügy (1944–1994) – XIX-K-7 Begyűjtési Minisztérium (1952–1956) XIX-K-7-a Titkárság (1952–1956): 22. ő. e.

HU-MNL-OL-XX-5-h = Magyar Nemzeti Levéltár – (1) Országos Levéltár – XX. A jogszolgáltatás felsőbb szervei (1945–1996) XX-5 Legfelsőbb Bíróság (1949–1999) XX-5-h Vizsgáló Bizottság TÜK iratok (1950–1990) 1956 utáni koncepciók perki iratai, Nagy Imre és társai: 9. ő. e.

NYOMTATOTT FORRÁSOK

Magyar Közlöny 1953. szeptember 16., 45. sz.

Magyar Közlöny 1953. november 12., 60. sz.

SAJTÓ

ÉSZAKMAGYARORSZÁG 1954. április 7., 11. évf. 82. sz.

ÉSZAKMAGYARORSZÁG 1954. november 2., 11. évf. 259. sz.

NÉPLAP 1954. március 13., 11. évf. 61. sz.

SZABAD NÉP 1953. szeptember 15., 11. évf. 258. sz.

SZABAD NÉP 1953. október 20., 11. évf. 293. sz.

SZABAD NÉP 1953. október 25., 11. évf. 298. sz.

SZABAD NÉP 1953. november 23., 11. évf. 327. sz.

SZABAD NÉP 1954. február 23., 12. évf. 54. sz.

SZABAD NÉP 1954. október 16., 12. évf. 289. sz.

VASMEGYE 1954. március 28., 10. évf. 74. sz.

VIHARSAROK 1953. november 13., 9. évf. 266. sz.

VIHARSAROK 1954. január 31., 10. évf. 26. sz.

MAGYAR NEMZET 1954. február 2., 10. évf. 27. sz.

MAGYAR NEMZET 1955. február 17., 11. évf. 40. sz.

FELHASZNÁLT IRODALOM

ÖNÁLLÓ KÖNYVEK

A NEP és magyarországi alkalmazásának egyes kérdései. 1952 = A NEP és magyarországi alkalmazásának egyes kérdései. MDP Központi Előadói Iroda, Budapest, 1952.

HEGEDÜS 1950 = HEGEDÜS András: *Pártunk parasztpolitikájának végrehajtásában mutatkozó elhajlások és ferdítések*. Magyar Dolgozók Pártja Központi Előadói Irodájának előadásai 7. MDP KV Agitációs és Propaganda Osztály, Budapest, 1950.

LENIN 1955 = LENIN, V.I.: *A munkásosztály és a parasztság szövetsége*. Szikra Kiadó, Budapest, 1955.

NAGY 1950 = NAGY Imre: *Agrárpolitikai tanulmányok*. Szikra Kiadó, Budapest, 1950.

RAINER M. 1996 = RAINER M. János: *Nagy Imre. Politikai életrajz I. kötet*. 1956-os Intézet, Budapest, 1996.

RAINER M. 2016 = RAINER M. János: *Nagy Imre*. Nagy Imre Alapítvány, Budapest, 2016.

VARGA 2014 = VARGA Zsuzsanna: *Modelltranszferek keletről és nyugatról: mezőgazdasági termelőszövetkezetek Magyarországon 1949–1989*. Akadémiai doktori értekezés, Budapest, 2014.

KÖNYVFEJEZETEK, TANULMÁNYOK

BARÁTH 2006 = BARÁTH Magdolna: *Gerő Ernő és Nagy Imre vitája, 1947–1949*. In: *1956 és a magyar agrártársadalom*. Szerk. Estók János. Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest, 2006. 67–80.

ROMÁNY 2006 = ROMÁNY Pál: *Az „új szakasz” agrárprogramja*. In: *Nagy Imre és kora. Tanulmányok és források. IV*. Szerk. Sipos Levente. Budapest, 2006. 99–108.

VARGA 2020 = VARGA Zsuzsanna: *Hatalom és parasztság az új szakasz idején*. In: *Nagy Imre és kora. Tanulmányok és források VII*. Szerk. Fodor Fanni. Nagy Imre Alapítvány, Budapest, 2020. 160–178.

FOLYÓIRATBAN MEGJELENT CIKKEK

BALOGH 1989 = BALOGH Sándor: *Politikai reformpróbálkozások és kudarcaik 1953 és 1956 között*. Társadalmi Szemle 44. (1989) 8–9. sz. 19–35.

BARÁTH 2007 = BARÁTH Magdolna: *A Gazdasági Bizottság 1956–1957-ben*. Levéltári Közlemények 78. (2007) 2. sz. 213–251.

BARLA 1981 = BARLA Szabó Ödön: *Gazdaságpolitika és gazdasági fejlődés az MDP KV 1953. júniusi ülése után*. Párttörténeti Közlemények 27. (1981) 2. sz. 3–55.

CSELŐTEI 2003 = CSELŐTEI László: *Dégen Imre: szervező és vezető*. Hidrológiai Közöny 83. (2003) 1. sz. 36–37.

CSENDES 1954 = CSENDES Béla: *Az állami begyűjtés új rendszeréről*. Magyar–Szovjet Közgazdasági Szemle 8. (1954) 2. sz. 135–147.

EÖRSI 1951 = EÖRSI Gyula: *Az új gazdasági politika és polgári jogunk*. Jogtudományi Közöny 6. (1951) 5. sz. 238–245.

FEHÉR 1954 = FEHÉR Lajos: *A kormányintézkedések jelentősége és első eredményei a mezőgazdaság föllendítéséért folyó harcban*. Magyar–Szovjet Közgazdasági Szemle 8. (1954) 3. sz. 226–244.

FEJÉR 2021 = FEJÉR László: *Két 111 éve született mérnök életrajzi gondolatok Dégen Imréről és Mosonyi Emilről*. Vízügyi Közlemények 103. (2021) 1. füzet. 133–144.

FEKETE 1953 = FEKETE Ferenc: *Mezőgazdaságunk fellendítésének nagyszabású programja*. Társadalmi Szemle 8. (1953) 12. sz. 1093–1107.

FEKETE 1954 = FEKETE Ferenc: *Lenin tanítása az agrárkérdésről*. Társadalmi Szemle 9. (1954) 1. sz. 15–36.

HACSI 1987 = HACSI Lajos: *Agrárpolitikai változások az 1953. júniusi fordulat után*. Az Egri Ho Si Minh Tanárképző Főiskola tudományos közleményei, Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Marxizmus–leninizmus 18. (1987) 5. kötet. 167–184.

HORN 1954 = HORN Miklós: *A munkás-paraszt szövetség megszilárdításának magyarországi sajátosságairól*. Társadalmi Szemle 9. (1954) 4. sz. 132–133.

KOVÁCS 1951 = KOVÁCS Péter: *A munkás-paraszt szövetség kérdéséhez*. Társadalmi Szemle 6. (1951) 2. sz. 105–116.

LAKOS – LÖCSEI 1954 = LAKOS Sándor – LÖCSEI Pál: *A „Propagandista” című folyóiratról*. Társadalmi Szemle 9. (1954) 7. sz. 174–187.

MÓD 1953 = MÓD Aladár: *A „nep”-politika és alkalmazásának néhány kérdése pártunk politikájában*. Társadalmi Szemle 8. (1953) 9. sz. 811–828.

NAGY 1953 = NAGY Imre: *A kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet néhány közgazdasági problémája a népi demokratikus országokban*. Társadalmi Szemle 8. (1953) 6. sz. 520–538.

RAINER M. 1998 = RAINER M. János: *Nagy Imre tizenhét hónapjának mérlege. 1953–1955*. Múltunk 10. (1998) 2. sz. 3–22.

SÁGHY 1954 = SÁGHY Vilmos: *A város és a falu közötti árukapcsolat formái és fejlesztésének feladatai*. Társadalmi Szemle 9. (1954) 6. sz. 41–60.

SZABÓ – KOPÁTSY 1954 = SZABÓ Kálmán – KOPÁTSY Sándor: *A mezőgazdasági árak képzésének néhány kérdése*. Közgazdasági Szemle 1. (1954) 2. sz. 143–160.

SZABÓ 1954a = SZABÓ Kálmán: *A közgazdaságtudomány fellendítéséért*. Társadalmi Szemle 9. (1954) 4. sz. 55–74.

SZABÓ 1954b = SZABÓ Kálmán: *A szabadpiac szerepe az új szakaszban*. Társadalmi Szemle 9. (1954) 8–9. sz. 29–51.

SZABÓ 1984a = SZABÓ Bálint: *Gazdasági, politikai változások az 1953. júniusi fordulat után és az MDP III. kongresszusa*. Párttörténeti Közlemények 30. (1984) 1. sz. 52–98.

SZABÓ 1984b = SZABÓ Bálint: *Az MDP politikája 1954. második felében és az 1955. márciusi fordulat*. Párttörténeti Közlemények 30. (1984) 3. sz. 37–90.

T. VARGA 1998 = T. VARGA György: *Útban 1956 felé. Adalékok az „új szakasz” történetéhez*. Társadalmi Szemle 53. (1998) 5. sz. 101–118.

SAJTÓTERMÉKEKBEN MEGJELENT CIKKEK

Dögei Imre: *A földművesszövetkezetek feladatai a falu áruellátásának megjavításában*. SZABAD NÉP 1953. november 23., 11. évf. 327. sz.

Erdei Ferenc: *A fokozatosság kérdéséről*. SZABAD NÉP 1954. október 16., 12. évf. 289. sz.

Fehér Lajos: *A kulák kulák marad listával vagy lista nélkül*. SZABAD FÖLD 1954. január 24., 10. évf. 4. sz.

ABSZTRAKT

Luka Dániel

AGRÁRPOLITIKAI ÜTKÖZŐPONTOK ÉS A KOLLEKTIVIZÁLÁS KÉRDÉSE AZ „ÚJ SZAKASZBAN”, 1953–1955

A második világháború végétől olyan folyamatok kezdődtek a magyar mezőgazdaságban, amelyek mélyreható módon változtatták meg a vidéket, a falvakat és a parasztságot. Annak ellenére, hogy a történeti periodizáció szerint több rövidebb időszak követte egymást például a kommunista párt agrárpolitikájában, a források mégis összeköthetők a kontinuitás elemeivel. Az élesen és kontrasztosan meghúzott választóvonalak nagyrészt a politikatörténethez igazítva szabták meg a történeti gondolkodás mozgásterét a gazdaságtörténeten belül is. A Magyar Dolgozók Pártja parasztpolitikája a rákosista vezetés idején szélsőségesen sztálinista irányba haladt, ami válságközeli állapotot idézett elő 1953-ra. Milyen elvi ellentétek lappantak és törtek részben a felszínre a politikai döntéshozatalban 1953 és 1955 között?

Az „új szakaszban” a hiányzó vagy épp hiányos agrárelméleti alapokat a korábbi „baloldali túlzások” elítélése által a hosszabb időre tervezett átmeneti időszakra próbálták meg kidolgozni. A véleménykülönbségek 1953 júniusa után különböző fórumokon és intézményi keretek között kerülhettek megvitatásra. A helyzet azonban kettős volt; míg a felemelt tervezés és a gazdaságpolitika bírálata kötelező volt, a politikusok egy része ismét a keményvonalasabb agrárpolitikát támogatta a rákosista visszarendeződéssel. 1953 őszén egy munkabizottság látott neki a legfontosabb elvi-ideológiai kérdések alaposabb tisztázásához, 1954 folyamán pedig ez a munka a termelőszövetkezetekre koncentrálva folytatódott. Az egyik leglényegesebb ütközőpont az agrárpolitikusok és a szakemberek között a kollektivizálás folytatása, annak üteme és módszerei voltak. A Nagy Imre-kormány

jelentős előrelépése lett volna egy szövetkezeti jogszabályalkotás, illetve egy olyan szövetkezetpolitikai program, amely az „új szakasz” kiteljesedő agrárpolitikájának részét képezi. Bár 1954 őszétől felgyorsult a belpolitikai változás, a tanulmány bemutatja, hogy az elméleti előkészületek további, reformirányú állami intézkedések alapját is képezhették, amelyek megerősíthették és bővíthették volna az „új szakasz” agrárpolitikáját. A központi párt- és állami szervek forrásanyagának a kutatása további részleteket adhat hozzá a nomenklatúra belső működésének és egyes személyek hálózatának a felvázolásához.

Kulcsszavak: parasztpolitika, agrárelmélet, termelőszövetkezet, NEP, kuláküldözés

PINTÉR TAMÁS
 BARANYA VÁRMEGYE REFORMKORI KÖVETEI
 (1825–1848)¹

BEVEZETÉS

Az országgyűlések kutatása mindig is népszerű témának számított a hazai történetírásban, s az utóbbi évek eredményei alapján, főképp Pálmány Béla,² Szijártó István³ és a *Diaeta Munkacsoport*⁴ tevékenységét kiemelve, elmondható, hogy a téma reneszánszát éli. Bár az országgyűlésekre, és a vármegyei követekre fókuszáló kutatások kétséget kizáróan eredményesek, továbbra is akad teendő a korszak iránt érdeklődő kutatók számára. A vármegyei követválasztásokat vizsgáló tanulmányok esetén elsősorban a különféle botrányokra vagy a kiemelkedő személyek (például Kölcsey, Széchenyi, Deák, Kossuth) követté választásának történetére összpontosító munkák domináltak, de a vármegyei követválasztások is hamar a kutatók fókuszába kerültek.⁵

-
- 1 A tanulmány a 2023. április 21-én Pécsen megrendezett 24. *Multidiszciplináris Tudományos Nemzetközi Konferencia és Hallgatói Versenyen* bemutatott *A reformkori Baranya vármegye országgyűlési követei – Baranya diétai reprezentációja az 1848. évi képviselő-választások előtt* c. előadásom átdolgozott változata.
 - 2 Pálmány 2002; Pálmány 2011; Pálmány Béla: *A magyar rendi országgyűlések történeti almanachja 1790–1812. I–II. kötet*. Budapest, 2019.
 - 3 Szijártó M. István munkásságából kiemelendő: Szijártó 2005; és Szijártó István: *A diéta II. A 18. századi politikai elit társadalom- és kultúrtörténeti megközelítésben*. Budapest, 2021.
 - 4 *Diaeta munkacsoport. A 18. századi magyar országgyűlések történetét kutató csoport honlapja*. Adatbázis. Utolsó frissítés: 2010. (hozzáférés: <http://szijarto.web.elte.hu/diaeta-index.html>, 2023. május 10.)
 - 5 A teljesség igénye nélkül: Braun Sándorné: *Tolna vármegye és a rendi országgyűlések (1807–1847)*. In.: *Tanulmányok Tolna megye történetéből, VIII. kötet*. Szerk.: K. Balogh János, Szekszárd, 1978.; Molnár András: *Deák Ferenc és a zalai liberális ellenzék megbuktatása az 1843-as követválasztáson*. Levéltári Szemle 37. (1987) 2. sz. 47–59.; Erdmann Gyula: *Zemplén vármegye reformellenzéke 1830–1836*. Miskolc, 1989.; Dominkovits Péter: *Tisztújítási rendszabályok a reformkori Győr és Moson megyékben (1832–1847)*. Comitatus 1. (1991) 4. sz., 41–47.; Tilcsik György: *Tisztújítások*

A Dunántúl egyéb vármegyéihez képest, Baranya kapcsán korlátozottabbak a szakirodalmi adottságok. A baranyai vizsgálatok többsége a vármegyei tisztikarra, illetve az 1847–1850 közötti időszakra fókuszált,⁶ közöttük is kiemelkedett Batthyány Kázmér alakja, illetve az 1848. évi, első népképviselési választások témája.⁷ A reformkori baranyai követválasztások alulreprezentáltságának elsődleges okát az alapkutatások hiányában azonosíthatjuk, kevés esetben áll rendelkezésre publikált archontológiai adattár, de a követek életútjai is ritkán képezték tanulmányok vizsgálati pontjait.⁸ A szakirodalommal szemben, a levéltári forrásbázisban már sokkal nagyobb lehetőségek adódnak. A követek karrierútjainak, és a választások rekonstruálásához a vármegyei jegyzőkönyvek nyújtották az elsődleges forráscsoportot, de a tisztikarra és a

és országgyűlési követválasztások a reformkorban Vas megyében. In.: *Előadások Vas megye történetéről III.* Szerk.: Tilcsik György. Vas megyei levéltári füzetek, 9. Szombathely, 2000. 19–38.; Pálmány Béla: *A reformkor pozsonyi követei.* In.: *Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel.* Szerk.: Czoch Gábor. Kaligram, Pozsony, 2005. 338–360.; Bogárné Katalin: *Kisnemesek az 1843-as Zala megyei követválasztáson.* In.: *Folia Historica XXIV. kötet. Magyar Nemzeti Múzeum évkönyve,* Budapest, 2006. 5–10.; Molnár András: *Követválasztás Zala megyében, 1843 augusztusában (Galsai Kovách Ernő visszaemlékezése).* Pannon tükör 15. (2010) 2. sz. 39–42.; Molnár András: *Deák Ferenc követté választásának ára: Kortesköltségek Zala megyében 1843-ban.* Századok 145. (2011) 3. sz. 689–710.; Licskai Anikó: *Sopron vármegyei követválasztás 1843-ban.* Comitatus 22. (2012) 209. sz., 82–93.; *Választási küzdelmek a reformkori Zala megyében (1834–1847).* Sajtó alá rendezte: Hermann Róbert – Molnár András. Zalai gyűjtemény 79. Zalaegerszeg, 2015.

- 6 A teljesség igénye nélkül: Fánecs József: *Az ellenforradalmi rendszer megszilárdítására tett kísérletek Baranyában 1849–1850.* In.: *Baranyai helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve.* Szerk.: Szita László. Pécs, 1973. 131–162.; Szita László: *Baranya megye közigazgatása a neoabszolutizmus idején I. rész.* In.: *Baranyai helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve 1980.* Szerk.: Szita László. Pécs, 1981. 383–424.; Szita János: *Baranya megye közigazgatása a neoabszolutizmus idején II. rész.* In.: *Baranyai helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve 1983–1984.* Szerk.: Szita László. Pécs, 1985. 43–73.
- 7 A teljesség igénye nélkül: Szűts 1973.; Ódor Imre: *Az első népképviselési országgyűlés baranyai követei.* In.: *Emlékszám Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc tiszteletére.* Baranya. Történelmi és honismereti folyóirat. 11–12. (1998–1999), 57–76.; Ódor 2006.
- 8 A reformkori követek életútjainak összegyűjtésére tett kísérletet Pálmány Béla. Lásd: Pálmány 2011.

vármegyei nemességre vonatkozó egyéb iratok (például nemesi összeírások,⁹ nemesi családok iratai¹⁰) között is releváns adatokra leltem. Az 1840-es évektől kezdve a személyes levelezések,¹¹ illetve a kortárs naplóbejegyzések¹² száma is bővebb arányban áll rendelkezésünkre, melyek használata kiegészítheti a jegyzőkönyvek által elhallgatott, olykor botrányos történetek részleteit: pontosan ez figyelhető meg, az 1847. évi követválasztás esetén.

Tanulmányom legfőbb célja, hogy bemutassa a követté választott személyek egy részének életútját, és feltárja kapcsolatrendszereiket, továbbá hogy megvilágítsa, milyen indokok vagy kritériumrendszer alapján választották épp őket a vármegye képviselőjére.

Munkám első részében a baranyai követválasztásokat, azok szavazási rendjét, illetve ahol a vármegyei jegyzőkönyvek erre lehetőséget adtak, ott az adott személy megválasztása mellett felsorolt indokokat kívánom röviden ismertetni. Emellett igyekeztem figyelmet fordítani a baranyai választási szokásokra és hagyományokra, illetve azok átalakulásának módjára is.

Tanulmányom második felében a követté választott személyek életútjait és karrierjeiket mutatom be a követté választás idejéig, illetve ahol relevánsnak ítéltam, ott utaltam a követség után elnyert hivatalokra is. Dolgozatom korlátai miatt nem vállalkozhattam arra, hogy átfogó és teljes körű leírást adjak a követválasztásokról és a követek életútjairól, azoknak mindössze egy csekély részét kívántam ismertetni: céloom nem a teljes életút, hanem annak bemutatása, hogy az adott ágensek milyen tisztikari karriert

9 HU-MNL-BaVL-IV-1-g. Nemesi felkelési és egyéb nemesi jellegű iratok (1725–1847)

10 HU-MNL-BaVL-IV-1-h. Nemesi családok és nemesi községek iratai, 1695–1912

11 Hainer Ignác, illetve az „1847. évi baranyai ellenzéki kör” levelezéseit részletesen elemezte: Glósz 2014.

12 A korszak kapcsán legtöbbször idézett baranyai egodokumentumok: Bezerédy Győző: *Náray János: Pécsi Krónika (1848–1849)*. In.: *Baranyai helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve*. Szerk.: Szita László. Pécs, 1973. 179–210.; Fényes Miklós: *Kelemen József pécsi kanonok naplója*. In.: Uo. 211–220.;

jártak be a követválasztás előtt, illetve a követség után hogyan kamatoztatták a megbízással presztízsüket. Munkám során igyekeztem elkerülni a követek működésének minősítését (ezt több esetben már maguk a kortársak, valamint a korabeli titkosrendőrség is megtette), ebből kifolyólag sem országgyűlési tevékenységüket, sem politikai nézeteiket nem kívántam tárgyalni.

A KÖVETVÁLASZTÁSOK A REFORMKORI BARANYÁBAN

A baranyai követválasztások rendje a 18–19. században viszonylag kevés változáson ment keresztül. A vármegye 1701-ben hozott statútuma szerint (az adófelosztásokra) küldendő követek személyének mindössze egy kritériumnak kellett eleget tenni: „[...] megfelelő és arra [követi feladatok ellátására – B. G.] alkalmas, a vármegye ügyeiben kellően járatos férfiak legyenek”.¹³ Béli Gábor rámutatott, hogy ez a kitétel valamennyi követi megbízásra érvényes volt, tehát az országgyűlési követek vonatkozásában is hasonló kvalitásnak kellett megfelelni.¹⁴ A szabályzat ugyanakkor nem írta elő, hogy a követségre választott személyek kizárólag a vármegyei tisztikar (tehát a hivatali elit) tagjai közül kerülhetnek ki, ebből kifolyólag a megbízás elnyerésének lehetősége nyitott volt a vármegyében lakó nemesek között. Ahogy arra Béli nyomán Szijártó István is rámutatott, a 18. századi országgyűlésekkel kapcsolatban Baranyában az a szokás alakult ki, miszerint a két diéta követ közül egyikük a vármegyei tisztikar tagjaiból került ki (legtöbbször alispán vagy jegyző), míg a másik követnek egy főispáni meghatalmazottat, vagy éppen a vármegyében foglalt uradalmak egyik tisztjét választották.¹⁵

Az országgyűlési követek megválasztása alapvetően közfelkiáltással, jelölés és szavazás nélkül zajlott, s ugyan az 1819. évi 4390. számú helytartótanácsi rendelet értelmében közfelkiáltás helyett a megyei nemesek egyéni voksolásával kellett kiválasztani, Degré

13 Béli 1988. 29–30.

14 Uo.

15 Béli 1988. 30.; Szijártó 2005. 380.

Alajos kutatásaiból tudjuk, hogy ez viszonylag kevés alkalommal jelentett valódi választást,¹⁶ a vármegyék többször továbbra is a „hagyományos” módon tartották választásaikat.¹⁷ Nem volt ez másképp Baranyában sem, ahol a legtöbb esetben „*a régtől fogva gyakorlott nemesi szokás szerinti felkiáltásaikból azt vajjon kit méltat a nagyobb része a jelenlevőknek*”¹⁸ választották. Egyes választásokon sor került szavazatszedő bizottság felállítására és a szavazatok megszámlolására, ez azonban inkább kivételnek, mintsem szabálynak számított. A vármegyei jegyzőkönyvek szerint 1835-ben, a lemondott Siskovics helyére választandó követ esetén a szavazatszámoló bizottság kiküldése után, jelentésükből „*felderült, hogy többség Kajdacsy Antal szolgabíró úrra hajolván*”,¹⁹ került sor a választásra. A következő szavazatszámolást 1847-ben tartották, ám ekkor valószínűsíthetjük, hogy csak az „ellenzék” megalázásának céljából.

A követválasztás időpontjával kapcsolatban ismét a „szokásokat” hangsúlyozták: a királyi meghívólevél felolvasása után közvetlenül került sor a választásra. Ezzel kapcsolatban, legalábbis a vármegyei jegyzőkönyvek szerint, konszenzus uralkodott Baranyában; mindössze az 1847. évi választás kapcsán sérelmezték a gyakorlatot.²⁰

Érzékelhető tehát, hogy a reformkori Baranyában sem a szavazás módja, sem annak ideje miatt nem emeltek kifogást, a választások legtöbbször kicsapongásoktól mentesen, meglehetősen nyugalomban zajlottak. Az 1825. augusztus 29-én tartott követválasztásra a főispán konkrét elképzeléssel érkezett: ő Mihalovich József első alispánt kívánta követnek, Mihalovich azonban öregkorára és

16 A rendelet be nem tartásának bizonyítéka, hogy 1821-ben meg kellett erősíteni, de tényleges változást így sem hozott. Ezt a szavazási módot végül a Helytartótanács 1827-ben változtatta meg, miszerint csak akkor kellett sort keríteni személyes voksolásra, ha a közfelkiáltás nem volt egyértelmű. A vármegyei választások menetének leírásához lásd: Degré 1973. 121–140; Soós 2009. 65–156; Dombovári 2010. 75–140. és Dombovári 2011.

17 Degré 1973. 126.

18 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-384/1835.

19 Uo.

20 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-3796/1847.

egyéb teendőire hivatkozva elutasította a felkérést. Maga helyett Kajdacsy helyettest ajánlotta, aki „már az előbbeni országgyűlésén is a nemes vármegye részéről mint követ kiküldve lévén, magának tapasztalást és érdemet szerzett”, s a jelenlévő rendek meg is választották. Második követnek több jelentkező is ajánlkozott,²¹ de „a többség által Répás Leopold főbíró úr követnek választott”²²

Az 1830. évi követválasztás már sokkal egyszerűbben zajlott: a választást megelőző napra a főispán értekezletet hívott össze, melyen a „számosan jelen volt Tettes Statusok és Rendek” megállapodtak a követek személyeiben. A másnapi követválasztó közgyűlésen, bár felsorolták a további jelölteket,²³ a megállapodás értelmében egyértelmű döntés született: „azon érdemes urak, kik az utolsó országgyűlésen mint követek a nemes vármegye várakozásának tökéletesen és becsülettel megfeleltek, most ismételten országgyűlésre kiküldessenek”.²⁴

1832-re jelentősen átalakult a vármegye irányítása. Mihalovich első alispán már visszavonult, Kajdacsy másodalispán előbb lemondott, eddigre el is hunyt. A követválasztást ismét a főispán nyitotta meg a királyi meghívólevél felolvasásával, mire „a jelenlévő nagy számú közönség által Siskovics József első és Répás Leopold második alispán urak, kik közül az első értelmességét és igazát hazafiúi gondolkozását [...] kimutatta – a második pedig ugyanazon tulajdonságait [...] már két ország gyűléseken [...] megbizonyította, egy így mind a ketten a tettes rendeknek tökéletes bizodalját megnyertek, a bekövetkezendő országgyűlésre követeknek ki kiáltattak”.²⁵ Az 1832. évi választás tehát szavazás nélkül zajlott, még ellenjelöltek bemutatására sem került sor.

21 További jelöltek voltak: Sauska Keresztély, Jeszenszky Imre és Bésán János.

22 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-1678/1825.

23 Mihalovich alispán, illetve „Bésán Mihály, Perczel Ádám, Perczel Gábor és Perczel Sándor, Gaál József főjegyző, Sauska Keresztély főbíró és Siskovics József urak, kik minden tekintetből arra hogy ilyen ki küldöttséggel megbecsültesse, alkalmasak és érdemesek volnának.” HU-MNL-BaVL-IV-1-a-1547/1830.

24 Uo.

25 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-2642/1832.

Az 1839. évi követválaszt a vármegyei tisztújítással egy időben tartották meg, talán ez is oka lehet annak, hogy a jegyzőkönyvek rendkívül szűkszavúan tudósítanak róla. A választás rendkívül gyorsan zajlott: a meghívólevél kihirdetése után a jelenlévők *„egy szívvel és lélekkel székhelyi Majláth György úr elsőnek, Pákozdy Zsigmond pedig másodiknak szótöbbséggel kikiáltattak”*.²⁶ A jegyzőkönyvek sem ellenjelöltek, sem konkrét indoklást nem említettek, mindenesetre árulkodó, hogy a következő tisztújításon Majláth Györgyöt már azelőtt másodalispánná választották, mielőtt a főispán bemutatna volna jelöltjeit.²⁷

1843. május 2-án ismét követválasztásra gyűltek össze Baranya rendjei. Miután a főispán (szokott módon) előadta a királyi meghívólevelet, megjegyezte azt is, hogy a választást nem kívánja befolyásolni. *„[...] mely szavai alig hangzának el a teremben”,* a rendek közakarattal és felkiáltással Majláth György első alispánt, *„mint oly férfiút, kit az ész és a szívnek egyiránt megléte zsenegéjében kifejtett nagy tehetségei, hivataloskodásában járatossággal párosult igazság szeretetét”* már az előző diétán is bemutatta, *„úgy szint Gaál Ferdinánd főbíró urat, kiben hasonlóan értelmi erők, és ezzel összeszótt nemesebb tulajdonságokat, valamint is hazafiúi gondolkodását hivataloskodási gyakorlattal vegyítve a rendek talál-
nak”,* egy szívvel s lélekkel követeknek választották.²⁸

Az 1847. évi követválasztás több szempontból is szöges ellentétben állt a korábbi választásokkal. Egyfelől, Majláth (III.) György főispáni helytartó és Scitovszky János pécsi püspök vezetésével a baranyai konzervatívok „hatalmuk csúcsára” értek, másfelől erre az időszakra tehető Batthyány Kázmér aktív bekapcsolódása a baranyai politikai ügyekbe.²⁹ A két tábor közötti ellentétek folyamatosan éleződtek, már a követválasztás előtt egy hónappal

26 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-1749/1839.

27 Uo.

28 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-1408/1843.

29 Ódor 2006, 58.

megindult a korteskedés.³⁰ A visszaélésektől, megvesztegetésektől sem mentes kampányidőszak tetőpontját jelentette, hogy az „ellenzékiet” meggátolták a Szabadszentkirályra való bejutásban.³¹ A választás napja tehát nem szűkölködött indulatokban, melyek mérséklésére indítvány született a választás elhalasztására és arra, hogy más vármegyék példájára a meghívólevél kihirdetése után 15 nappal tartsák a választást, ekkorra ugyanis a választásra jogosultak jegyzéke is frissítésre kerülhetett. Mivel az indítvány a konzervatívoknak nem állt érdekében, ezért elutasításra került.³² A vármegyei jegyzőkönyvek ezzel véget is érnek aznapra, a korabeli tudósításokból azonban tudjuk, hogy komoly tumultus alakult ki, melyből Majláth főispáni helytartót ki kellett menekíteni.³³ A másnap (október 12.) megtartott választástól az ellenzékiek távol maradtak, Majláth nagy éljenzések közepette nyitotta meg az ülést. Szavai után közvetlenül, az egybegyűlt rendek *„egyetemes felkiáltással Somssich Pál urat, [...] mély tudományossága és hivataloskodás minden ágaiban különösen már az utóbbi országgyűlés alkalmával is mint szomszéd Somogy megye küldöttje kitüntetett jártassága, [...] úgy szinte Scitovszky Márton másodalispán urat kinek szilárd jelleme és szinte hivatalnokoskodási gyakorlattal vegyített hazafiúi gondolkodása már a múlt országgyűlés alkalmakor [...] a bizodalmat kiérdemelte – harsány éljenzések közt követeknek [...] megválasztattak”*. A gyűlés azonban még nem ért véget, a vármegyében létrejött törésre hivatkozva, s hogy *„a többség annál biztosabban s határozottabban kitünhessen, [...] a jelenlévő nemesek szavazatokat egyenként is”* számba vették. Az eredmény persze korántsem volt meglepő: *„Somssich Pál ö nagyságának 760 – Scitovszky Márton úrnak 762, végre [az ellenzéki – P. T.] Bésán János úrnak 2 voks jutott”*.³⁴ Talán jobban érzékelhetővé válik a

30 Uo.

31 A település majd 300 szavazójával kulcsfontosságú volt a választások esetén, ebből kifolyólag a vármegyei konzervatívok mindent megtettek, a szavazatok biztosításában: Glósz 2014. 65.

32 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-3796/1847.

33 Németh 1897. 674.

34 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-3797/1847.

konzervatívok elsöprő győzelme, ha megjegyezzük: az 1847 decemberében kiküldött bizottság szerint ekkor az összes választásra jogosult személyek száma 1063 volt a vármegyében.³⁵

A vármegyei konzervatívok támogatása azonban hamarosan fogyatkozni kezdett, az 1848. januári tisztújítás első alispáni választásán Bésán János már 465 (!) szavazatot kapott, Scitovszky Márton „mindössze” 113 szavazattal előzte meg.³⁶ Az országgyűlési események, valamint a márciusi pesti forradalom okán a baranyai közvélemény már ellentétes irányba fordult. A március 19-re összehívott közgyűlés már „*nagy többség által*” arról határozott, hogy „*jelen körülményekben a megye országgyűlési követei bizodalomuknak talán egészen és teljességgel meg nem felelhetnek*”, ebből kifolyólag követi megbízásukat visszavonták, helyükre „*igen észrevehető többség által báró Majtényi József és Perczel Miklós*” választatott.³⁷

BARANYA VÁRMEGYE ORSZÁGGYŰLÉSI KÖVETEI

A korábbi fejezetből láthatóvá vált, hogy a tágan értelmezett reformkor, azaz az 1825–1848 közötti időszak alatt összesen hat alkalommal tartottak országgyűlést, melyeken Baranya vármegyét kilenc választáson, összesen tizenegy különböző személy képviselte. A követválasztások rövid ismertetése után talán érdekes lehet a követek életútjának rövid ismertetése a követte választás időpontjáig. A követek felsorolásában a követte választás időpontjainak kronológiáját kívánom követni.

Kajdacsy (II.) Antal (1779–1830) klasszikus hivatalnokcsalád sarja, nagyapja, Kajdacsy Zsigmond Baranya főszolgabírója majd táblabírója,³⁸ apja, Kajdacsy (I.) Antal (1745–1811) főszolgabíró, majd évtizedeken át (1790–1811) Baranya vármegye első alispánja volt, aki hét országgyűlésen képviselte Baranyát diétai követként.³⁹ Bátyja, Mihály (1769–1843), szintén a vármegyei

35 HU-MNL-BaVL-IV-1-g. 2. nagydoboz: 25. Tisztújításkor szavazók összeírása (1847)

36 HU-MNL-BaVL-IV-101-a-1848. január 18.

37 HU-MNL-BaVL-IV-101-a-7/1848.

38 Videcz 1999. 40.

39 Ő képviselte Baranyát az 1790/1791., 1792., 1796., 1802., 1805., 1807. és 1808. évi országgyűléseken.

tisztikarban indította karrierjét, ám később egyházi pályára lépett.⁴⁰ Felsőoktatási tanulmányai és ügyvédi vizsgája után fél évvel (1800) már vármegyei másodaljegyzővé nevezték ki.⁴¹ Karrierje gyorsan felfelé ívelt, melyben minden bizonnyal közrejátszott, hogy apja ekkor Baranya vármegye első alispánja volt: 1802-től első aljegyző,⁴² míg az 1803. június 13-i tisztújításon (alig 24 évesen) hegyháti főszolgabíróvá választották.⁴³ A hét évvel későbbi tisztújításon a főispán másodalispánnak ajánlotta, de a választáson alulmaradt. Megerősítette a hegyháti főszolgabírói hivatalát.⁴⁴ Apja halála nem okozott törést karrierjében, 1811-ben országgyűlési követté,⁴⁵ 1813-ban másodalispánná választották.⁴⁶ Bár a következő években merültek fel problémák hivatalával kapcsolatban,⁴⁷ pozícióját sikeresen megőrizte, és az 1825–27. évi országgyűlésre ismét Baranya követévé választották.⁴⁸ Diétai tevékenységét már a korszakban is ellentmondások övezték, a liberálisabb szemléletűek kárhoztatták, a kormányzat azonban elégedett volt vele. 1829 áprilisában a Helytartótanács tanácsnokává nevezték ki, ezért lemondott alispáni hivataláról és elhagyta a vármegyét.⁴⁹ Ez azonban nem gátolta meg a rendeket abban, hogy az 1830. évi országgyűlésre ismét követévé válasszák.⁵⁰ Az országgyűlés ideje alatt hirtelen elhunyt.⁵¹

40 HU-MNL-BaVL-IV-1-g-13. Tabella Nobilium in Processus Ecclesiensis conscriptorum (1809)

41 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-1197/1800.

42 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-507/1802.

43 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-946/1803.

44 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-2146.1/2/1810.

45 Németh 1897. 649–650.

46 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-1017/1813.

47 A királyi biztos vizsgálat okán 1818. január 14-én felfüggesztették hivatalából, melybe 1824-ben helyezték vissza: HU-MNL-BaVL-IV-1-a-1/1818.; 1490/1824.

48 1825. augusztus 29-én. HU-MNL-BaVL-IV-1-a-1678/1825.

49 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-1012/1829.

50 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-1547/1830.

51 Répás Leopold hivatalos jelentését Kajdacsy (II.) Antal haláláról lásd: HU-MNL-BaVL-IV-1-a-144/1831. Kajdacsy (II.) Antal halálának botrányos körülményeit, illetve az arra adott reakciókat lásd: Pintér 2022. 90–91.

Répás Leopold (1772–1838) zalai hivatalnok családból származott, apja Zala főadószedője, később főjegyzője volt.⁵² Ügyvédi vizsgája után megpróbálta elnyerni a vármegyei altiszti ügyész hivatalát (1794),⁵³ de a tisztújításon leszavazták, helyette főispáni kinevezéssel nyerte el a tisztséget 1796-ban.⁵⁴ A következő években nem sikerült előrelépnie, végül ismét főispáni kinevezéssel, de 1808-ban megszerezte a tiszti főügyészi pozíciót.⁵⁵ A két évvel későbbi tisztújításon már főszolgabíróvá választották, mely hivatalát sikeresen meg is erősített 1813-ban.⁵⁶ Ebben a minőségben választották meg 1825-ben,⁵⁷ és 1830-ban is országgyűlési követé.⁵⁸ Követsége után, az 1832. évi tisztújításon helyettes alispánná választották,⁵⁹ nem sokkal később ismét vármegyei követ lett.⁶⁰ Minden bizonnyal diétai működése is hozzájárult ahhoz, hogy az országgyűlés után az uralkodó a Dunántúli kerületi (kőszegi) tábla ülnökének nevezte ki, mely után elhagyta Baranyát.⁶¹

Gödrei és almási Siskovics József (1797–1867) még Guganovich néven született. Apja, Guganovich Pál báró Siskovics József, a madéfalvi veszedelmet, a siculicidiumot elrendelő tábornok unokaöccse volt, akit Siskovics halála után özvegye, Harruckern Mária bárónő nevére vett,⁶² és 1807-ben királyi adományt nyert Gödre településre, illetve a Siskovics név használatára.⁶³ Az ifjú Siskovics József már tanulmányai alatt megismerkedett a magyar irodalmi élet kiválóságaival, köztük Szemere Pállal és Kölcsey Ferencel is. 1815-ben apja elhunyt, a család elszegényedett, így elhagyta

52 Molnár 2000. 456.

53 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-392/1794.

54 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-174/1796.

55 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-82/1808.

56 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-2146.1/2/1810.; 1017/1813.

57 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-1678/1825.

58 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-1547/1830.

59 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-1002/1832.

60 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-2642/1832.

61 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-1075/1836.

62 Pécsi Napló 1898. május 8., 7. évf. 106. sz. 4.

63 HU-MNL-OL-A-57-Libri regii 62. kötet, 71–73.

az egyetemet.⁶⁴ Alig töltötte be tizennyolcadik életévét, a baranyai főispán második aljegyzőnek nevezte ki, amely hivatalt tizenhat évig töltötte be.⁶⁵ Aljegyzői hivatala alatt vezette oltár elé Somssich Borbálát (Barbarát), Somssich Pongrácz (ekkor) somogyi alispán hűgát. Sógora 1830-ban alnádor lett,⁶⁶ míg Siskovicsot tisztségéről való lemondás után egy évvel, az 1832. május 7–8-án tartott tisztújításon Baranya első alispánjának választották,⁶⁷ ugyanebben az évben országgyűlési követ is lett.⁶⁸ 1835-ben lemondott a országgyűlési követségről,⁶⁹ de ez nem okozott törést karrierjében: Baranyában továbbra is töretlen népszerűségnek örvendett, az 1836-ban tartott tisztújításon a tekintetes karok és rendek még az előtt megválasztották alispánnak, mielőtt a főispán (ekkor már sógora) bárkit is ajánlott volna helyette.⁷⁰ 1839-ben a király zempléni főispáni helytartónak nevezte ki, így hivataláról lemondott és elhagyta Baranyát.⁷¹ Később Verőce vármegye főispánja lett.⁷²

Kajdacsy (III.) Antal (1807–1881)⁷³ apja, a már korábban bemutatott Kajdacsy (II.) Antal volt. A családi hagyományokhoz híven, iskolái után (III.) Antal is hivatali pályára lépett; 1828-ban előbb tiszteletbeli,⁷⁴ 1829-ben valóságos esküdti kinevezést nyert.⁷⁵ Minden bizonnyal negatívan hatott karrierjére apja lemondása majd halála, talán ezt kívánta korrigálni azzal, hogy a Baranyában is birtokos Jeszenszky családból választott feleséget magának (1831). 1832-ben szentlőrinci alszolgabíróvá választották,⁷⁶ s ebben

64 Pálmány 2011. 246–247.

65 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-1555/1815. 1831. december 8-án mondott le: HU-MNL-BaVL-IV-1-a-2757/1831.

66 Pálmány 2011. 665–666.

67 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-1002/1832.

68 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-2642/1832.

69 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-384. és 441/1835.

70 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-1806/1836.

71 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-957/1839.

72 Pálmány 2011. 246–247.

73 Kajdacsy (III.) Antal életének részletes bemutatását lásd: Pintér 2022.

74 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-1744/1828.

75 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-78/1829.

76 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-1002/1832.

a minőségben tették meg követnek Siskovics lemondása után.⁷⁷ A korábbiaktól eltérően, Kajdacsy (III.) Antal pályája nem tört oly magasra a követség után: bár 1836-ban megerősítette alszolgabírói hivatalát,⁷⁸ és 1839-ben főjegyzővé nevezték ki,⁷⁹ 1840-ben megfosztották hivatalától,⁸⁰ és többé nem tért vissza a tisztikarba.

Székhelyi Majláth (III.) György (1818–1883) az ország egyik legbefolyásosabb családjába tartozott, nagyapja, Majláth (I.) György a legjelesebb királyi személynökök (personálisai) közé tartozott. Apja, Majláth (II.) György (1786–1861) Pozsony vármegyében hivatalnok, főjegyző, majd alispán, később a királyi tábla ülnöke és kancelláriai tanácsos. 1827-ben ő is elnyerte a személynöki pozíciót,⁸¹ 1828-tól Hont vármegye főispánja volt.⁸² 1820-ban kapta meg királyi adományként a bakócai uradalmat, és ezzel baranyai birtokossá vált.⁸³ A fiatal (III.) György még ügyvédi vizsgája előtt Baranya tiszteletbeli al-,⁸⁴ majd vizsgája után tiszteletbeli főjegyzője lett.⁸⁵ Családi háttere mellett saját személyisége is megnyerő volt: 21 éves múlt, amikor 1839. május 21-én előbb Baranya országgyűlési követévé, s ugyanezen a napon (még a többi jelölt bemutatása előtt) Baranya másodalispánjává választották.⁸⁶ Két évvel az országgyűlés után, 1842-ben Baranya első alispánjává lett,⁸⁷ pedig még be sem töltötte 25. életévét. 1843-ban ismét közakarattal választott Baranya követének,⁸⁸ a diéta után fél évvel, 1845 márciusában a király előbb Baranya főispáni helytartójának,⁸⁹ majd 1847-ben Baranya főispánjának nevezte ki.⁹⁰

77 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-384/1835.

78 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-1806/1836.

79 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-1751/1839.; 1753/1839.

80 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-3794/1840.

81 Vasárnapi Ujság 1860. július 8., 28. sz. 333–334.

82 Spira 1985. 483.

83 Nagy 2007. 134.

84 Nagy 2007. 135.

85 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-1180/1838.

86 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-1751/1839.

87 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-3780/1842.

88 Bódiné 2020. 36.

89 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-1446b/1845.

90 Nagy 2007. 135.

Felsőbüki Pákozdy Zsigmond (1792–1858) családja, a Répásokhoz hasonlóan, zalai eredetű. Apja, Pákozdy László (1758–1811) a baranyai tisztikarban indította karrierjét, 1786-tól esküdt,⁹¹ 1787-ben a tolnai-baranyai albírósnál bíró volt.⁹² 1790-ben tiszti alügyésszé választották.⁹³ 1796-ban lemondott posztjáról,⁹⁴ és a pécsváradi uradalom fiskálisa, később helyettes főtitizte lett.⁹⁵ Pákozdy Zsigmond a hadseregben kezdte pályáját, (1813-ban a felállított könnyűlovas században alhadnagy),⁹⁶ majd 1817-ben a baranyai főispán esküdté nevezte ki.⁹⁷ Már a következő évben kérelmezte, hogy a megüresedett alszolgabírói hivatalt elnyerhesse,⁹⁸ a főispán erre a posztra atyja érdemei miatt nevezte ki 1819-ben.⁹⁹ 1832-ben főszolgabírójává választották,¹⁰⁰ amely hivatalát többször meg is erősítette.¹⁰¹ Ebben a hivatalban választották követté az 1839–1840-es országgyűlésre.¹⁰² Egy évvel a diéta után, 1841 márciusában, benyújtotta lemondását, mivel az uralkodó a pesti váltótörvényszék ülnökévé nevezte ki.¹⁰³

Gyulai Gaál Ferdinánd (1810–1848) egy Somogy vármegyei család sarja, aki már fiatalkorában megismerkedett az országgyűlés működésével: húszévesen, az 1830-as pozsonyi országgyűlésen a távollévő özvegy báró Majthényi Antalné (Gaál Erzsébet, Gaál Ferdinánd apjának első unokatestvére) képviselője volt.¹⁰⁴

91 Angyal 1912b. 108.

92 HU-MNL-BaVL-IV-1-h. 6. doboz, 241. Pákozdy (felsőbüki) szám nélküli (1795. április 17-én kiadott tanúlevél)

93 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-167/1790.

94 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-107/1796.

95 Borsy 2007. 211.

96 HU-MNL-BaVL-IV-1-h. 6. doboz, 241. Pákozdy (felsőbüki) 3792/1838.

97 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-1133/1817.; HU-MNL-BaVL-IV-1-h. 6. doboz, 241. Pákozdy (felsőbüki) 3792/1838.

98 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-3103/1818.

99 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-2/1819.

100 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-1002/1832.; HU-MNL-BaVL-IV-1-h. 6. doboz, 241. Pákozdy (felsőbüki) 3792/1838.

101 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-1806/1836.; HU-MNL-BaVL-IV-1-HU-MNL-BaVL-IV-1-a-1751/1839.

102 HU-MNL-BaVL-IV-1-h. 6. doboz, 241. Pákozdy (felsőbüki) 2823/1846.

103 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-275/1841.

104 Pálmány 2011. 924.

Hivatali karrierje 1838-ban indult, mikor a baranyai főispán táblabíróvá nevezte ki,¹⁰⁵ majd egy évvel később pécsi főszolgabíróvá választották.¹⁰⁶ 1842-ben megerősítette hivatalát,¹⁰⁷ és 1843-ban Baranya országgyűlési követe lett.¹⁰⁸ Követségéről végül lemondott, mert 1844-ben a főispán másodalispánná nevezte ki.¹⁰⁹ Az 1845. évi tisztújításon a rendek már az előtt első alispánná választották, mielőtt a főispán bemutatta a további jelölteket.¹¹⁰

Nagykéri Scitovszky Márton (1815–1869) lengyel eredetű családból származott, apja Scitovszky Pál (1788–1831) roznói polgár és adószedő volt. A család nemességét Márton nagybátyja, Scitovszky János roznói püspök nyerte 1835-ben, melyet a családra is kiterjesztettek.¹¹¹ A nemesi cím mellett Scitovszky Márton karrierje is Scitovszky Jánoshoz kapcsolódott, vele érkezett Baranyába 1838-ban, annak pécsi püspöki kinevezése okán. Ettől kezdve gyorsan emelkedett a ranglétrán: 1839-ben már táblabíró,¹¹² 1841-ben Baranya tiszteletbeli főjegyzője lett,¹¹³ illetve baranyai és somogyi földbirtokossá vált.¹¹⁴ 1842-ben mohácsi főszolgabíróvá választották,¹¹⁵ majd Gaál 1844-ben bekövetkezett lemondása után diétai követté tették meg.¹¹⁶ Egy évvel később, az 1845-i tisztújításon másodalispánná választották,¹¹⁷ ebben a hivatalában képviselte Baranyát másodsor, amikor 1847-ben ismét követ lett.¹¹⁸ Még tartott az utolsó rendi országgyűlés, amikor az 1848. január 18-i tisztújításon első alispánná választották,¹¹⁹ de a pesti forradalom

105 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-1967/1838.

106 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-1751/1839.

107 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-3780/1842.

108 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-1408/1843.

109 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-1/1844.

110 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-2652/1845.

111 Áldásy 1942. 244.

112 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-1588/1839.

113 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-275/1841.

114 Nagy 2007. 147.; Kaposi 2019. 43.

115 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-3780/1842.

116 Pálmány 2011. 1139.

117 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-2652/1845.

118 Pálmány 2011. 1139.

119 HU-MNL-BaVL-IV-101-a-1848. január 18.

híre után, március 19-én, a vármegyei közgyűlés visszavonta követi megbízását.¹²⁰ Május 5-én, Batthyány Kázmér főispáni kinevezése miatt lemondott hivataláról,¹²¹ a szabadságharc ideje alatt passzivitásban maradt, majd nőtincsi birtokára vonult vissza.

Sárdi Somssich Pál (1811–1888) Somssich Miklós (1784–1870) somogyi alispán és somogyi országgyűlési követ fia, a későbbi baranyai főispán, Somssich Pongrácz unokaöccse volt.¹²² Somssich Pál alig húszévesen megszerezte ügyvédi diplomáját,¹²³ majd Somogy tiszteletbeli aljegyzője lett,¹²⁴ huszonöt évesen már első aljegyzői hivatalt viselt (1836).¹²⁵ Nem sokkal később lemondott hivataláról, és külföldi tanulmányútra ment. A vármegyei politikai életbe az 1840-es években tért vissza, 1843-ban megtették Somogy vármegye országgyűlési követévé, majd a diéta bezárása után fél évvel a Helytartótanács tanácsosává nevezték ki.¹²⁶ 1846-ban részt vett a konzervatív párt alapító gyűlésén, és a program kidolgozásában is kulcsszerepe volt.¹²⁷ 1847 októberében Baranya vármegye országgyűlési követévé választották,¹²⁸ de a pesti forradalom híre után, március 19-én a vármegyei közgyűlés visszavonta követi megbízását.¹²⁹ A szabadságharc ideje alatt passzivitásba vonult.

Kesellőkői Majthényi József báró (1814–1888) családját egészen a Honfoglalásig vezetik vissza,¹³⁰ apja, báró Majthényi Imre (1784–1872) császári és királyi lovassági százados, és Somogy vármegyei birtokos volt. Tanulmányait magántanulóként folytatta,¹³¹ melyek után a tolnai birtokos családból származó Perczel

120 HU-MNL-BaVL-IV-101-a-7/1848.; Pálmány 2006. 78.

121 HU-MNL-BaVL-IV-101-a-229/1848.

122 Somssich Pál családi hátterét, illetve apja életútját lásd: Kaposi 2002. 77.

123 Véssey 1944. 50.

124 HU-SVL-IV-1-b-Kgy. jkv. 1606/1830.

125 HU-SVL-IV-1-b-Kgy. jkv. 3087/1836.

126 Pálmány 2011. 1151.

127 Uo.

128 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-3796/1847.

129 HU-MNL-BaVL-IV-101-a-7/1848.; Pálmány 2006. 78.

130 Nagy 1860. 256.

131 Szógi 2016. 145.

Vilmával kötött házasságot. A baranyai vármegyei közgyűléseken rendszeresen megjelent, de a vármegye irányításába csak 1845-ben kapcsolódott be, ekkor a hegyháti járás főszolgabírójává választották (334 szavazattal).¹³² Az 1848. január 18-i tisztújításon, mivel a konzervatívok egyértelmű győzelmét hozta, Majthényi végül nem kandidált hivatalra,¹³³ tehát a gyakorlatban nem volt a tisztikar tagja, amikor március 19-én országgyűlési követé választották.¹³⁴ Ugyanezen a napon Pécs város díszpolgárává avatta.¹³⁵ 1848. május 5-én Baranya első alispánjává emelték.¹³⁶ A szabadságharcban aktívan részt vett, 1849. május 4-én Baranya vármegye kormánybiztosává nevezték ki.¹³⁷ A szabadságharc után a császári haditörvényszék elítélte, de egy év fogság után kegyelmet kapott. Hamburgba szökött, ahol gyári munkát vállalt, később az Egyesült Államokba emigrált.¹³⁸

Bonyhádi Perczel Miklós (1812–1904) Perczel Sándor (1778–1861) tolnai földbirtokos ötödik fiaként született. Testvérei többen is a vármegyei tisztikarokban kamatoztatták képességeiket: Perczel István (1802–1891) előbb baranyai aljegyző, majd 1836–1845 között főszolgabíró volt,¹³⁹ a szabadságharc után megyefőnökként tevékenykedett. Perczel Imre (1805–1871) Tolnában esküdt, később al- majd főszolgabíró,¹⁴⁰ 1844-től pécsi főszolgabíró,¹⁴¹ akit 1848-ban tisztújításon Baranya másodalispánjának választották.¹⁴² Szintén testvére volt Perczel Béla (1819–1888) tolnai főszolgabíró majd alispán,¹⁴³ valamint Perczel Mór (1811–1899),

132 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-2652/1845.

133 HU-MNL-BaVL-IV-101-a-1848. január 18.

134 HU-MNL-BaVL-IV-101-a-7/1848.; Szűts 1973. 18.

135 Tegzes 1973. 415.

136 HU-MNL-BaVL-IV-101-a-228/1848. és 782/1848.

137 Pálmány 2002. 1035–1036.

138 Uo.

139 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-1002/1832.; 1806/1836.; 2624/1845.

140 Dobos 2001. 334.

141 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-2541/1844.

142 HU-MNL-BaVL-IV-101-a-1848. január 18.

143 Dobos 2001. 155–162.

a szabadságharc egyik legkiemelkedőbb tábornoka. Perczel Miklós nevelője Vörösmarty Mihály volt,¹⁴⁴ majd a fővárosba került, ahol kezdetben bölcséletet, majd jogot tanult,¹⁴⁵ ezután huszonegy évesen a baranyai főispán tiszteletbeli aljegyzőnek nevezte ki.¹⁴⁶ 1836-ban baranyavári alszolgabírónak választották,¹⁴⁷ de 1839-ben benyújtotta lemondását,¹⁴⁸ ettől kezdve nem viselt, és nem is kandidált hivatalra a baranyai tisztújításokon. Majthényihez hasonlóan az 1848. március 19-én tartott közgyűlésen országgyűlési követté,¹⁴⁹ és Pécs díszpolgárává választották.¹⁵⁰ Az áprilisi törvények értelmében megrendezett képviselő-választáson a kölesdi választókerület országgyűlési képviselőjévé választották.¹⁵¹ Testvére, Perczel Mór mellett aktívan részt vett a szabadságharcban, amelynek bukása után Törökországba, majd az Egyesült Államokba emigrált. A szabadságharcban folytatott tevékenységéért halálra ítélték és 1851. szeptember 21-én jelképesen (*in effigie*) felakasztották.¹⁵²

ÖSSZEZÉS

A reformkori baranyai követválasztásokról alapvetően megállapítható, hogy nyugodt környezetben folytak le, más vármegyékre jellemző, botrányos követválasztásokkal mindössze egy esetben (az országos viszonylatban is rendkívül feszült időszak alatt) találkozhatunk.

A szavazások rendjében ugyancsak kevés eltérést tapasztalhatunk az ország többi vármegyéihez képest: bár 1819-ben és 1821-ben is királyi rendelet írta elő az egyénenkénti voksolást, ez az

144 Dobos 2001. 153–154.

145 Dobos 2001. 126.; Vida 2011. 278.

146 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-1002/1832.

147 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-1806/1836.

148 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-1468/1839.

149 Szűts 1973. 18.

150 Tegzes 1973. 300.

151 Dobos 2001. 127.; Nagy 2007. 143.

152 Nagy 2007. 143.; Vida 2011. 278.

1825. évi követválasztáson nem érvényesült; a korábbi századokhoz hasonlóan, a baranyai követválasztók esetén a reformkorban is a közfelkiáltással való választás dominált.

A követ kiválasztásával kapcsolatban kijelenthető, hogy Baranya követeinek megválasztását összetett ok-okozati viszonyrendszer jellemezte. A megválasztáshoz nem feltétlenül volt szükséges a baranyai tisztkarban való szolgálatra, ugyanakkor az esetek túlnyomó részében a megválasztott követek rendelkeztek ezzel.

A 18. századi hagyomány részleges továbbélését érzékelhetjük, hiszen a követek egyikét (leszámítva az 1848. márciusi választást) minden esetben az aktuális alispán jelentette. Emellett jelentős eltérés a korábbi hagyományokhoz képest a második követ személye, melyet a reformkori követválasztások túlnyomó részében már valamely egyéb vármegyei hivatalnok volt. Ez az átalakulás már a 19. század elején megindult, az 1790/91. évi országgyűléstől 1812-ig a vármegyét a *bene possessionati*, közülük is a helyi birtokkal rendelkező, illetve a tisztkar prominens tagjai képviselték,¹⁵³ ezzel szemben, a reformkorra már stabilizálódott, hogy mindkét követ a vármegyei tisztkar tagjai közül került ki. Ebben egyrésről a vármegyei tisztkar jelentősége, másrésről a követi megbízás presztízsének felértékelődése is tetten érhető, hiszen az országos politikában több, akár a két alispán, azaz a tisztkar legfontosabb hivatalnokai képviselték a vármegyét. Ugyancsak szembeűnő, hogy a megbízás elnyerése esetén nem hivatalviselés, de a korábbi követség, illetve mindezek mellett a családi kapcsolatrendszer is jelentősen hozzájárult az adott személyek követté választásához: ez utóbbira a legjobb példa talán Scitovszky Márton esete, de hasonló tendenciát érzékelhetünk Majláth (III.) György, a személynök fiának követté és alispánná választásánál, valamint a Kajdacsy család három egymást követő generációjának követségében is.

153 Az 1790/91. évi követek Kajdacsy (I.) Antal alispán és Czindery Rókus, a pelli uradalom birtokosa, majd lemondásuk után, Jeszenszky Antal korábbi főszolgabíró és Kapuváry Károly korábbi főadószedő voltak. 1792-ben és 1796-ban Kajdacsy alispán, és Petrovszky Zsigmond másodalispán képviselte a vármegyét, míg 1802-ben, 1805-ben, 1807-ben és 1808-ban Kajdacsy alispánt és Kapuváry Károlyt (mint táblabíró) küldték a diétára.

A követek életútjainak vizsgálatából megállapítható, hogy a követség megbízása valamennyi ágens karrierjére jelentős befolyással volt, minden esetben előrelépés figyelhető meg a követség letétele után. A tizenegy követből hat esetben került sor arra, hogy a követté választás után alispáni hivatalt nyert el (Kajdacsy [II.] Antal, Répás Leopold, Majláth [III.] György, Gaál Ferdinánd, Scitovszky Márton és Majthényi József). Ugyancsak szembetűnő az összefüggés a diétai követség és az azt követő országos hivatalok elnyerése között, melyre öt példát találunk: Kajdacsy (II.) Antal a Helytartótanács tanácsosa, Répás Leopold a Dunántúli kerületi táblai ülnöke, Siskovics József Verőce-, Majláth (III.) György Baranya főispáni helytartója, Pákozdy Zsigmond a pesti váltótörvényszék ülnöke lett. A vármegyei követség tehát nemcsak a vármegyei ranglétrán való feljebb lépéshez, de a lokális elit köreiből való kilépéshez, országos méltóságok elnyeréséhez is komoly kapaszkodót nyújthatott.

Kutatásom egyik legfőbb következtetése, hogy a követutasítások mellett a követek személyeire is komoly figyelmet kell fordítanunk, ha jobban meg kívánjuk érteni az 1848 előtti szemléletet, a vármegyék és diéták viszonyrendszerét. Ez azonban rendkívül sokrétű és hosszú távú kutatásnak ígérkezik, melynek e tanulmány csak egy rövidebb szegletét volt hivatott bemutatni.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK

FELHASZNÁLT LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

HU-MNL-BaVL-IV-1-a = Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltár IV. Megyei törvényhatóságok, szabad királyi városok és törvényhatósági jogú városok (1681–1961) I. a. Baranya Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai (1695–1869)

HU-MNL-BaVL-IV-1-g = Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltár IV. Megyei törvényhatóságok, szabad királyi városok és törvényhatósági jogú városok (1681–1961) I. g. Nemesi felkelési és egyéb nemesi jellegű iratok (1725–1847)

HU-MNL-BaVL-IV-1-h. = Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltár IV. Megyei törvényhatóságok, szabad királyi városok és törvényhatósági jogú városok (1681–1961) 1. h. Nemesi családok és nemesi községek iratai, 1695-1912

HU-MNL-BaVL-IV-101-a= Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltár IV. Megyei törvényhatóságok, szabad királyi városok és törvényhatósági jogú városok (1681–1961) 101. Baranya Vármegye Bizottmányának iratai (-1848), a. Jegyzőkönyv (1848)

HU-MNL-OL-A-57-Libri regii = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár A. Magyar kancelláriai levéltár - A szekció (1414-2000) 57. Libri regii (1527–1867) [Királyi Könyvek]

HU-MNL-SVL-IV-1-b = Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Vármegyei Levéltára IV. 1. Somogy Vármegye Nemesi Közgyűlése és Albizottsága iratai, b. Köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek

FELHASZNÁLT SAJTÓTERMÉKEK

Pécsi Napló 1898. május 8., 7. évf. 106. sz.

Vasárnapi Ujság 1860. július 8. 28. sz.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

Áldásy 1942 = Áldásy Antal: *A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címjegyzéke II. Címereslevelek 8. kötet, 1826–1909.* Budapest, 1942.

Angyal 1912b = Angyal Pál: *Baranya vármegye 1782. július 8-tól 1786. végéig.* Pécs-Baranyamegyei Múzeum Egyesület Értesítője 5. (1912) 3. sz. 106–115.

Béli 1988 = Béli Gábor: *A vármegyei önkormányzat újjáéledése Baranyában a török kiűzése után, 1693–1703.* In: *Baranyai helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve, 1987/1988.* Szerk.: Szita László. Pécs, 1988. 21–50.

Bódiné 2020 = Bódiné Beliznai Kinga: *Hivatás és függetlenség. A M. Kir. Kúria elnökei 1869–1937.* Budapest, 2020.

Borsy 2007 = Borsy Judit: *A Pécsváradi közalapítványi kerület tisztviselői, alkalmazottai a 19. század első felében.* In.: *A Pécsi Székeskáptalan pecséthasználatára (1700–1845).* Baranyai történelmi közlemények 2. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve, 2006–2007. Szerk.: Nagy Imre Gábor. Pécs, 2007. 161–221.

Degré 1973 = Degré Alajos: *Szavazási rend a megyegyűléseken 1848 előtt.* Fejér megyei történelmi évkönyv 7. Székesfehérvár, 1973. 121–140.

Dobos 2001 = Dobos Gyula: *A Perczelek.* Szekszárd, 2001.

Dombovári 2010 = Dombovári Ádám: *Kísérletek a választási kicsapongások megfékezésére Magyarországon, 1836–1840.* Levéltári Közlemények 2010. 81. 75–140.

Dombovári 2011 = Dombovári Ádám: *Megyei választások és szabályozások 1830–1844.* Doktori (PhD) értekezés. ELTE. Budapest, 2011. Elérhetősége: <https://bit.ly/3IzL0mq> Letöltés dátuma: 2023. május 6.

Glósz 2014 = Glósz József: *A rendiség alkonya. Válogatott tanulmányok.* Szekszárd, 2014.

Kaposi 2002 = Kaposi Zoltán: *Egy középbirtokosi familia 100 éve somogy vármegyében. (A Somssich család felemelkedése.)* In.: *Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv 33.* Kaposvár, 2002. 59–87.

Kaposi 2019 = Kaposi Zoltán: *Uradalmak, földbirtokosok és birtokforgalom a Dél-Dunántúlon a 19. században.* Mezőgazdaságtörténeti tanulmányok 14. Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár, Budapest, 2019.

Molnár 2000 = *Zala megye archontológiája 1138–2000.* Szerk. Molnár András. Zalaegerszeg, 2000.

Nagy 1860 = Nagy Iván: *Magyarország családai. Czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. 7. kötet.* Pest, 1860.

Nagy 2007 = Nagy Imre Gábor: *Baranya vármegye főispánjai (1688–1950).* In.: *A Pécsi Székeskáptalan pecséthasználata (1700–1845).* Baranyai történelmi közlemények 2. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve, 2006–2007. Szerk. Nagy Imre Gábor. Pécs, 2007. 81–160.

Németh 1897 = Németh Béla: *Baranya szent-Istvántól a jelen korig.* In.: *Baranya multja és jelenje 2. kötet.* Szerk.: Várady Ferenc. Pécs, 1897. 497–676.

Ódor 2006 = *Gróf Batthyány Kázmér (1807–1854) emlékezete. Baranyai történelmi közlemények 1.* A Baranya Megyei Levéltár évkönyve, 2005. Szerk.: Ódor Imre. Pécs, 2006.

Pálmány 2002 = *Az 1848–1849. évi első népképviseleti országgyűlés történeti almanachja.* Szerk.: Pálmány Béla. Budapest, 2002.

Pálmány 2006 = Pálmány Béla: *Batthyány Kázmér gróf és az 1848-as népképviseleti választások.* In.: *Gróf Batthyány Kázmér (1807–1854) emlékezete – Baranyai történelmi közlemények 1.* A Baranya Megyei Levéltár évkönyve, 2005. Szerk.: Ódor Imre – Rózsa András. Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 2006. 75–93.

Pálmány 2011 = Pálmány Béla: *A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja 1825–1848. I–II. kötet.* Budapest, 2011.

Pintér 2022 = Pintér Tamás: *„Bizonyos hát, hogy sehol sem született, semmikor sem született, semmikor sem halt meg. De az is bizonyos, hogy élt.” Kajdacsy (III.) Antal kalandos életútja Baksay Sándor nyomán.* In: *Grastyán Füzetek 1.* Szerk.: Hamerli Petra – Varga Tímea – Rab Virág. Pécs, 2022. 85–106.

Soós 2009 = Soós István: *Választások Magyarországon. Kísérletek a vármegyei tisztújítások „megreformálására” (1810–1821)*. Levéltári Közlemények 80. (2009) 65–156.

Spira 1985 = Spira György: *A honti álorcásdi*. Történelmi szemle 28. (1985) 3. sz. 482–496.

Szijártó 2005 = Szijártó M. István: *A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés, 1708–1792*. Budapest, 2005.

Szögi 2016 = Szögi László: *A pécsi felsőoktatás intézményeinek hallgatói (1714) 1782–1852*. Pécs, 2016.

Szűts 1973 = Szűts Emil: *Baranya megye 1848–1849-ben*. In.: *Baranyai helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve 1973*. Szerk.: Szita László. Pécs, 1973. 13–50.

Tegzes 1973 = Tegzes Ferenc: *Baranyai okmánytár 1848–1849*. In.: *Baranyai helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve 1973*. Szerk.: Szita László. Pécs, 1973. 295–415.

Véssey 1944 = Véssey Lajosné Somssich Agath: *Somssich Pál élete és működése*. Budapest, 1944.

Vida 2011 = Vida István Kornél: *Világostól Appomatoxig: magyarok az amerikai polgárháborúban*. Budapest, 2011.

Videcz 1999 = Videcz Ferencné: *Fejezetek Hidas történetéhez*. Hidas, 1999.

MELLÉKLET

BARANYA VÁRMEGYE ORSZÁGGYŰLÉSI KÖVETEI (1825–1848)
ÉS MEGVÁLASZTÁSAIK IDEJE

Jelmagyarázat:

† = A követ az országgyűlés ideje alatt elhunyt.

↓ = A követet, folytatólagos szándéka ellenére, a vármegyei közgyűlés visszahívta.

↓ = A követ nem kívánta folytatni megbízását, arról önként lemondott.

Országgyűlés ideje	A baranyai követek	Megválasztásuk napja
1825. szeptember 11. – 1827. augusztus 18.	Kajdacsy (II.) Antal Répás Leopold	1825. augusztus 29. ¹⁵⁴
1830. szeptember 14. – 1830. december 20.	Kajdacsy (II.) Antal † Répás Leopold	1830. augusztus 17. ¹⁵⁵
1832. december 16. – 1836. május 2. <i>1835. március 5-i közgyűlés</i>	Siskovics József ↓ Répás Leopold	1832. október 31. ¹⁵⁶
	Kajdacsy (III.) Antal	1835. március 5. ¹⁵⁷
1839. június 2. – 1840. május 13.	Majláth (III.) György Pákozdy Zsigmond	1839. május 21. ¹⁵⁸
	Majláth (III.) György Gaál Ferdinánd ↓ Scitovszky Márton	1843. május 2. ¹⁵⁹ 1844. április 22. ¹⁶⁰
1847. november 12 – 1848. április 11. <i>1848. március 19-i közgyűlés</i>	Somssich Pál ↓ Scitovszky Márton ↓ báró Majthényi József Perczel Miklós	1847. október 12. ¹⁶¹ 1848. március 19. ¹⁶²

154 -HU-MNL-BaVL-IV-1-a-1678/1825.

155 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-1547/1830.

156 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-2642/1832.

157 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-384/1835.

158 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-1749/1839.

159 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-1408/1843.

160 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-1844. április 22.

161 HU-MNL-BaVL-IV-1-a-3796/1847.

162 HU-MNL-BaVL-IV-101-a-7/1848.

ABSZTRAKT

Pintér Tamás

BARANYA VÁRMEGYE REFORMKORI KÖVETEI (1825–1848)

A tágabb értelemben vett reformkor ideje (1825–1848) alatt összesen hat alkalommal tartottak országgyűlést, melyeken Baranyát tizenegy különböző személy (Gaál Ferdinánd, Kajdacsy (II.) Antal, Kajdacsy (III.) Antal, Majláth (III.) György, Majthényi József báró, Pákozdy Zsigmond, Perczel Miklós, Répás Leopold, Scitovszky Márton, Siskovics József és Somssich Pál) képviselte, akiket kilenc különálló választás során jelöltek ki. Kutatásom célja, hogy bemutassam e követek életútját és kapcsolatrendszerüket, hogy választ kaphassunk arra a kérdésre, hogy miért konkrétan ők, és milyen indokok menték kerültek megválasztásra. Tanulmányomban előbb a vármegyei követválasztások, majd a követek személyeit és karrierjüket mutatom be a megválasztásuk idejéig, illetve hangsúlyt fektettem a követek karrierjének változásaira a diéta berekesztése utáni időszakban, hogy érzékelhetővé válhasson, kik és milyen mértékben tudták a követi megbízást új hivatal elnyerésére használni. Munkámból kiderül, hogy a vármegyei tisztikarban való előrelépés mellett, a diétai követséggel járó presztízst és kapcsolatrendszert az országos hivatalok elnyerésében is sikeresen hasznosították.

Kutatásom eredményei alapján kijelenthető, hogy Baranya követeinek megválasztását összetett ok-okozati viszonyrendszer jellemezte. A megválasztáshoz nem feltétlenül volt szükséges a baranyai tisztikarban való szolgálat, ugyanakkor az esetek nagy részében a megválasztott követek rendelkeztek ezzel. Érzékelhető továbbá a 18. századi követválasztási hagyományokhoz képest egyfajta átalakulás, illetve az, hogy nemcsak kollegialitás, hanem a családi kapcsolatrendszer is jelentősen hozzájárult az adott személyek követté választásához.

Munkám egyik legfőbb következtetése, hogy a követutasítások mellett a követek személyeire is komoly figyelmet kell fordítanunk, ha jobban meg kívánjuk érteni az 1848 előtti szemléletet, a vármegyék és diéták viszonyrendszerét.

Kulcsszavak: Baranya vármegye, országgyűlés, országgyűlési követek, reformkor

RAB VIRÁG
SORSFORMÁLÓ UTAZÁSOK
HEGEDÜS LORÁNT ÉLETÉBEN

BEVEZETŐ

Ez a tanulmány egy nagyobb munka része, melynek célja Hegedüs Lorántnak, a két világháború közötti magyar elit egy tagjának kivételes és atipikus életútját bemutatni, elsősorban az önmegvalósítás kérdésére fókuszálva. A kutatás Hegedüs – saját látószögét, továbbá családtagjai, részben barátai és kollégái – nézőpontját bemutató dokumentumokra (tudományos, szépirodalmi, publicisztikai írásokra, magánlevelezésekre és visszaemlékezésre) épül. Arra a kérdésre keresi a választ, hogy miért és hogyan (milyen stratégiával) tudott Hegedüs egy traumákkal teli történelmi időszakban, szakmai kudarcai ellenére is kivételesen produktív, jövőorientált lenni, és akár saját társadalmi csoportjával is szembe menni (pl. a magyarországi zsidótörvények ellen a Parlamentben felszólalni).

A kiinduló kérdés az, hogy miért látta Hegedüs másként a világot, mint a kortársai? Mekkora szerepe volt ebben a veleszületett lélektani adottságoknak és a szocializációjának? A válasz megadása érdekében az említett nagyobb munka sok oldalról kívánja bemutatni Hegedüs életét: mit gondolt az élet céljáról (értelméről), és milyen fontosságot tulajdonított abban a munkának, a családnak, a barátoknak és az egészségnek?

Az eddigi kutatások szerint Hegedüs nem ugyanazt látta változatlanul értékesnek. A munka, az egészség és a társas kapcsolatok fontossági sorrendje más volt az életének különböző szakaszaiban.¹ Egy olyan összetett kérdés megválaszolásához, mint az egy életúton belül tapasztalható értelem megváltozásának

1 RAB 2021.

folyamata, hathatós segítséget nyújthat a pszichobiográfia², mely sok esetben termékenyen egészíti ki a történettudomány területén folytatott vizsgálatokat.³

Ahhoz, hogy minél differenciáltabb képet kapjunk arról, hogy a munka, egészség, társas kapcsolatok rangsorában bekövetkezett változások hogyan függtek össze Hegedüs szűkebb szociális, és tágabb kulturális és történeti környezetével, érdemes megvizsgálni Hegedüs utazásait is. Azok ugyanis közvetlenül és közvetve is sokat elárulnak Hegedüs értékrendjéről és annak alakulásáról.

A TANULMÁNY CÉLJA, FELHASZNÁLT FORRÁSOK

A tanulmány célja minden olyan Hegedüs utazásaival összefüggő történeti adat összegyűjtése, mely egyrészt felhasználható Hegedüs pszichobiográfiájához, másrészt alkalmas Hegedüs és a hegedüsi valóság megismerésére. Ez utóbbi ugyanis elengedhetetlen Hegedüs írásainak és a Hegedüs által közvetített valóságnak az értelmezéséhez.

Az utazás fogalmát a tanulmány nagyon tágan értelmezi. Céljától függetlenül minden olyan tevékenységet vizsgál, amely helyváltoztatással járt együtt és a lakóhelytől eltérő helyszínen zajlott. Ide tartoznak a tanulást, pihenést vagy munkát szolgáló rövidebb és hosszabb utazások mellett az elmaradt utazásai is, melyek hatása kimutatható az életútra. Továbbá esetenként arra is kitér a tanulmány, hogy mit gondolt Hegedüs az utazás szerepéről mások életében.⁴

A források éppen az utazás tág definíciójának köszönhetően nagyon széles merítésből valók, és rendkívül sokfélék. Vannak köztük publikált és nem publikált visszaemlékezések (Hegedüs

2 A pszichobiográfia a pszichológia és a történelem metszéspontjában helyezkedik el, és pszichológiai elméletek alkalmazásával tárja fel a kiemelkedő egyének életét. PONTORETTO 2015. 460.

3 BÁLINT 2012, Uő. 2014.

4 Számos életrajzt írt többek között nagy magyar államférfiakról: az író és közgazdász Széchenyi Istvánról (1791–1860), az idősebb (1823–1890) és a fiatalabb Andrassy Gyuláról (1860–1929) továbbá Tisza Kálmánról (1830–1902) és Istvánról (1861–1918).

Lóránté, Hegedüs lányáé⁵, Máriaé és Hegedüs unokájáé⁶, ifj. Zsindely Sándoré). További kútfők a Hegedüstől származó különböző lapokban megjelent útleírások, levelek, melyeket Hegedüs utazásai során családtagjaival, professzoraival, kollégáival és barátai-val váltott, illetve hivatalos tudósítások Hegedüs szakmai útjairól. Mindezen felül történelmi vagy irodalmi könyveinek azok a részei is felhasználásra kerültek, amelyek témája az utazás (például kutatás céljából végzett terepmunka). Fontosak a fényképek is, amelyek sokszor az egyedüli forrásai egy-egy útnak. A tanulmány témája kapcsán kimondottan érdekes az a körülmény, hogy Hegedüs privát iratai – melyeket Hegedüs húgának, Rózsikának a lezármazottai őriztek – a család *utazóládáiból* kerültek elő.

A tanulmány az egyes életszakaszok legkarakterisztikusabb jellemzői alapján próbál a hasonlóságokra és eltérésekre rámutatni az egyes életciklusokban, egyfajta szabályszerűséget keresve. Az egyes életszakaszokban (felnőttkort megelőző kor (1–17), korai felnőttkor (17–40), középkor (40–60), késői felnőttkor (60–71) három kérdést járunk körbe: 1. Mi volt az utazás motivációja? 2. Kikkel utazott, illetve kikkel érintkezett utazása során? 3. Mi volt az utazás hatása az életútra?

EREDMÉNYEK

FELNŐTTKORT MEGELŐZŐ KOR (0–17)

Hegedüs utazásainak rádiusza ebben az időszakban volt a leg-rövidebb. Igazolhatóan Pest különböző kerületei, Buda (Svábhegy⁷), Komárom és Pápa (a szűkebb és tágabb rokonság állandó vagy szezonális lakhelyei) tartoztak ide.

5 HEGEDÜS 1977.

6 ZSINDELY 2007a, ZSINDELY 2007b, ZSINDELY 2007c.

7 A Svábhegy a Budai-hegység egyik központi részén, jelenleg Budapesten, a XII. kerületben helyezkedik el Hegedüs és a család többi tagja (Hegedüs Rózsi, Váli Mari, Zsindely Ferenc) is számos Hegedüs gyermekkorát leíró emléket jegyzett fel róla. ZSINDELY 2007a 9–10.

Hegedüs Loránt születésekor családjá az Egyetem tér (V. kerület) közelében lakott⁸, ám gyermekkori élményei szinte kivétel nélkül egy másik pesti helyszínhez, a Józsefvároshoz (VIII. kerület) kötődtek. Itt állt az a 14 szobás, nagy udvaros „sárga ház”, ahol Hegedüs keresztszülei, Jókai Mór (1825–1904) az írófejedelem és felesége, Laborfalvy Róza (1817–1886) magyar színésznő, éltek 1868–1882 között.⁹ Visszaemlékezésében Hegedüs beszámolt a házról, annak lakóiról és látogatóiról¹⁰, a kerületben élő kortárscsoportról továbbá a legemlékezetesebb élményeiről is. Ez utóbbiak közül több valamilyen visszatérő ünnephez kapcsolódott (mikulás, karácsony).¹¹

Jókaiéknak Budán a Svábhegyen 1853 óta volt egy birtoka, amelyet egy kőbányából alakítottak át gyümölcsfákkal és virágokkal teli kertté. Hegedüst kisiskolás korában gyakran vitték ide, ha beteg volt. Itt szerkesztette az első újságját és itt írta az első versét is. A Hegedüs családnak is volt Svábhegyen egy kertje a Tündér utcában, amelyet 1875-ben, Hegedüs hároméves korában vásároltak és nyaralónak használtak. Erre a nyaralóra, mint gyermekkorra egyik legmeghatározóbb helyszínére emlékezett Hegedüs még élete végén is.¹²

Az utazások az ünnepekkel együtt (sokszor azzal egybeesve) nagy szerepet játszottak az idő strukturálásában. Egyfajta rítusként működtek és heti, havi vagy éves rendszerességgel ismétlődtek (pl. téli vagy nyári szünet). Az ilyen visszatérő úti célok közé tartozhatott Komárom. Erről tanúskodik az a Komáromban készült fénykép, amely az első közös képe Hegedüsnek és anyai nagyanyjának¹³. A másik visszatérő helyszín Hegedüs gyermekkorában Veszprém megye lehetett. Egyrészt Pápa, ahol Váli Mari (Peti Józsefné 1840–1915), Jókai Mór unokahúga is élt negyven éven át, 1849 és 1889

8 ZSINDELY 2007a, 8.

9 1880-ban, amikor Hegedüs nyolcéves volt, állítólag a család és Jókaiék együtt laktak a Külső Stáció utcában a 80. szám alatt. A családom. Az apai ág. ZSINDELY 2007c oldalszám nélkül (a továbbiakban o. n.)

10 HEGEDÜS 1929. 260–261.

11 HEGEDÜS 1928. 6–7.

12 HEGEDÜS 1935. 28–30.

13 Jókay Károlyné Csontos Klára (1820–1882).

között. Jókay Etelkának (1852–1939) és férjének, Ihász Lajosnak a Veszprém megyei uradalmi, Lőrinte és Hathalom csak 1889 után váltak fontos családi események helyszínéivé.

Az utazások egyik motivációja tehát a szociális kapcsolatok fenntartása, különösen a közeli és távoli családtagokkal; a másik az egészség megőrzése vagy annak visszaállítása volt egy-egy (legtöbbször fertőző) betegség következtében. Ez teljes összhangot mutat a korábbi eredményekkel, melyek a szociális kapcsolatokat az első, a fizikai egészséget a második helyre tették Hegedüs életének ebben a szakaszában.¹⁴

Utazásainak általános jellemzője volt ebben az életszakaszban, hogy azok az önfelfedezés terepét jelentették – rájött, mit szeret csinálni (újságszerkesztés, olvasás, írás keresztapja, Jókai Mór svábhegyi villájában), megtapasztalta, mit várnak el tőle mások, és mire képes. A szülői házon kívül töltött idő alatt sok elismerést, egyben bátorítást kapott a rokonaitól, és ez hatással volt az énképének alakulására. A felnőtté válás szempontjából a leglényegesebb valamennyi utazása közül, amikor 17 évesen első alkalommal utazott egyedül Erdélybe két hétre.¹⁵ Mivel az utazások sikerélményt jelentettek számára, ezért később is nyitott volt rájuk. Gyermekkori utazásainak helyszíneit később is gyakran látogatta, sőt 26 évesen Pápa városának országgyűlési képviselője is lett.

KORAI FELNŐTTKOR (17–40)

Ekkor utazott a legtöbb helyre, leggyakrabban, legtöbbször céljal – tanulás, munka, kutatás céljából, nászútra (26 évesen), és pihenés gyanánt is. Úti céljai közé tartozott egész Európa a Spitzbergáktól Portugália legdélebb csücskéig, de ebben az időszakban járt Észak-Afrikában és az Amerikai Egyesült Államokban is.

Az utazások az egyetemi tanulmányai idején szaporodtak meg. Egy évig tanult közgazdaságtant Berlinben és egy évig szociológiát

14 RAB 2021.

15 ZSINDELY 2007a, 8.

Londonban. Mindemellett nagyobb utazásokat tett Franciaországba, Spanyolországba¹⁶, Dániába¹⁷ és Skóciába¹⁸. Ekkor a tanulás volt az utazás elsődleges motivációja. Az utazás értelmét a Grand Tour-hoz hasonlatosan egyértelműen az ismereteinek gazdagítása jelentette. Ezen belül is a leendő politikai pályafutásához szükséges ismeretek megszerzése (igyekezett más politikai rendszereket, intézményeket megismerni a gyakorlatban – pl. Angliában rendszeresen járt bírósági tárgyalásokra).¹⁹

Hegedüs úti élményeiről – így Vilmos császár születésnapjára ünnepegeről²⁰ Berlinben, az angol parlamentben tettlegességig fajuló ír vitáról vagy az észak-európai hajóút természeti szépségeiről – a *Vasárnapi újság* hasábjain levél formájában számolt be.²¹

Az egyetemet követően a kivándorlás kérdésének tanulmányozása céljából több hónapra Amerikába utazott, továbbá felkereste Romániát, a Székelyföldet, valamint a Felvidéket is. Bejárta a Dunántúlt és Szlavóniát, hogy a helyszínen tanulmányozza a magyarok kivándorlásának okait.

Hegedüs 1898 és 1905 között Pápa városát szabadelvűként, 1910 és 1918 között Sepsiszentgyörgyöt nemzeti munkapártiként képviselte a parlamentben. Ez utóbbi képviselősege idején a pénzügyi bizottság főelőadója és a delegáció hadügyi előadója volt, így gyakran megfordult Bécsben. Ilyenkor gyakran szállt meg a bécsi magyar követségen, ahol – s ezt az információt ő maga tartotta fontosnak – sokszor ugyanabban az ágyban aludt, amelyben korábban az általa nagyra becsült id. Wekerle Sándor háromszoros miniszterelnök és pénzügyminiszter is.²²

Utazásaihoz leggyakrabban a vonatot vette igénybe. Két képviselősege között Hegedüs a Gyáriparosok Országos Szövetségének

16 VASÁRNAPI UJSÁG 1895. október 30., 42. évf. 42. sz. 693.

17 HEGEDÜS 1892b, 522–523.

18 HEGEDÜS 1893b 677–678.

19 ZSINDELY 2007a, 14.

20 HEGEDÜS 1892a, 139–140.

21 HEGEDÜS 1893a 542–543.

22 ZSINDELY 2007b, o. n.

ügyvezető igazgatójaként az egész országra kiterjedő szervezőmunka keretében segítette a gyáripar érdekképviselésének megszervezését.²³ Kollégái között – itt és a bankszektorban is – számos zsidó származású szakember volt, akiket munkaútjai során ismert meg, amikor a különböző magyarországi régiókat kutatta a szervezet kiépítése céljából. Az ennek során kialakult közelség, sok esetben barátság elszigetelte őt a saját társadalmi rétegében (a multipozicionális elitben) megmutatkozó antiszemitizmustól.

Az úti célok kiválasztásában szerepe volt az utánzásnak is. Hegedüs Széchenyit követve szívesen kereste fel Svájcot, Tirolt és Salzburgot. Skócia iránti rajongása mögött Walter Scott hatását érezhetjük, mint ahogy Karlsbadi látogatásai Goethe iránti elismerésének következményeként is értelmezhető. Hegedüs utazásai is alátámasztják tehát, hogy ő alapvetően a 19. századi romantikát, vagyis Jókai korát, sok esetben Jókai regényeinek világát tartotta igazodási pontnak.

Az utazások motivációja kapcsán meg kell említeni Hegedüs Angliához fűződő különös vonzódását (anglomániáról azonban nem beszélhetünk). Az egyetemi évek után nászútját is Londonban töltötte, holott ebben az időben sokkal népszerűbb volt erre a célra Itália. Ennek oka lehetett az is, hogy londoni diákevéinek vendéglátóihoz, egy olasz családhoz még évtizedekkel később is szoros kapcsolat fűzte. Ezt igazolja az a Giuseppiékkel közös fénykép is, mely Londonban készült Hegedüs hatvanéves kora körül.²⁴

Kikkel érintkezett utazásai során? Professzorokkal, diáktársaival, szállásadóival; testvérével, Sándorral és barátaival, Fellner Frigyessel, és Illés József jogászprofesszorral pedig többször együtt utazott. Egyetemi professzorai közül érdemes néhányat név szerint is megemlíteni; közejük tartoztak az 1810-ben Wilhelm von Humboldt által alapított, akkori nevén Berliini Frigyes Vilmos Egyetem oktatói: Adolf Wagner közgazdász, Theodor Mommsen, akit 1902-ben irodalmi Nobel-díjjal tüntették ki, Heinrich von

23 DEÁK 1990., DEÁK 1992.

24 ZSINDELY 2007c, o. n.

Treitschke német történész és Friedrich Paulsen német filozófus, pedagógus, egyetemi tanár. Angliában, ahol Hegedüs szociológiát tanult, Herbert Spencer volt rá legnagyobb hatással. Az angol polihisztorral (filozófus, biológus, antropológus és szociológus) szinte élete végéig tartotta Hegedüs a kapcsolatot. Nemcsak leveleztek, de több alkalommal meg is látogatta őt Angliában.

Ebben a periódusban – a korábbi kutatási eredményekkel összhangban –, Hegedüs utazásainak tanulsága szerint is a tanulás és a munka álltak a középpontban. A családi és baráti kapcsolatok a második, míg az egészség a harmadik helyre került.²⁵

KÖZÉPKOR (40–60)

Ebben az időszakban is sokat és sok helyre utazott Hegedüs. A hosszabb-rövidebb családi utazások és rokonlátogatások jelentették az utazások egyik csoportját. Ezekről az utazásokról azonban nem Hegedüstől, hanem legkisebb lányától, Máriától tudunk. Mária családi utazásokkal kapcsolatos visszaemlékezései elsősorban arra világítanak rá, hogy milyen apa volt Hegedüs. Összesen három lánya volt, akiknek a nevelése jellemzően nem lett volna a feladata. Ennek ellenére felesége gyakori távolléte miatt szinte teljesen átvette annak szerepét, nyaralni is többször egyedül (illetve barátai, általában Fellner Frigyes csatlakozása mellett) vitte a lányait. Mária legkorábbi emléke hatéves korából 1912-ből származik, amikor Hegedüs kereken negyvenéves volt. A családi nyaralás helyszíne Norderney német sziget volt, amely az Északi-tenger déli peremén fekvő szárazulat és a Keleti Fríz-szigetek közé tartozott. Egy Nemzeti Park által védett zónában feküdt és 1797-ben nyilvánították fürdőhellyé és a korszakban lett népszerű. Ide több alkalommal is ellátogatott a család.

Szintén Hegedüs legfiatalabb lányától tudjuk, hogy gyakran látogattak családotul a Veszprém megyei Lőrintére, ahol édesanyjuk testvére, Jókay Etelka, Jókai Mór unokahúga élt férjével,

25 RAB 2021.

Ihász Lajossal és fogadott gyermekükkel, Miklóssal. Ezt a hatalmas uradalmat második otthonuknak nevezték Hegedüs lányai. Lőrinte és Jókay Etelka Hegedüs életében többször is a végső menedéket jelentette. Egyrészt a két kommunista fogságát követően (lásd lejjebb), másrészt a berlini szanatóriumból való hazakerülése kapcsán. Jókay Etelka támogatta ugyanis Margit lányának a kiutazását Berlinbe azzal a céllal, hogy apját hazahozza.

Amikor már kellemes volt az idő, vasárnaponként felváltva látogatott a család Zugligetbe a Budakeszi út 63.-ba, Hegedüs felesége szüleinek kertjébe és a Hegedüs-telekre a Svábhegyre, a Tündér utca 12.-be. *„Éppen a Svábhegyre mentünk, papa, Manci meg én, amikor nyíltak a gyümölcsfák és utána éjszaka elvitték papát a vörös katonák”* – írta Hegedüs Mária a visszaemlékezésében.²⁶ Hegedüs ekkor került első alkalommal a kommunisták fogságába, a gyűjtőfogházba. Ezt *úgy fogta fel, mint egy utazást*. Így tudta a humort, mint elhárító mechanizmust alkalmazni. A *„szemközti szállodában lakom* – írta a lányainak. *Illetve „ha nem hozzák azonnal a reggelit, más szállodába költözöm”* – mondta a rabtársainak. A többhetes fogsága után a kommunisták újra elfogták és a Parlament pincéjébe zárták. Ezek az élmények nagyon megviselték. Élete első poklának nevezte a vele történeteket. Szabadulása után az egész család Lőrintére utazott Jókay Etelkáékhoz.

Hegedüs 1920-ban szakértőként tagja volt a Trianoni békedelegációnak, sőt ő tájékoztatta a magyar közvéleményt a *Pesti Hírlap* hasábjain a békekonferencián történekről. Ez ugyan nagyon megviselte, de ekkor még kihívásként tekintett a nehézségekre, és hitt abban, hogy képes az országot egy működőképes pénzügyi tervvel megmenteni. 1921 őszén azonban, miután pénzügyi terve megbukott, önként szanatóriumba vonult a fizikai és pszichés kimerültség kezelése céljából. Ez a krízis fordulóponthoz, mérföldkövet jelentett az életpályájában. Hatalmas eredmény, hogy innen vissza tudott kanyarodni a normalitáshoz. Ez az esemény rámutat

26 HEGEDÜS 1977.

arra, hogy az utazásnak megvan az az előnye, hogy az ember ki-
léphet általa a mindennapokból. Ezen túl az utazás inentől kezd-
ve nemcsak a testi egészséggel, de a mentális jólléttel is szoros
kapcsolatot mutat. Felesége esetében ugyanezt láthatjuk, és az el-
ső világháború pszichés következménye okán az európai társada-
lom nagy része szintén érintett volt.

Hegedüs berlini tartózkodásával függ össze egy elmaradt uta-
zása is. Évtizedekig képtelen volt feldolgozni, hogy 1921 őszén
szanatóriumi kezelése miatt nem tudott eleget tenni a New Yor-
ki-Columbia Egyetem meghívásának. Még 1937-ben (16 évvel ké-
sőbb) is reflektálja ezt az eseményt.²⁷ A felépülése újfent egy uta-
zásnak köszönhető: lánya, Margit vitte haza, aki a MÁV-tól külön
kocsit kért erre a célra. Félt, hogy másokkal együtt utazva egy-egy
váratlan találkozás nagyon felzaklatná az apját. Egy ápolónő is el-
kísérte Hegedüst, aki évekig mellette maradt. Hegedüs felépülé-
se az írásnak volt köszönhető. Igaz, hogy gondolatban, de szintén
utazott, így tartva távolságot a problémáktól.

Az egészségmegőrzés szerepe később is fontos szerepet játszott
Hegedüs utazásainak motivációi között. Szerette például a fürdő-
ket. Karlsbadot kimondottan a munka utáni feltöltődés céljából
látogatta. Az a tény, hogy a korszakban jóval népszerűbb Baden-
Baden helyett Karlsbadra esett a választása azzal is magyarázható,
hogy nem volt sznob. Ebben az életszakaszban az egészségmegőr-
zés dominálta az utazásait: „*Van egy exportképes fejfájásom, kivi-
szem Svájcba*” – írta például egy alkalommal barátjának.²⁸

A szociális kapcsolataihoz kötődő utazásokról nagyon keveset
tudunk. Egy fénykép arról informál, hogy 1931-ben Babits Mi-
hállal nyaralt együtt Esztergomban.²⁹

Hegedüs unokája jegyezte le, hogy nagyapja 1916 végén Fe-
renc József temetésére (negyvennégy évesen) különvonaton érke-
zett, de a visszaútra már nem vette azt igénybe, mivel egy nappal

27 KORNIS 1938. 426.

28 ZSINDELY 2007a, 48.

29 ZSINDELY 2007c, o. n.

tovább maradt Bécsben. A vonat – amelyen Hegedüs nem volt rajta – Herceghalomnál rossz váltóállítás miatt belerohant egy veszteglő tehervonatba. Ez volt akkoriban a MÁV egyik legnagyobb vasúti szerencsétlensége.

Az utazásainak az életútra gyakorolt hatása kapcsán meg kell említeni az 1928 márciusában zajlott Kossuth-zarándoklatot, mely New Yorkba irányult, és célja egy Kossuth-szobor felavatása volt a Riverside Drive-on, a Columbia Egyetem közelében, az 1848-as magyar forradalom 80. évfordulóján. A szobrot az amerikai magyar közösség finanszírozta, de az avatásra egy félezres delegáció látogatott el Magyarországról. Ez az út azért volt különleges, mert utazásainak többségével ellentétben nem idegen földekkel és kultúrákkal ismertette meg Hegedüst, hanem a saját nemzeti közösségével való azonosulását segítette. A szakirodalom szót ejt az utazás identitásteremtő szerepéről, amikor az utazó egy közösség részeként tapasztalhatja meg az ugyanazon nemzethez tartozás élményét. Hegedüsnél ez egy lényeges pont, hiszen a magyarság sorsa az egyik olyan téma, amellyel kutatásai-
ban (USA-ba való kivándorlás) és irodalmi műveiben (Kossuth-ról pl.) egyaránt foglalkozott. Ez a zarándoklat a magyar nemzethez, mint makroközösséghez való tartozás érzését erősíthette benne. Fontos megemlíteni, hogy Hegedüs Kossuth-értelmezésének mintájára önmagát is liberálisként definiálta. Továbbá, hogy Hegedüs a New York-i Waldorf Astoria Hotelben az Amerikai Magyar Kereskedelmi Kamara által a tiszteletére rendezett ebéden az amerikai magyar közösség segítségét kérte, hogy támogassa Magyarországot a trianoni békeszerződés felülvizsgálatában. Mindezen felül abban is kérte az amerikai magyarok támogatását, hogy csepegtessék el a demokráciáról szerzett tapasztalataikat Magyarországon, a hazai „reakciós és feudális” erőkkel szemben. Azt állította, hogy ezek az erők akadályozták meg abban, hogy 1921-ben megvalósítsa a magyar pénzrendszer megmen-
tésére irányuló tervét. *„Megígérem önöknek, hogy [amikor visszatérek Magyarországra] minden tőlem telhetőt megteszek, hogy*

Magyarországot az amerikai eszmék szolgálatába állítsam.” („Fogadom nektek, hogy Magyarországot, amíg tőlem telik, az amerikai eszmék szolgálatába fogom állítani.”)³⁰

Az irodalmi és történelmi olvasmányjaiban megjelenő utazások gimnáziumi tanulmányai óta hatással lehettek Hegedűsre. Korai felnőttkorára azonban meggyőződésévé vált, hogy az utazás az idegen vélemények és szokások megismerése révén fejleszti az ítélőképességet, szélesíti a látókört, továbbá segít jobb állampolgárrá válni. Ezt támasztja alá, hogy Hegedűs egy regényében Széchenyi István személyiségének bemutatása során maga is Byron Child Harold zarándoklásának Széchenyire gyakorolt hatását elemzte.³¹ Ezzel együtt Hegedűs arra is rámutatott, hogy Széchenyi István generációja – a romantikusokra jellemző módon – azért utazott, hogy önmagát megtalálja. Hegedűs utazásainak motivációi között tehát az önismeret is fontos szerepet játszott.

KÉSŐ FELNŐTTKOR (MINDÖSSZE 6 ÉV, MÁR BETEG IS)

A nagy életrajzok születésének időszaka ez, amikor a munka mellett a családnak szentelte magát Hegedűs. A családtagokkal együtt töltött idő számos alkalommal egy-egy utazáshoz kapcsolódott. Ezek között is voltak rendszeresen visszatérőek. Évente egyszer például meglátogatta Mária lányáékat a vidéki birtokukon, Bajon. Ezekre a kirándulásokra hivatali (GYOSZ) autóval került sor, mely szinte minden alkalommal meghibásodott útközben. Itt érdemes röviden kitérni a Hegedűs által használt járművekre. A korszak legmeghatározóbb közlekedési eszköze a vonat volt. Ezt használta legtöbbször a különböző települések között, a városon belül pedig, mivel nem tudott vezetni, leginkább taxival járt. Egy fényképen egy korabeli repülőgépben ül. Unokája azt írta alá, hogy hamar megszerette a repülést. Nem lehet megállapítani, mikor készült a kép, de valószínű, hogy valamikor negyven-hatvan éves kora között.³²

30 Amerikai Magyar Népszava, 1928. március 19., 29. évf. 67. sz. 3.

31 HEGEDŰS 1943. 92.

32 ZSINDELY 2007c, o. n.

Ifj. Zsindely Sándor, a legidősebb unokája kétszer utazott vele ebben az időszakban: 1939-ben Abbáziába a húsvéti szünetben. Visszaemlékezésében az adriai scampi vacsorát, a hullámzó tenger sós illatát és a tengerparton kanyargó sétautat említette. 1941 karácsonya után pedig Lillafüreden töltötték együtt az időt. Az unoka a nagy óra emlékezett a kis tóparti sétány padjain, és a Palotaszálló furcsa ebédlőjére.³³

1942 kora nyarán (fél évvel halála előtt) néhány hetet Szóvátán töltött Hegedüs Mária lányával és Zsuzsi unokájával. Ezekről az utazásokról sokat elmond, hogy mit vitt magával a többhetes utazásokra: egy nagy csomag író-papírost és írószerszámokat. Ha megunt a sétálást, nekiállt könyvet írni. Ezek az utazások az idő előrehaladtával szaporodtak. Unokája szerint azért, mert egyre inkább szüksége lett rá a mentális jóllét és az egészség fenntartásához.

Élete végén még egy elmaradt utazásról beszámolt Hegedüs, amely nagy szomorúsággal töltötte el, mivel tudta, hogy már biztosan nem kerülhet rá sor. A Bayreuth Ünnepi Játékokra szeretett volna egész életében eljutni. Ez egy 1876-ban elindított nyári zenei fesztivál volt, mely egyike a világ legjelentősebb operafesztiváljainak. Elindítója Richard Wagner volt – célja a német zeneszerző operáinak bemutatása.³⁴

KÖVETKEZTETÉSEK

Hegedüsnél az utazás és az ahhoz kapcsolódó szokások szoros kapcsolatot mutatnak mindhárom korábban vizsgált területtel (tanulás/munka, szociális kapcsolatok, pszichés jólléttel és a testi egészséggel). Hegedüs az utazást egyfajta lehetőségként kezelte életének kiegyensúlyozására. Intuitív alapokon nyugvó, de tudatos stratégiaként alkalmazta arra, hogy jóllétét növelje mindhárom területen. A tanuláshoz és munkához kapcsolódó

33 Uo.

34 Uo.

utazásokkal kötelességet teljesített, a társadalomnak tett szolgálattal. Ezt a családi szocializáció és a nagyra becsült elődök mintáinak követésére irányuló vágya motiválta. Mindemellett utazásai Angliába, Skóciába, az Egyesült Államokba, sőt Németországba valószínűleg hozzájárultak ahhoz, hogy nyitott és liberális legyen a művelt keresztény dzsentri más tagjaihoz hasonlóan. Ehhez a magatartáshoz szintén hozzájárult a nagy romantikus liberális nacionalista író, Jókai iránti csodálata és hozzá fűződő szoros (keresztapa-keresztfiú) kapcsolata is.

Az utazás a családtagokkal töltött idő egyik legjellemzőbb formája volt, ami nagyban hozzájárult ahhoz, hogy stabil családi háttere lehessen. Ez a stabil családi háttér pedig egyértelműen támogatta a karrierjét. A gyermekeivel, unokáival való szoros kapcsolata az utazásainak is köszönhető, hiszen utazások alkalmával sokkal intenzívebben éli meg az ember a kapcsolatait. Az egészségmegőrzéshez kapcsolódó utazások egyértelműen hozzájárultak a kudarcainak feldolgozásához, egyenesen az újrakezdés egyik kulcsfeltételét jelentették. E mellett ezek a típusú utazások, főként a szanatóriumba vonulása arra is rámutat, hogy az utazás az önkifejezés eszköze is lehet (Hegedűsnél szakítást az addigi életével).

IRODALOMJEGYZÉK

BÁLINT 2012 = Bálint Ágnes: *Télemakhosz bolyongásai: Németh László pszichobiográfiája (1901–1932)*. Kronosz Kiadó, Pécs, 2012.

BÁLINT 2014 = Bálint Ágnes: *Pszichobiográfia és irodalom*. Kronosz Kiadó, Pécs, 2014.

KORNIS 1938 = Kornis Gyula– Gratz Gusztáv – Hegedűs Lóránt – Schimanek Emil: *A mai világ képe. Gazdasági élet*. 3. kötet. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1938.

DEÁK 1990 = Deák, George: *The Economy and Polity in Early Twentieth Century Hungary. The Role of the National Association of Industrialists*. East European Monographs, Boulder Colorado, 1990.

DEÁK 1992 = Deák, George: *The Search for an Urban Alliance: The Politics of the National Association of Hungarian Manufacturers before World War I*. In:

Jews in the Hungarian Economy, 1760–1945. Szerk.: Michael Silber. The Magnes Press, Hebrew University, Jerusalem, 210–224.

PONTORETTO 2015 = Pontoretto, Joseph G.: *Psychobiography Training in Psychology in North America: Mapping the Field and Charting a Course.* *Europe's Journal of Psychology* 11. (2015) 3. sz. 459–475.

RAB 2021 = Rab Virág: *The Fanatic of Meaning-Making. The Psychobiographical Case Study of Loránt Hegedüs.* In: *Psychobiographical Illustrations on Meaning and Identity in Sociocultural Contexts.* Szerk. Claude-Hélène Mayer, Paul – J.P. Fouché – Roelf Van Niekerk. Springer International Publishing. 211–237.

KORABELI FORRÁSOK (VISSZAEMLEKEZÉSEK, PUBLICISZTIKAI ÍRÁSOK, SZÉPIRODALOM)

Amerikai Magyar Népszava 1928. március 19., 29. évf. 67. sz.

HEGEDÜS 1892a = Hegedüs Loránt: «*Fest-commers*». *Berlini levél.* Vasárnapi újság 1892 február 21., 39. évf. 8. sz. 139–140.

HEGEDÜS 1892b = Hegedüs Loránt: *Helsingöör. A Hamlet vára. — Levél Dániából.* Vasárnapi újság 1892. július 24, 39. évf. 30. sz. 522–523.

HEGEDÜS 1893a = Hegedüs Loránt: *Az ír vita végén. Eredeti levél.* Vasárnapi újság 1893. augusztus 6., 40. évf. 32. sz. 542–543.

HEGEDÜS 1893b = Hegedüs Loránt: *Icolmskill. Levél Skóciából.* Vasárnapi újság, 1893. október 1., 40. évf. 40. sz. 677–678.

HEGEDÜS 1928. = Hegedüs Loránt: *Szerencséje óhajításom.* Új Idők, 1928 január 1., 34. évf. 1. sz. 6–7.

HEGEDÜS 1929 = Hegedüs Loránt: *A sárga ház látogatói.* Új Idők, 1929. február 24., 35. évf. 9. sz. 260–261.

HEGEDÜS 1935 = Hegedüs Loránt: *Túl az Óperencián. Mesekönyv a kis unokámnak.* Sylvester Részvénytársaság, Budapest, 1935.

HEGEDÜS 1943 = Hegedüs Loránt: *Gróf Széchenyi István regénye és éjszakája.* Athenaeum, Budapest, 1943.

HEGEDÜS 1977 = Hegedüs Mária: *Verba volant, scripta manent.* (Kézirat) 1977., In: Zsindely Sándor: *Családi Krónika.* 2. kötet, Budapest.

VASÁRNAPI UJSÁG 1895. október 30., 42. évf. 42. sz.

ZSINDELY 2007a = Zsindely Sándor: *Hegedüs Loránt élete és munkássága.* Budapest 2007. (Kézirat), In: Zsindely Sándor: *Családi Krónika.* 2. kötet, Budapest. 2007.

ZSINDELY 2007b = Zsindely Sándor: *Családi Krónika.* 1. kötet, Budapest. 2007.

ZSINDELY 2007c = Zsindely Sándor: *Családi Krónika.* 2. kötet, Budapest. 2007.

ABSZTRAKT

Rab Virág

SORSFORMÁLÓ UTAZÁSOK HEGEDÜS LORÁNT ÉLETÉBEN

A tanulmány az utazás szerepét és annak változását vizsgálja Hegedüs Loránt (1872–1943) életében. Része egy olyan történelmi személyiség pszichobiográfiájának, akinek a karrierje két korszakon is átívelt: a dualizmus korszakán és a két világháború közötti időszakon.

A tanulmány egyik célja, hogy összegyűjtsön valamennyi olyan történelmi adatot Hegedüs utazásairól, amely felhasználható egy pszichobiográfiához, másik célja, hogy felvonultassa azokat a dokumentumokat, amelyek segíthetnek megérteni Hegedüs világlátását.

A felhasznált források közé tartozik több kiadott és kiadatlan emlékirat, így Hegedüs utazásairól szóló publikált dokumentumok, amelyeket élete különböző szakaszairól sajtótermékekben publikált; az utazó Hegedüs és a különböző családtagok, professzorok, kollégák és barátok között folyó levelezések; valamint hivatalos beszámolók az utazásokról, amelyeket Hegedüs szakmai feladatai részeként vállalt. Emellett olyan Hegedüs által írt irodalmi művek is szerepelnek a források között, amelyek témája az utazás, valamint az utazások során készült fényképek.

A tanulmány arra a következtetésre jut, hogy az utazás, más tényezőkkel – társas kapcsolatok, munka – együtt nagyban hozzájárult Hegedüs életének kiegyensúlyozásához és jóllétének (ezen belül egészségének) fenntartásához; továbbá ahhoz is, hogy Hegedüs saját társadalmi rétegének tagjaihoz képest liberálisabb volt.

Kulcsszavak: Hegedüs Loránt, 20. század, Magyarország, életrajz, utazás

SZERZŐK ÉS LEKTOROK

BORDÁS BERTALAN doktorjelölt (Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris Doktori Iskola „Európa és a magyarság a 18–20. században” Doktori Program) bertalan.bordas@gmail.com

BÖDŐ KRISZTIÁN PhD-hallgató (Károli Gáspár Református Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskola) bodo.krisztian93@gmail.com

CZINA SÁRA PhD-hallgató (Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris Doktori Iskola „Európa és a magyarság a 18–20. században” Doktori Program) czinasara26@gmail.com

FRITZ JÁNOS ÁDÁM PhD, a PTE Grastyán Endre Szakkollégium tanára fritz.janos.adam@gmail.com

GYÖRFI GERGELY PhD-hallgató (Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris Doktori Iskola „Európa és a magyarság a 18–20. században” Doktori Program) gyorfi.gergely@gmail.com

JEKI GABRIELLA PhD-hallgató (Károli Gáspár Református Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskola) jekigabriella@gmail.com

KOVÁCS DÁNIEL régész (Soproni Múzeum) kovacs.daniel@sopronimuzeum.hu

KOVÁCS NOÉMI PhD-hallgató (Károli Gáspár Református Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskola), kovacsnoe@gmail.com

LUKA DÁNIEL PhD, agrártörténész, kommunikációs főelőadó (MH 47. Bázisrepülőtér, Kommunikációs Főnökség), a PTE Grastyán Endre Szakkollégium tanára, luka.dniel@gmail.com

PINTÉR TAMÁS PhD-hallgató (Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris Doktori Iskola „Európa és a magyarság a 18–20. században” Doktori Program) tamas.pinter10@gmail.com

RAB VIRÁG PHD, egyetemi docens (PTE BTK Történettudományi Intézet Modernkori Történeti Tanszék), a PTE Grastyán Endre Szakkollégium vezető-tanára, rab.virag@pte.hu

